

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
Π.Μ.Σ «ΦΥΛΟ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

Μυτιλήνη 2018

Διπλωματική Εργασία με Θέμα:

Ανδρισμοί, διαπροσωπική βία και τιμή στη Λέσβο, 1912-1940

Επιμέλεια: Χαβραλή Ασημίνα

Επιβλέπων Καθηγητής: Γιαννιτσιώτης Ιωάννης

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Γιαννιτσιώτη για την πολύτιμη βοήθεια του καθόλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας, τους υπαλλήλους της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης για τη συνεργασία τους κατά τη διάρκεια της συλλογής των στοιχείων από τον τοπικό Τύπο, καθώς και όλους τους καθηγητές και συμφοιτητές μου από το Π.ΜΣ. για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την οικογένεια μου για όλη την στήριξη τους.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
Ενότητα 1 ^η : Το ιστορικό πλαίσιο.....	7
Ενότητα 2 ^η : Μια ανδρική υπόθεση : η υπεράσπιση της τιμής ως βασική αιτία της βίας.....	12
Ενότητα 3 ^η : Η λειτουργία των συγγενικών δεσμών σε ζητήματα βίας.....	18
3.1 Η οικογενειακή τιμή.....	18
3.2 Ζητήματα προίκας και κληρονομιάς.....	25
Ενότητα 4 ^η : Το τελετουργικό των διαπληκτισμών και οι συμμετέχοντες.....	28
Ενότητα 5 ^η : Ο χώρος των βίαιων συγκρούσεων.....	42
Ενότητα 6 ^η : Τα αντικείμενα του τραυματισμού.....	52
Ενότητα 7 ^η : Η βία ως μέσο ψυχαγωγίας.....	54
Επίλογος.....	58
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	61
Παράρτημα.....	65

Περιεχόμενα Χαρτών

1.1 Ιστορικός χάρτης Μυτιλήνης και οι νεόδμητες περιοχές.....	11
1.2 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Λέσβο 1912-1922.....	43
1.3 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Λέσβο 1923-1929.....	43
1.4 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Λέσβο 1930-1937.....	44
1.5 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Μυτιλήνη 1912-1922.....	46
1.6 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Μυτιλήνη 1923-1929.....	47
1.7 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Μυτιλήνη 1930-1937.....	48

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας, όπως φανερώνεται και από τον τίτλο της, είναι η διερεύνηση της ανδρικής ταυτότητας στη Λέσβο τη περίοδο του Μεσοπολέμου με επίκεντρο την προσβολή της ανδρικής τιμής και την προάσπισή της. Εστιάσαμε στις καταγεγραμμένες στον τοπικό Τύπο συγκρούσεις μεταξύ των ανδρών, διερευνώντας το ποιόν των συμμετεχόντων, τον επιμέρους χώρο των συμπλοκών, τα αντικείμενα τραυματισμού που χρησιμοποιούνταν και τις φερόμενες αιτίες που οδήγησαν στη σωματική βία. Η πιο συχνή αιτία που συναντήσαμε ήταν η προάσπιση της τιμής, κάτι το οποίο θεωρείται μάλιστα ως χαρακτηριστικό της ελληνικής κουλτούρας και γενικότερα των μεσογειακών χωρών τη μελετώμενη περίοδο, σύμφωνα με αντίστοιχες μελέτες. Προκειμένου να κατανοήσουμε τη σχέση των ανδρισμών με τη διαπροσωπική βία αλλά και το ρόλο της τιμής στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης στη Λέσβο, επιχειρήσαμε να εντάξουμε τα δεδομένα μας σε ένα συγκριτικό πλαίσιο, λαμβάνοντας υπόψη μελέτες με αντίστοιχο θέμα τόσο για την Ελλάδα και επιμέρους περιοχές της όσο και άλλες περιοχές στην Ευρώπη, την Αφρική ή την Αμερική. με τα δεδομένα άλλες περιοχές της Ελλάδας και του κόσμου.

Μελετήσαμε σχεδόν όλο τον διαθέσιμο τοπικό Τύπο της εποχής και καταγράψαμε τις περιπτώσεις συμπλοκών, τραυματισμών και δολοφονιών. Συνολικά οι υποθέσεις που συλλέξαμε ανέρχονταν στις 476, τις οποίες μετά την αποδελτίωση τους τις προσθέσαμε σε μια αναλυτική βάση δεδομένων που δημιουργήσαμε. Αν και αναγνώσαμε πλήθος εφημερίδων, τα στοιχεία που συλλέξαμε προέρχονται από εννέα διαφορετικές, οι οποίες ως επί των πλείστων εκδίδονταν σε καθημερινή βάση. Οι εφημερίδες αυτές είναι ο «Λαϊκός Αγών», η «Σάλπιγξ», η «Λέσβος», ο «Ελεύθερος Λόγος», ο «Ταχυδρόμος» ο «Νέος Κήρυξ», ο «Δημοκράτης», η «Πρωινή» και « Το Φως». Ο λόγος για τον οποίο συλλέξαμε όσο το δυνατόν περισσότερα καταγεγραμμένα κρούσματα βίας, ήταν διότι οι πληροφορίες που δίδονταν από τον Τύπο για το εκάστοτε κρούσμα βίας, δεν ήταν συχνά αρκετές, εμποδίζοντας έτσι τη δημιουργία μίας πιο γενικής εικόνας των συνθηκών που επικρατούσαν κατά τη

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

διάρκεια αυτού. Έτσι το μεγάλο μέγεθος του δείγματος, αποτέλεσε αρκετές φορές ένα βοήθημα στη σκιαγράφιση τους.

Σε κάποιες περιπτώσεις, συναντήσαμε το ίδιο γεγονός, να παρουσιάζεται με διαφορετικό τρόπο, από δύο εφημερίδες. Το ακόλουθο παράδειγμα είναι ενδεικτικό. Η μια εφημερίδα κοινοποιεί δολοφονία σε ένα καφενείο στην περιοχή Λαγκάδα της Μυτιλήνης. Ένας σαπωνοποιός ζήτησε από τον καφεπώλη να του σερβίρει ένα ποτό και ο δεύτερος αρνήθηκε με αποτέλεσμα τον εκνευρισμό του σαπωνοποιού και τη δολοφονία του καφεπώλη με μαχαίρι και τη μετέπειτα σύλληψη του δράστη.¹

Αντίθετα, μια άλλη εφημερίδα κοινοποιεί το ίδιο συμβάν, στο ίδιο καφενείο της Λαγκάδας, αλλά ως αιτία της δολοφονίας αναφέρεται το γεγονός ότι πριν από χρονιά ο καφεπώλης είχε σκοτώσει εξ' αμέλειας τον πατέρα του σαπωνοποιού. Επιπλέον, αντίθετα και πάλι με την πρώτη εφημερίδα επισημαίνεται ότι ο δράστης συνελήφθη.²

Από το αυτό το παράδειγμα λοιπόν καταλαβαίνουμε τη σημαντικότητα της αφήγησης του Τύπου όσον αφορά το περιεχόμενο της διαπροσωπικής βίας. Ενώ οι σύγχρονες εγκληματολογικές έρευνες έχουν αποδείξει τη σχέση των ανδρισμών και της βίας μέσω ερευνών και προσωπικών συνεντεύξεων, οι ιστορικές μελέτες από την άλλη εξαρτώνται κυρίως από τις αφηγήσεις εφημερίδων.³ Ωστόσο οι σύγχρονες μελέτες αντιμετωπίζουν τον Τύπο, ως ένα «πολιτισμικό προϊόν» το οποίο κατέχει πολύ σημαντική θέση στην κατασκευή μίας είδησης, μέσω του τρόπου γραφής, του ύφους, της μορφής ή των λέξεων που χρησιμοποιούνται.⁴ Ο Τύπος φαίνεται επίσης ότι διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο σχετικά με τις μελέτες εγκλημάτων, όχι μόνο επειδή αντλούνται από εκεί οι πληροφορίες, αλλά επειδή συμβάλλουν στην συγκρότηση νοημάτων αναφορικά με τα εγκλήματα, φανερώνουν τις «πολλαπλές αναγνώσεις» που μπορούν να λάβουν οι σχετικές αφηγήσεις, ενώ ταυτόχρονα ερμηνεύουν τη στάση των εμπλεκομένων, αντικατοπτρίζοντας τις κοινωνικές αξίες και προσδοκίες του κοινωνικού συνόλου στο οποίο απευθύνονται. Σύμφωνα λοιπόν με την Αβδελά, οι ειδήσεις που αφορούν κρούσματα διαπροσωπικής βίας, «συνιστούν κοινωνικό-πολιτισμικές αφηγήσεις», μέσα στις οποίες ανήκουν και τα

¹ Εφ. Ελεύθερος Λόγος 24.11.1925

² Εφ. Ταχυδρόμος 24.11.1925

³ Godfrey Barrey, «Counting and Accounting for the Decline in Non-Lethal Violence in England, Australia, New Zealand, 1880-1920», *British Journal of Criminology* 43 (2003), σ. 340-53.

⁴ Αβδελά Έφη, *Δια Λόγους Τιμής, Βία Συναισθήματα και Αξίες στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Νεφέλη: Αθήνα 2006, σ. 21.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

εγκλήματα που διαπράχθηκαν με αιτιολόγηση την προσβολή της τιμής.⁵ Οι ειδήσεις με αυτό το περιεχόμενο πληροφορούν και ερμηνεύουν παράλληλα. Όμως, αν και οι ειδήσεις των εφημερίδων διαμεσολαβούνται από τον δημοσιογραφικό λόγο, δεν θεωρούνται λιγότερο αξιόπιστες ιστορικές πηγές για τις μελέτες σχετικά με τη διαπροσωπική βία, από ό,τι τα δικαστικά αρχεία για παράδειγμα, καθώς και εκείνα είναι «συνδεδεμένα με τις συμβάσεις και τους κώδικες που προσιδιάζουν στο είδος τους». Έτσι ο Τύπος ίσως μάλιστα να φανερώνει με μεγαλύτερα σαφήνεια, ότι τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν για λόγους τιμής, αποτελούν «σύνθετες κατασκευές που συγκλίνουν πολλαπλοί παράγοντες και πολλά ενεργά υποκείμενα». ⁶ Ωστόσο δεν αμφισβητούμε πως η μελέτη των δικαστικών αρχείων και του ποινικού κώδικα της περιόδου εκείνης, ίσως θα μπορούσαν να συμβάλλουν καλύτερα στην κατανόηση των ανδρισμών και των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν για λόγους τιμής. Για αυτό το λόγο μάλιστα, επισκεφθήκαμε τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, προκειμένου να αναζητήσουμε τα πρακτικά των δικών και να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τόσο την αντιμετώπιση του νόμου απέναντι στη διαπροσωπική βία όσο και το νόημα που έδιναν στις πράξεις οι ίδιοι οι κατηγορούμενοι, τα θύματα και οι μάρτυρες. Ωστόσο, στα αντίστοιχα αρχεία που βρήκαμε, υπήρχαν μόνο οι δικαστικές αποφάσεις και λόγω του μεγάλου αριθμού των συμπλοκών που καταγράψαμε και του καθορισμένου χρόνου εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας, δεν ήταν δυνατόν να προβούμε σε αντιστοίχιση των περιστατικών από τον Τύπο με τις αποφάσεις του δικαστηρίου. Έτσι οι πληροφορίες της παρούσας εργασίας προέρχονται αποκλειστικά από τις εφημερίδες της Λέσβου.

Τη μελετώμενη περίοδο, δηλαδή τις δεκαετίες 1910 με 1930, σε ένα αρκετά μεγάλο μέρος του δείγματος, αν όχι στο μεγαλύτερο, η αιτιολόγηση των συμπλοκών, όπως αποδίδονται από τον τοπικό τύπο της Λέσβου, είναι η προσβολή της τιμής. Στο χρονικό αυτό πλαίσιο συνέβησαν σημαντικά δημογραφικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές οι οποίες μετέβαλαν τη σύσταση του πληθυσμού της νήσου και επηρέασαν σημαντικά τις συνθήκες διαβίωσης. Δεν φαίνεται όμως ότι επηρέασαν τις μορφές εκδήλωσης της διαπροσωπικής βίας μεταξύ ανδρών και τις αιτίες της, καθώς σχεδόν σε όλα τα έτη επικρατεί η προσβολή της τιμής ως κυρίαρχη αιτία. Αυτό δεν είναι κάτι το οποίο έχει παρατηρηθεί μόνο στην τοπική κοινωνία της Λέσβου, καθώς

⁵ Στο ίδιο, σ.22.

⁶ Στο ίδιο, σ.23.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

σε αντίστοιχες μελέτες, σύμφωνα με την βιβλιογραφία, η τιμή αποτελεί τη βασική αιτία, τόσο γενικότερα στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, την Αμερική και την Ασία. Στα κεφάλαια που ακολουθούν, θα ασχοληθούμε αρχικά με την επιστημονική συζήτηση γύρω από τα εγκλήματα για λόγους τιμής και τη βαρύνουσα θέση που κατέχει η εννοιολόγηση μιας πράξης βίας μεταξύ ανδρών ως απάντηση εξαιτίας προσβολής της ατομικής ή οικογενειακής τιμής. Θα προσπαθήσουμε κατόπιν να δείξουμε ποιες είναι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες έλαβαν χώρα οι συμπλοκές. Θα δούμε ποιοι είναι εκείνοι που συμμετέχουν, το χώρο που διαδραματίζονται οι συγκρούσεις, τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επιφορά ενός τραυματισμού και τη σημασία τους. Πριν προχωρήσουμε, ωστόσο, θα γίνει μια συνοπτική παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων, προκειμένου να είναι ευδιάκριτες και κατανοητές οι δημογραφικές, πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Λέσβο την περίοδο 1912 – 1940.

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Η Λέσβος, όπως και άλλα νησιά του Αιγαίου τα οποία ήταν υπό οθωμανική κατοχή, ενσωματώθηκε στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων (1912 - 1913). Πιο συγκεκριμένα, το Δεκέμβριο του 1912 με τη μάχη του Κλαπάδου, παραδόθηκαν τα τουρκικά στρατεύματα και η Λέσβος πέρασε υπό την κατοχή της Ελλάδας. Το γεγονός αυτό συντάραξε τις μέχρι τότε ισορροπίες ανάμεσα στο νησί και τα απέναντι παράλια, καθώς έλαβαν χώρα βιαιότητες και στις δύο περιοχές.⁷ Η ενσωμάτωση της Λέσβου στην Ελλάδα το 1912 ήταν η αιτία να αρχίσουν να αποδυναμώνονται οι ισχυροί οικονομικοί δεσμοί του νησιού με την Τουρκία, μέχρι να αποκοπούν πλήρως μετά τη μικρασιατική καταστροφή το 1922.⁸ Παράλληλα, οι συνέπειες της ενσωμάτωσης ήταν ποικίλες και δύσκολα αντιμετωπίσιμες από το

⁷ Χατζηλιάς Χρήστος, *Η Λέσβος και ο πολιτισμός της πέτρας (1850-1950). Η περίπτωση του Σκαλοχωρίου και της Ανεμότιας*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Μυτιλήνη 2009, σ. 63.

⁸ Κατσαργύρη – Μαρκεζίνη Ιωάννα, *Λουτρά και Χαμάμ στη Μυτιλήνη: Κοινωνικές και Πολιτισμικές Πρακτικές (τέλη 19ου αι. – τέλη 20ού αι.) Συμβολή στη Λαογραφική Μελέτη της Χρήσης του Νερού και της Σωματικής Καθαριότητας*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων: Ιωάννινα 2014, σ.85.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

ελληνικό κράτος, καθώς υπήρχαν οικονομικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των νεοεισερχομένων πληθυσμών και των ντόπιων. Ορισμένες από τις επαρχίες μάλιστα που προσαρτήθηκαν χρειάζονταν άμεση λύση σε οικονομικά ζητήματα λόγω της αποκοπής τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁹ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται το 1912 κατοικούσαν στη Λέσβο 112.000 χριστιανοί και 15.976 μουσουλμάνοι, με του χριστιανούς να συγκεντρώνονται στο ανατολικό τμήμα του νησιού και τους μουσουλμάνους στο βορειοδυτικό τμήμα και τη Μυτιλήνη.¹⁰

Δύο χρόνια αργότερα, το 1914, ξεκίνησαν τα πρώτα προσφυγικά κύματα από την Μικρά Ασία με προορισμό τη Λέσβο, με τον αριθμό των προσφύγων που κατέφθασαν στο νησί να ξεπερνάει της 100.000, κάτι το οποίο δημιούργησε αρκετά προβλήματα, με το σημαντικότερο να είναι η στέγαση των προσφύγων. Πολλοί από τους πρόσφυγες κατέλαβαν σπίτια Οθωμανών που είχαν μείνει κενά μετά την αναχώρηση τους το 1912.¹¹

Εν συνεχεία, κατά την περίοδο του εθνικού διχασμού 1915 – 1917 και λόγω των επαναλαμβανόμενων πολεμικών επιχειρήσεων, η Λέσβος αντιμετώπισε και πάλι έντονα οικονομικά προβλήματα. Μια χαρακτηριστική πολεμική επιχείρηση ήταν αυτής της Καλλιπόλης, τον Ιούλιο του 1915, όταν στρατιωτικές δυνάμεις Γάλλων και Άγγλων, χρησιμοποίησαν το νησί ως στρατιωτική τους βάση.¹² Παράλληλα, την περίοδο 1915-1916, η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να προωθήσει έναν αριθμό προσφύγων στην υπόλοιπη Ελλάδα, με αποτέλεσμα αρκετοί πρόσφυγες να εγκαταλείψουν μαζικά το νησί.¹³ Ωστόσο, το 1916 σύμφωνα με απογραφή της περιόδου, στο νησί κατοικούν 14.759 πρόσφυγες, αριθμός ο οποίος αυξάνεται το 1918 στους 17.000.¹⁴

Μια ακόμη σημαντική ιστορική στιγμή για τη Λέσβο, ήταν το 1923, όταν με την συνθήκη της Λοζάνης ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων από τα Μικρασιατικά παράλια,

⁹ Καραβία Πηγή, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Λέσβο, 1929-1932*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Μυτιλήνη 2014, σ. 50.

¹⁰ Βαρλάμης Αλέξανδρος, *Η μουσουλμανική περιουσία στη Λέσβο και η τύχη της τον 20ό αιώνα: το παράδειγμα των Μυστεγνών*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Μυτιλήνη 2015, σ. 11.

¹¹ Καραβία Χαρά, *Η ανταλλάξιμη περιουσία των μουσουλμάνων της Λέσβου: το παράδειγμα της πόλης της Μυτιλήνης*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Μυτιλήνη 2006, σ. 19.

¹² Χατζηλίας, *ό.π.*, σ. 64.

¹³ Κατσαργύρη – Μαρκεζίνη, *ό.π.*, σ. 113.

¹⁴ Καραβία Χ., *ό.π.*, σελ. 19.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

ο οποίος υπολογίζεται στις 47.000, κατέφθασε στο νησί, ενώ ταυτόχρονα ένας αξιόλογος αριθμός Τούρκων το εγκατέλειπε.¹⁵ Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Λέσβο μετά τη συνθήκη έγινε προσωρινά σε πρώην μουσουλμανικές οικίες, δημόσιους χώρους και κοινοτικά κτίρια, υπό πολύ κακές συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής. Οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης ωστόσο των προσφύγων δεν προέρχονταν μόνο από τις κατοικίες τους αλλά και από την αντιμετώπιση που είχαν από τους ντόπιους κατοίκους, οι οποίοι συχνά τους αντιμετώπιζαν με καχυποψία και εχθρότητα.¹⁶ Ωστόσο μετά το 1923 φαίνεται ότι ενισχύθηκε η ομοιογένεια του πληθυσμού της Λέσβου, καθώς η πλειονότητα των κατοίκων είναι Έλληνες χριστιανοί.¹⁷ Μετά τα προσφυγικά κύματα, ο πληθυσμός του νησιού φαίνεται να σταθεροποιείται στα 57.508 άτομα, σύμφωνα με απογραφή του 1923.¹⁸

Μερικά χρόνια αργότερα, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, στη Λέσβο υπήρχαν 30.643 πρόσφυγες, ένας αριθμός ο οποίος αποτελούσε το 22,3 % του συνολικού πληθυσμού του νησιού.¹⁹ Σύμφωνα με την ίδια απογραφή το συνολικό ποσοστό των προσφύγων που δέχτηκε η Λέσβος ήταν 46,6%, ένα ποσοστό το οποίο ήταν αρκετά υψηλό συγκριτικά με άλλα νησιά του αιγαίου.²⁰

Τη χρονική περίοδο 1929-1932 σημειώθηκε έντονη κινητικότητα στο νησί όσον αφορά τις δημόσιες εργασίες. Η κυβέρνηση εξέδωσε προγράμματα με στόχο την αναδόμηση των περιοχών που προσαρτήθηκαν εκείνη τη περίοδο στον ελλαδικό χώρο. Τα προβλεπόμενα αυτά έργα συχνά αποτέλεσαν θέμα πολιτικών διαμαχών λόγω της προσμονής τους από τους κατοίκους του νησιού. Ταυτόχρονα, λόγω του υπερπληθυσμού, σημειώθηκε ανάπτυξη των αγροτικών εργασιών, ενισχύοντας έτσι την οικονομία του νησιού.²¹ Επίσης, αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας της περιόδου αυτής τονίζεται ότι ήταν σκληρές και συχνά συναντιόταν παιδική εργασία μολονότι υπήρχε νομοθετικό πλαίσιο το οποίο την απαγόρευε. Η γυναικεία εργασία ήταν πιο «φθηνή».²² Παράλληλα, με την ίδρυση της Ε.Α.Π το στεγαστικό πρόβλημα των προσφύγων, που απασχολούσε μέχρι τότε έντονα την Λέσβο, άρχισε να επιλύεται

¹⁵ Κατσαργύρη – Μαρκεζίνη, ό.π. σ. 94.

¹⁶ Χατζηλίας, ό.π., σ. 68.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 71.

¹⁸ Βαρλάμης, ό.π., σ. 11.

¹⁹ Κατσαργύρη – Μαρκεζίνη, ό.π., σ. 94.

²⁰ Βαρλάμης, ό.π., σ. 12.

²¹ Καραβία Π., ό.π., σ. 55.

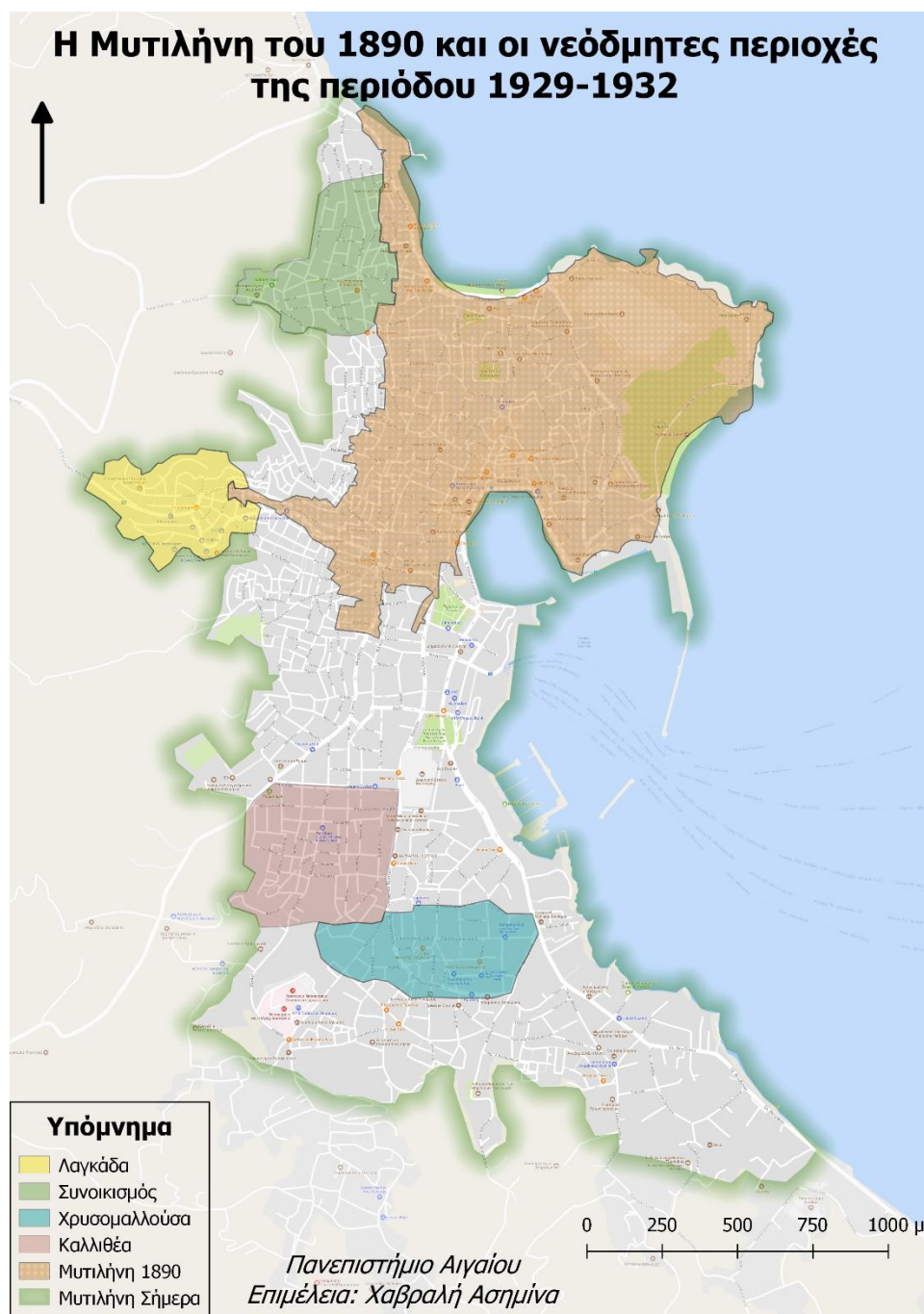
²² Στο ίδιο, σ. 57.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

με τη δημιουργία των προσφυγικών συνοικισμών. Την περίοδο 1929 με 1932 δημιουργήθηκαν οι προσφυγικοί συνοικισμοί της Επάνω Σκάλας, της Καλλιθέας, της Χρυσομαλλούσας και της Λαγκάδας μέσα στην πόλη της Μυτιλήνης.²³ Ταυτόχρονα το 1931 υλοποιήθηκαν και δύο σημαντικά δημόσια έργα. Τα έργα αυτά ήταν η δημιουργία εργοστασίου ηλεκτροφωτισμού (εργοστάσιο Δ.Ε.Η) και η ανέγερση του δημοτικού σταδίου (Ταρλάς).²⁴ Ο παρακάτω χάρτης παρουσιάζει τις νέες περιοχές που δομήθηκαν για τη στέγαση των προσφύγων.

²³ Κατσαργύρη – Μαρκεζίνη, ό.π., σ. 113.

²⁴ Καραβία Π., ό.π., σ. 53.

Χάρτης 1.1 Ιστορικός χάρτης Μυτιλήνης και οι νεόδμητες περιοχές

Παρόλες όμως τις θετικές αλλαγές στην οικοδόμηση της Λέσβου η οικονομική κατάσταση παρέμενε κακή, κάτι το οποίο φαίνεται από ένα πλήθος επεισοδίων που συνέβησαν το 1936, με πιο ακραίο εκείνο τις 10 Φεβρουαρίου, όταν αρκετοί χωρικοί κατέφθασαν στη πόλη της Μυτιλήνης, προκειμένου να αναζητήσουν εργασία και φαγητό. Αποτέλεσμα ήταν η άμεση επέμβαση των αστυνομικών οργάνων και κατ' επέκταση σημειώθηκαν τραυματισμοί και συλλήψεις. Για την αντιμετώπιση του

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

υποσιτισμού των κατοίκων, η προσωρινή λύση που δόθηκε ήταν η σίτιση μέσω φιλανθρωπικών εράνων και συσσιτίων, αλλά και δράσεων της εκκλησίας.²⁵

Όπως υποδεικνύουν τα ανωτέρω γεγονότα, οι αλλαγές που συνέβησαν στη Λέσβο ήταν ποικίλλες και συχνά η καθημερινότητα των κατοίκων ήταν αρκετά δύσκολη. Είναι πιθανώς λογικό, σε τέτοιες συνθήκες τα πνεύματα να οξύνονται ευκολότερα και κατά συνέπεια να δημιουργούνται κρούσματα βίας. Επίσης θα περίμενε ίσως κάποιος ότι μία από τις σημαντικότερες αιτίες της διαπροσωπικής βίας ήταν η συνύπαρξη νέων πληθυσμών και έτσι κατ' αντιστοιχία, οι περισσότεροι διαπληκτισμοί να λάμβαναν χώρα μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Ωστόσο εν αντιθέσει η σημαντικότερη αιτία των συγκρούσεων, όπως αυτή προέκυψε από τη μελέτη του Τύπου, ήταν η υπεράσπιση της τιμής, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

2. Μια ανδρική υπόθεση : η υπεράσπιση της τιμής ως βασική αιτία της βίας

Οι άνδρες του δείγματος συχνά συγκρούονται για οικονομικές διαφορές ή αντιπαραθέσεις πάνω σε ζητήματα που αφορούν την εργασία τους. Ο πιο σημαντικός όμως από τους λόγους των συγκρούσεων φαίνεται να είναι η προσβολή της τιμής. Στον τοπικό Τύπο της Λέσβου σε αρκετά δημοσιεύματα συμπλοκών η αιτιολογία που δίνεται από τις ίδιες τις εφημερίδες είναι οι «λόγοι τιμής». Για παράδειγμα, ένας άνδρας επιτέθηκε σε μια οικογένεια για **λόγους τιμής** στην περιοχή Ακλειδιού στη Μυτιλήνη. Ο άνδρας με τη χρήση όπλου τύπου Μάνλιχερ κατάφερε να σκοτώσει τον πατέρα της οικογένειας και να τραυματίσει τη μία κόρη. Στη συνέχεια ο δράστης αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει.²⁶ Αλλού αναφέρεται ο τραυματισμός ενός άνδρα στη περιοχή Ακρωτήρι τον οποίο είχε πυροβολήσει ο συγγενής μιας χήρας για **λόγους τιμής**.²⁷ Ένα τρίτο συμβάν σχετίζεται με μια διπλή δολοφονία που έλαβε χώρα στο Ίππειος της Λέσβου. Ένας άνδρας δολοφόνησε με μαχαίρι την αδελφή του και έναν άλλο άνδρα για **λόγους τιμής**. Ο δολοφόνος παραδόθηκε στην αστυνομία.²⁸

²⁵ Ταστάνη Ελπινίκη, «Το ούρλιασμα της πείνας: Οι συνέπειες τις οικονομικής κρίσης του μεσοπολέμου στη Λέσβο, όπως αναπαριστώνται στον τοπικό τύπο της εποχής, Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία; Ιστορικές – συγκριτικές προσεγγίσεις», *Πρακτικά: 7ου επιστημονικού συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης με Διεθνή συμμετοχή*, Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών (2014), σ. 2-5.

²⁶ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 3.7.1923.

²⁷ Στο ίδιο, 7.9.1926.

²⁸ Στο ίδιο, 23.8.1923.

Πέραν αυτών των συμπλοκών όμως που αναφέρεται ως αιτία από την εκάστοτε εφημερίδα η τιμή, σε πάρα πολλές ακόμη συμπλοκές υπονοείται ότι η αιτία ήταν η προσβολή της τιμής ενός εκ των εμπλεκόμενων ανδρών, ακόμη και αν δεν αναφέρεται ρητά από τον Τύπο. Για παράδειγμα σε μια συμπλοκή ανάμεσα σε δυο χωροφύλακες και έναν άνδρα στη περιοχή του Μολύβου, σύμφωνα με την εφημερίδα, η αιτία ήταν ότι ο άνδρας εξύβρισε τους χωροφύλακες, επειδή εκείνοι τον χλεύασαν για το σκούφο του. Το αποτέλεσμα ήταν οι χωροφύλακες να ξυλοκοπήσουν και να συλλάβουν τον άνδρα για να λογοδοτήσει για τον σκούφο του.²⁹ Σε αυτή την περίπτωση λοιπόν, αν και δεν αναγράφεται η προσβολή της τιμής, η αιτιολόγηση και πάλι παραπέμπει σε αυτό. Ο επιπλέον λόγος, όμως που αναφέραμε αυτό το συγκεκριμένο παράδειγμα, είναι ότι αναδεικνύει το πόσο εύκολα μπορούσε κάποιος να εκλάβει ένα λεκτικό σχόλιο ως προσβολή της τιμής του. Σε αντίστοιχη περίπτωση σήμερα κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα ένιωθε κάποιος προσβεβλημένος αν τον «πείραζαν» για τον σκούφο του. Τη περίοδο όμως που μελετάμε, ακόμα και αυτή η πολύ μικρή λεκτική πράξη, μπορούσε να γίνει αφορμή ή αιτία για διαπληκτισμό. Ο άνδρας που δέχεται το «πείραγμα», φαίνεται να νιώθει θιγμένος και αποκρινόμενος αμέσως στην πρόκληση για να υπερασπιστεί τη φήμη του, προβαίνει στη σωματική βία.

Η προσβολή της τιμής που οδηγούσε σε συμπλοκή δεν αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Λέσβου. Η Αβδελά σε παρόμοια έρευνα που έχει διεξάγει μελετώντας τον τοπικό αθηναϊκό Τύπο παρατηρεί ακριβώς το ίδιο³⁰. Παρόμοια και ο Gallant που μελέτησε τα νησιά του Ιονίου, ο Campbell σε έρευνα του για τους Σαρακατσάνους, ο Peristiany για ένα χωριό της Κύπρου και πολλοί ακόμη μελετητές που έχουν ασχοληθεί με τη βία και τα αίτια της, όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα. Όπως μας ενημερώνει μάλιστα η Αβδελά, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}, ο μεγαλύτερος αριθμός των συμπλοκών αιτιολογούνταν ως αποτέλεσμα προσβολής της τιμής.³¹

Ο Godfrey, ο οποίος εξετάζει τη μη θανατηφόρα βία στην Αγγλία, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία αναφέρει ότι η πλειοψηφία των βιαιοπραγιών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα φάνηκε να αντιμετωπίζεται κυρίως από τους συμμετέχοντες και τα θύματα ως

²⁹ Εφ. Λέσβος, 20.12.1912.

³⁰ Αβδελά, ό.π., σ. 35.

³¹ Στο ίδιο, σ. 13-14.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

καθημερινή και συνηθισμένη στον χαρακτήρα της.³² Παράλληλα η Αβδελά η οποία στην έρευνα της έχει επίσης μελετήσει τον Τύπο, αναφέρει ότι οι διαπληκτισμοί που συνέβησαν για λόγους τιμής παρουσιάζονται ως κάτι το «κοινότοπο». Όπως είδαμε και από τα παραπάνω παραδείγματα δεν δίνονται περαιτέρω πληροφορίες που να εξηγούν τις ακριβείς συνθήκες της σύγκρουσης και το περιεχόμενο του «για λόγους τιμής». Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι οι δημοσιογράφοι δεν θεωρούν ότι πρέπει να δώσουν περισσότερες πληροφορίες, καθώς οι αναγνώστες είναι σε θέση να κατανοήσουν το τι περιλαμβάνει ο όρος της τιμής και να υποθέσουν τις αιτίες που οδήγησαν τους συμμετέχοντες άνδρες στη βία. Αυτές οι αφηγήσεις του Τύπου, συνεχίζει η Αβδελά, παρόλο που είναι «*συνοπτικές και περιγραμματικές*» γίνονται κατανοητές από τους αναγνώστες, οι οποίοι μπορούν με ευκολία να τις κατατάξουν «στη βάση κάποιων κοινών πολιτισμικών αναφορών», οι οποίες με τη σειρά τους, ορίζουν «*το εύρος των πολλαπλών νοημάτων*», που μπορούν να αποδοθούν στη χρήση του όρου τιμή, ως αιτιολόγηση των συγκρούσεων. Αυτή η κατανόηση του αναγνώστη, τον τοποθετεί παράλληλα στην ίδια πολιτισμική κοινότητα και τον διαχωρίζει από τους υπόλοιπους που δεν μπορούν να το κατανοήσουν.³³ Η χρήση και η κατανόηση της αιτιολογίας για λόγους τιμής τόσο από τις εφημερίδες όσο και από τους αναγνώστες, καθιστά την τιμή ως ένα σημαντικό «κεντρικό σύμβολο», το οποίο είναι σε θέση να αιτιολογήσει πρακτικές βίας, οι οποίες πέραν του τραυματισμού, μπορούν να οδηγήσουν και σε θάνατο.³⁴ Παράλληλα η χρήση και μόνο της αιτιολογίας αυτή από τον Τύπο είναι μεγάλης σημασίας, καθώς «*ενεργοποιεί κοινούς τρόπους έκφρασης και αναπαράστασης*» που συνδέονται με την εννοιολόγηση της τιμής.³⁵

Η τιμή, σύμφωνα με τον Peristiany, βρίσκεται στην κορυφή των κοινωνικών αξιών, περικλείοντας άλλες κοινωνικές αξίες και διαιρεί τους ανθρώπους σε δύο κατηγορίες. «*Εκείνους που έχουν την τιμή και εκείνους που τη στερούνται*». Παράλληλα σε κάθε άτομο που κρίνεται για την συμπεριφορά του, η κοινωνική του θέση παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, ωστόσο αν το άτομο δε διαθέτει τα χαρακτηριστικά της τιμής δεν

³² Godfrey, ό.π., σ. 348.

³³ Αβδελά, ό.π., σ. 37-38.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 39.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 41.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

γίνεται αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο, ανεξαρτήτως του αν βρίσκεται χαμηλά ή ψηλά στη κοινωνική ταξινόμηση.³⁶

Πολλοί μελετητές έχουν εστιάσει σε χώρες της Μεσογείου μελετώντας την τιμή, ενώ αρκετοί από αυτούς έχουν δώσει έμφαση στην Ελλάδα, θεωρώντας ότι έχει μια παραδοσιακή κουλτούρα τιμής. Οι μεσογειακοί λαοί καλούνται συνεχώς να χρησιμοποιούν τις έννοιες της τιμής και της ντροπής για να αξιολογήσουν τη δική τους συμπεριφορά και τη συμπεριφορά των συνανθρώπων τους.³⁷ Η τιμή και η ντροπή, όπως τις ορίζει ο Peristiany, είναι μια συνεχής ενασχόληση με τα άτομα σε μικρές κοινωνίες που είναι αποκλεισμένες και αποκλειστικές, όπου οι προσωπικές αντιθέσεις, αντίθετα με τις ανώνυμες σχέσεις, είναι υψίστης σημασίας και όπου η κοινωνική προσωπικότητα του ατόμου είναι εξίσου σημαντική με την ιδιότητά του. Το εκάστοτε μέλος μιας κοινωνικής ομάδας, είτε σε συλλογικό είτε σε ατομικό βαθμό, είναι αναγκασμένο να βρίσκεται συνεχώς σε μια διαδικασία απόδειξης του εαυτού και της αξίας του.³⁸

Ποια είναι όμως η έννοια της τιμής; Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα μας δίνει ο Pitt-Rivers, ο οποίος επισημαίνει ότι «η τιμή είναι η αξία ενός προσώπου στα μάτια του, αλλά και στα μάτια της κοινωνίας του». Είναι δηλαδή η αναγνώριση της αξίας του ατόμου, τόσο από τον ίδιο, όσο και από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο, που του δίνει τη δυνατότητα να έχει δικαίωμα στην υπερηφάνεια. Έτσι η τιμή γίνεται ένας συνδετικός κρίκος μεταξύ των «ιδανικών μίας κοινωνίας» και της ανάγκης του ατόμου να τα υιοθετήσει και να τα προσωποποιήσει. Το συναίσθημα της τιμής παρακινεί το άτομο να υιοθετήσει μια συμπεριφορά η οποία να συμβαδίζει με τις ιδέες της εκάστοτε κοινωνίας, φιλοδοξώντας η συμπεριφορά αυτή να αναγνωριστεί και να του προσφέρει τη φήμη μέσω της τιμής. Συχνά όμως αυτό δεν συμβαίνει σε ετερογενείς κοινωνίες, καθώς οι ατομικές αξίες δεν συμπίπτουν με εκείνες της κοινωνίας.³⁹

Στον κώδικα της τιμής ιδιαίτερα σημαντικό λόγο κατέχουν τόσο οι λέξεις όσο και οι πράξεις, καθώς με τη χρήση αυτών η τιμή μπορεί να επιβεβαιωθεί, να διεκδικηθεί ή

³⁶ Peristiany J. G., *Honour and Shame, The Values of Mediterranean Society*, Midway reprint, Λονδίνο: 1966, σ. 10.

³⁷ Στο ίδιο, σ. 10.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 11.

³⁹ Pitt-Rivers Julian, «Honour and Social Status» στο Peristiany J. G. (επιμ.), *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Λονδίνο, Midway reprint 1966. σ. 19-79.

να απορριφθεί. Ο Pitt-Rivers αναφέρει ότι το ίδιο το άτομο του οποίου έχει προσβληθεί η τιμή, μπορεί να αισθάνεται ατιμασμένο, ακόμη και αν δεν είναι γνωστός εκείνος που έθιξε την τιμή του. Ταυτόχρονα όμως επισημαίνει ότι η διάσταση και το μέγεθος που μπορεί να πλήξει τη φήμη του ατόμου, σχετίζεται άμεσα με την κοινή γνώμη και την αναπαραγωγή του ατιμασμού. Λαμβάνοντας ως δεδομένη λοιπόν τη σημαντικότητα της κοινής γνώμης, αυτό που παίζει καίριο λόγο στο μέγεθος της προσβολής και στην αντίδραση που μπορεί να υπάρξει είναι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύεται και αναπαράγεται η δράση. Κατά περίπτωση αυτό μπορεί να ωθήσει τον άνδρα του οποίου η φήμη έχει προσβληθεί, είτε στο να αναζητήσει απάντηση από εκείνον που τον έπληξε είτε στο να το αποφύγει.⁴⁰

Ο άνδρας αναμένεται να είναι δυνατός σωματικά και πνευματικά. Όταν κινδυνεύει η φήμη του, πρέπει να βασιστεί στις δικές του δυνάμεις και να είναι ικανός να κάνει κάτι αποτελεσματικό, προκειμένου να επιλύσει τα προβλήματα του και να αντιμετωπίσει τους κινδύνους που τον απειλούν.⁴¹ Όπως αναφέρει και ο Shoemaker στη μελέτη του για το Λονδίνο, οι άνδρες ως το θεωρούμενο ανώτερο φύλο, ήταν αναμενόμενο να προστατεύσουν την ακεραιότητα και τη φήμη τους από όλες τις επικείμενες απειλές. Μελετώντας τις ανθρωποκτονίες ανέφερε ακόμη ότι οι περισσότερες προήλθαν από τη σωματική βία που διαπράχθηκε, όταν υπήρχαν αντιληπτές απειλές για την ανδρική τιμή. Οι προσβλητικές ή προκλητικές λέξεις ήταν αρκετές για να δημιουργήσουν μια συμπλοκή, η οποία θα ξεκινούσε από υψωμένες φωνές και ανταλλαγή προκλητικών λέξεων και θα κατέληγε στη βία. Οι άνδρες που ήθελαν να προστατέψουν τη φήμη τους, δεν είχαν πολλές επιλογές από το να ανταποκριθούν σε αυτές τις προσβολές, οι οποίες μάλιστα συχνά ήταν τόσο προκλητικές που καθιστούσαν την άσκηση βίας αναπόφευκτη.⁴²

Ο μοναδικός λοιπόν τρόπος για να υπερασπιστεί ένας άνδρας τον εαυτό του είναι η σωματική βία, κάτι το οποίο αναμένεται από κοινωνικά περιβάλλοντα που ακολουθούν έναν κώδικα τιμής αλλά και από άλλα στα οποία δεν είναι αποδεκτή η ύπαρξη ενός τέτοιου κώδικα. Η πιο διαδομένη ίσως για την μελετώμενη εποχή μορφή βίας, σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, είναι η μονομαχία, η οποία είναι

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 27.

⁴¹ Campbell J.K., «Honour and the Devil» στο Peristiany J. G. (επιμ.), *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Λονδίνο, Midway reprint 1966. σ. 139-171.

⁴² Shoemaker, ό.π., σ.193.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

μια πρακτική των αστών και των ανδρών της κοινωνικής ελίτ, η οποία αν και δεν εφαρμόζεται στη Λέσβο, έχει πάρα πολλές ομοιότητες με τις συμπλοκές των ανδρών των λαϊκών στρωμάτων του νησιού. Σύμφωνα με την Βασιλειάδου η μονομαχία είναι στην ουσία μια τελετουργική διαδικασία που στηρίζεται σε έναν επίσημο γραπτό κώδικα και η κύρια χρήση της είναι «η αναίρεση της προσβολής που έχει υποστεί η κοινωνική υπόληψη ενός ατόμου». ⁴³ Υποστηρίζοντας την παραπάνω άποψη ο Pitt-Rivers αναφέρεται στον επίσημο κώδικα τιμής των μονομαχιών, στις οποίες ο θιγμένος άνδρας θεωρώντας ότι η τιμή του βρίσκεται υπό αμφισβήτηση προκαλεί σε μονομαχία τον υπαίτιο, ο οποίος με τη σειρά του καλείται είτε να απολογηθεί ζητώντας συγχώρεση είτε να δεχτεί να μονομαχήσει. Σπάνιες όμως υπήρξαν οι περιπτώσεις της απολογίας, καθώς αυτή η πράξη εναντιώνεται στην αντίληψη των ανδρών για την δική τους τιμή, με αποτέλεσμα σχεδόν πάντα τη μονομαχία των δύο αντιπάλων. ⁴⁴ Παράλληλα ο Hughes, ο οποίος μελετάει τόσο τις μονομαχίες όσο και τις συγκρούσεις των λαϊκών στρωμάτων στην Ιταλία, επισημαίνει ότι χωρίς αμφιβολία η τιμή διακυβεύεται εξίσου και στις κατώτερες τάξεις κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων. ⁴⁵ Γενικότερα, αν και η σωματική βία δεν θεωρείται ούτε εκείνη τη περίοδο μια νόμιμη πρακτική για την επίλυση των διαφορών, ο άνδρας αναγκάζεται να καταφύγει σε αυτή για να μη χαρακτηριστεί δειλός. Αυτό έχει ως επακόλουθο ότι συχνά και οι δύο πλευρές θεωρούν ότι βρίσκονται σε άμυνα όταν συγκρούονται, προσπαθώντας πάντα να υπερασπιστούν την τιμή και το κύρος τους. ⁴⁶

Όμως, όπως αναφέρει η Αβδελά, οι βιαιοπραγίες που διαπράχθηκαν για λόγους τιμής δεν αποτελούν μια παγιωμένη κατηγορία ενεργειών διαπροσωπικής βίας. Ο επιτιθέμενος άνδρας αιτιολογώντας τη κίνηση του να χρησιμοποιήσει βία ισχυρίζεται ότι ο αντίπαλος του, είτε με πράξεις είτε με λόγια πρόσβαλε τη τιμή του ίδιου ή της οικογένειάς του. ⁴⁷ Η οικογένεια μάλιστα και γενικότερα οι συγγενικοί δεσμοί φαίνεται να σχετίζονται με την έννοια της τιμής, ίσως και περισσότερο από τον ίδιο τον άνδρα, καθώς σε πάρα πολλές περιπτώσεις ο άνδρας προβαίνει στη βία θεωρώντας ότι υπερασπίζεται την οικογένειά του.

⁴³ Βασιλειάδου, «Άνδρες, ανδράρια ή ρεκλαματζήδες; Μονομαχία και πολιτική στην ελληνική πρωτεύουσα (1870 – 1910)», ό.π., σ. 20.

⁴⁴ Pitt-Rivers ό.π., σ. 29.

⁴⁵ Hughes, ό.π., σ. 10.

⁴⁶ Pitt-Rivers ό.π., σ. 55.

⁴⁷ Αβδελά ό.π., σ. 11-12.

3. Η λειτουργία των συγγενικών δεσμών σε ζητήματα βίας

Ο λόγος για τον οποίο θελήσαμε να αφιερώσουμε το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, στη στάση των συγγενών απέναντι στη βία, είναι γιατί σε ένα πολύ μεγάλο μέγεθος του δείγματος μας για τη Λέσβο, στις συγκρούσεις συμμετέχουν άνδρες που έχουν συγγενική σχέση ανάμεσα τους και αφετέρου επειδή ο ρόλος της οικογένειας, σύμφωνα πάντα με την βιβλιογραφία, παίζει καίριο παράγοντα στους λόγους τιμής. Έχοντας παρουσιάσει στο προηγούμενο κεφάλαιο τις συνθήκες υπό τις οποίες διαδραματίζονται οι συγκρούσεις στη Λέσβο, σε αυτό θα επικεντρωθούμε μόνο στο κεντρικό ζήτημα που αναφέραμε. Όταν αναφερόμαστε σε συγγενικούς δεσμούς, εννοούμε άνδρες οι οποίοι επιτίθενται σε κάποιον ή κάποιους άλλους, επειδή οι δεύτεροι πρόσβαλαν την τιμή της οικογένειάς τους. Πιο συγκεκριμένα στις περισσότερες περιπτώσεις οι άνδρες επιτίθενται σε εκείνους που επιχειρήσαν να προσεγγίσουν ή να βλάψουν τις συζύγους τους, τις αδελφές τους και τις κόρες τους ή ακόμη και άνδρες συγγενείς τους, όπως είναι οι γονείς και τα μικρότερα αδέρφια τους. Παράλληλα υπάρχουν και συμβάντα στα οποία οι συγγενείς ενώνονται και επιτίθενται μαζί σε έναν «κοινό εχθρό» που απειλεί την τιμή και την υπόληψη της οικογένειας, ενώ σε κάποιες ακόμη συγκρούσεις, αν και με μικρότερη συχνότητα, οι άνδρες συγγενείς διαπληκτίζονται αναμεταξύ τους. Σε αυτές όμως τις περιπτώσεις όπου η βία συμβαίνει εντός της οικογένειας, οι λόγοι συνήθως δεν σχετίζονται ιδιαίτερα με την τιμή, αλλά μάλλον έχουν οικονομικό κίνητρο.

3.1 Η οικογενειακή τιμή

Όπως αναφέρει ο Campbell στην έρευνα του για τους Σαρακατσάνους, η τιμή της οικογένειας ήταν εξίσου σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, από την ατομική τιμή των ανδρών. Μέσα στο κοινωνικό σύνολο, οι οικογένειες αγωνίζονταν εξίσου για τη φήμη τους, η οποία εξαρτιόταν από ένα κοινό σύστημα αξιών. Τα μέλη της υπόλοιπης κοινότητας έκριναν τις επιδόσεις της οικογένειας και των μελών της, προκειμένου να τους προσδώσουν, αφαιρέσουν ή διατηρήσουν το κοινωνικό τους στάτους.⁴⁸ Η τιμή όμως της οικογένειας προέρχεται από τη συμπεριφορά των μελών της, η οποία επίσης κρίνεται από το κοινωνικό σύνολο και τα μέλη δεν μπορούν να

⁴⁸ Campbell J.K., ό.π, σ. 143.

αποποιηθούν την «αντιπροσωπευτική τους ευθύνη». Ο Campbell επισημαίνει ότι η προσωπική τιμή, έχει έμφυλη διάσταση, καθώς υπάρχουν συγκεκριμένες ηθικές συμπεριφορές, που πρέπει να ακολουθούν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες για να έχουν ή να διατηρούν την τιμή τους. Έτσι οι άνδρες πρέπει να επιδεικνύουν την ανδρεία και την αρρενωπότητα τους και η γυναίκες τη συστολή, ή τη «σεξουαλική ντροπή» όπως την ονομάζει συγκεκριμένα ο Campbell, ηθικά δηλαδή ιδιώματα που στη περίπτωση των Σαρακατσάνων, θεωρείται ότι υπήρχαν εκ φύσεως.⁴⁹ Ωστόσο σε αυτό το σημείο κάνοντας μια σύντομη παρένθεση πρέπει να επισημάνουμε ότι ο λόγος που χρησιμοποιούμε το παράδειγμα των Σαρακατσάνων είναι επειδή φαίνεται να ταυτίζεται και με την υπόλοιπη Ελλάδα, τόσο μέσα από την έρευνα της Αβδελά για την Αθήνα και του Τσαντηρόπουλου για την σύγχρονη Κρήτη όσο και της δικής μας έρευνας για τη Λέσβο.

Ο Campbell τονίζει τη σημαντικότητα των ανδρισμών που προέρχονταν από τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά. Στο παράδειγμα των Σαρακατσάνων ο άνδρας έπρεπε να είναι «βαρβάτος», προικισμένος με όρχεις, από τους οποίους να αντλεί τη δύναμη και την ανδρεία του. Όμως ο ανδρισμός που σχετίζεται με την τιμή, έπρεπε μεν να στηρίζεται σε αυτή τη βάση των βιολογικών χαρακτηριστικών, αλλά ταυτόχρονα έπρεπε να πειθαρχεί τα ζωώδη ένστικτα του άνδρα και των παθών που προέρχονταν από αυτά. Ο Campbell εξετάζοντας στη συνέχεια τη γυναικεία τιμή, την ταυτίζει με την ντροπή και συγκεκριμένα με τη σεξουαλική ντροπή. Όπως αναφέρει η σεξουαλική ντροπή της γυναίκας, είναι μια ενστικτώδης κίνηση για αποτροπή από τις σεξουαλικές δραστηριότητες. Η γυναίκα, με τη συμπεριφορά της, τις ενδυματολογικές επιλογές και τη στάση του σώματος της, έπρεπε να κρύβει τα βιολογικά χαρακτηριστικά που της προσέδιδε το γυναικείο φύλο. Οι γυναίκες έπρεπε να μένουν παρθένες μέχρι το γάμο τους, αλλά ακόμη και μετά από αυτόν έπρεπε να διατηρούν τη συμπεριφορά και την έκφραση που είχαν και πριν. Αν και η προστασία της τιμής των γυναικών δεν ήταν αποκλειστικά δική τους ευθύνη, καθώς οι άνδρες συγγενείς έπρεπε να τη διαφυλάσσουν, ωστόσο οι ίδιες έπρεπε να ακολουθούν αυτόν τον «κώδικα σεξουαλικής ντροπής». Αυτός ο κώδικας μεταλαμπαδεύταν από μητέρα σε κόρη, αλλά όταν αποτύγχαναν στη διατήρηση του, το βάρος έπεφτε στους άνδρες συγγενείς, δηλαδή στους συζύγους, στους γονείς, στα αδέρφια και τους γιούς, η τιμή των οποίων δεχόταν το πιο ισχυρό πλήγμα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 145.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

Campbell, η «λερωμένη» και «μουτζουρωμένη» γυναίκα σηματοδοτούσε την έλλειψη τιμής των ανδρών συγγενών της. Έτσι λοιπόν οι άνδρες των οικογενειών έπρεπε να προστατεύουν την τιμή των γυναικών από εξωτερικές προσβολές και οι γυναίκες έπρεπε να έχουν τη σεξουαλική ντροπή για να μην «ατιμάσουν» τους άνδρες μέλη της οικογένειάς τους.⁵⁰ Συνεχίζοντας η Safilios-Rothschild, προσθέτει ότι οι άνδρες θεωρούνταν αξιέπαινοι, μόνο αν ήταν σε θέση να ελέγξουν τις γυναίκες της οικογένειάς τους, ώστε εκείνες να φέρονται με τον ανάλογο τρόπο για να μην καταστραφεί η φήμη τους μέσα στο κοινωνικό σύνολο.⁵¹

Μέσα από κάποια συμβάντα στη Λέσβο μπορούμε να δούμε πόσο σημαντικό ήταν για τους άνδρες να υπερασπιστούν την τιμή των γυναικών της οικογένειάς τους. Σε κάποιες από τις συμπλοκές ο αδελφός, ο πατέρας ή ο σύζυγος επιτίθενται σε κάποιον άνδρα, ο οποίος απλώς κοίταξε ή μίλησε σε κάποια συγγενή του. Η πράξη αυτή υποδεικνύει την προσπάθεια των ανδρών να αποτρέψουν ένα ενδεχόμενο πλήγμα της τιμής τους, πριν καν αυτό συμβεί. Ένα παράδειγμα που φανερώνει το πόσο πολύ μια μικρή κίνηση μπορούσε να επιφέρει τη σύγκρουση αφορά τον τσακωμό μεταξύ δυο ανδρών. Ο λόγος ήταν ότι ο ένας εκ των δύο παρατήρησε την αδελφή του άλλου που βρισκόταν στο παράθυρο της οικίας τους. Ο αδελφός επιτέθηκε με ρόπαλο στον άνδρα με αποτέλεσμα να τον τραυματίσει και ο ίδιος να συλληφθεί.⁵² Παράλληλα μια δεύτερη ενδεικτική περίπτωση συνέβη στη περιοχή Παλαιόκηπος στη Γέρα. Ένας άνδρας τραυμάτισε έναν υποδηματοποιό με μαχαίρι και εν συνεχεία συνελήφθη, διότι παρεξήγησε τη συνομιλία που είχαν οι αδελφές του μαζί με εκείνον, ενώ εκείνες συζητούσαν για χρηματικές οφειλές.⁵³

Συμφωνώντας με την γνώμη του Campbell, ο Hughes αναφερόμενος στις μονομαχίες επισημαίνει ότι η τιμή της συζύγου ενός άνδρα, στην περίπτωση του gentleman, ήταν ένας «ανεκτίμητος θησαυρός» ο οποίος είχε περισσότερη αξία και από την ίδια την ζωή του άνδρα. Αν κάποιος επιχειρούσε να προσβάλει την τιμή της συζύγου, ο άνδρας έπρεπε να τον πολεμήσει, αλλιώς κινδύνευε να στιγματιστεί από το κοινωνικό περιβάλλον του.⁵⁴ Ο Τσαντηρόπουλος, στη μελέτη του για τις βεντέτες στη σύγχρονη

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 145.

⁵¹ Safilios-Rothschild Constantina, «'Honour' Crimes in Contemporary Greece» *The British Journal of Sociology* 20 (1969), σ. 205-218.

⁵² Εφ. Λέσβος, 15.1.1915.

⁵³ Εφ. Ταχυδρόμος, 20.5.1929.

⁵⁴ Hughes ό.π., σ. 150.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

ορεινή Κρήτη, αναφέρει ότι και μόνο η υπόνοια ότι ένας άνδρας είχε ερωτικές βλέψεις για μια παντρεμένη γυναίκα, αποτελούσε «ακραία πράξη», η οποία ανάγκαζε τον σύζυγο να επιδείξει την ικανότητα του να «κρατήσει τη γυναίκα του». Εκτός όμως από την προστασία της συζύγου, σύμφωνα και πάλι με τον Τσαντηρόπουλο, η άρνηση γάμου με μια κοπέλα ή και η αθέτησή της υπόσχεσης γάμου από τον μέλλοντα σύζυγο, ήταν επίσης πράξεις που θεωρούνταν προσβλητικές και αποτελούσαν συχνά αφορμές σύγκρουσης.⁵⁵

Η Αβδελά προσθέτει ότι η πράξη ενός άνδρα να έχει ερωτική σχέση με μια κοπέλα, η οποία δεν ήταν παντρεμένη και ήταν παρθένα, αποτελούσε προσβολή για την οικογένεια της. Ωστόσο η κοπέλα παρουσιάζεται να έχει περιορισμένη ευθύνη, όπως αναφέραμε και προηγουμένως.⁵⁶ Όταν ο άνδρας ή ο «διαφθορέας», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Τύπου, αρνείται να παντρευτεί την κοπέλα, τότε οι συγγενείς της προσπαθούν να τον μεταπείσουν, προκειμένου να δεχτεί και να την αποκαταστήσει.⁵⁷ Ο άνδρας όμως σε αρκετές περιπτώσεις προκειμένου να αποφύγει τη δέσμευση, ισχυρίζεται ότι η κοπέλα διατηρούσε ερωτικές σχέσεις και με άλλους. Αυτός ο ισχυρισμός αποτελεί διπλή προσβολή για την οικογένεια της κοπέλας, καθώς θέτει υπό αμφισβήτηση τη διαπαιδαγώγηση της.⁵⁸ Έτσι οι συγγενείς της έχοντας εξαντλήσει τις προσπάθειες να πείσουν τον άνδρα να παντρευτεί τη κοπέλα, παρουσιάζονται αναγκασμένοι να ασκήσουν σωματική βία, προκειμένου να αποκαταστήσουν την τιμή τους.⁵⁹ Άλλωστε όπως είδαμε και προηγουμένως το βάρος της προσβολής και προστασίας της τιμής έπεφτε σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στους άνδρες της οικογένειας.

Στη Λέσβο βλέπουμε επίσης την κεντρική σημασία της προσβολής της γυναικείας τιμής για τους άνδρες συγγενείς. Σε αρκετές λοιπόν περιπτώσεις του δείγματος οι άνδρες έσπευδαν να υπερασπισθούν την τιμή της οικογένειας, επιτιθέμενοι σε εκείνον που την είχε προσβάλει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, μια δολοφονία που συνέβη στη Βρίσα της Λέσβου. Ένας άνδρας «διέφθειρε» μια κοπέλα και ο αδελφός της του ζήτησε εξηγήσεις. Ο άνδρας δολοφόνησε τον αδελφό με ένα ξύλο και στη συνέχεια

⁵⁵ Τσαντηρόπουλος ό.π., σ. 252.

⁵⁶ Αβδελά, ό.π., σ. 46.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 47.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 48.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 49.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

συνελήφθη.⁶⁰ Επίσης ένα άλλο παράδειγμα σχετίζεται με μια απόπειρα τραυματισμού που σημειώθηκε στο Μόλυβο Λέσβου. Ένας άνδρας είχε συμβάλει στην εκούσια απαγωγή μιας κοπέλας. Ο αδελφός εκείνης ζητούσε ικανοποίηση για την προσβολή αυτή και επιτέθηκε με μαχαίρι στον άνδρα.⁶¹ Ένα άλλο καταγεγραμμένο συμβάν είναι μια δολοφονία στο Σίγρι της Λέσβου. Ένας ναυτικός είχε εγκαταλείψει την αδελφή του προέδρου της κοινότητας, αφού είχε πρώτα ερωτοτροπήσει μαζί της. Αργότερα σε συνάντηση των δύο ανδρών ο ναυτικός προσέβαλε λεκτικά τον πρόεδρο και ο δεύτερος του επιτέθηκε με περίστροφο και τον δολοφόνησε. Ο πρόεδρος παραδόθηκε στις αρχές.⁶² Σε μια άλλη περίπτωση ένας καφεπώλης αποπειράθηκε να τραυματίσει έναν άνδρα στην περιοχή Βαρεία της Λέσβου. Ο λόγος της απόπειρας αυτής ήταν ότι ο άνδρας είχε ερωτικές σχέσεις με την αδελφή του καφεπώλη. Ο επιτιθέμενος άνδρας συνελήφθη.⁶³ Ένα τελευταίο παράδειγμα της στάσης των ανδρών συγγενών συνέβη στη Παναγιούδα της Λέσβου. Ο αδελφός μιας κοπέλας έψαχνε τον εραστή που «διακόρευσε» την αδερφή του, αλλά επειδή δεν τον βρήκε συνεπλάκη με τον αδελφό του.⁶⁴

Αυτά είναι μόνο μερικά από τα παραδείγματα τα οποία θα μπορούσαμε να παραθέσουμε. Ωστόσο θεωρούμε ότι είναι αρκετά ενδεικτικά της στάσης των ανδρών απέναντι στην προσβολή της οικογενειακής τιμής, ενώ παράλληλα φανερώνουν ένα ακόμη στοιχείο. Το στοιχείο αυτό είναι ότι δεν ήταν απαραίτητο πάντα η επίθεση να γίνει στον ίδιο τον άνδρα που προέβη στην προσβολή. Σε αρκετές περιπτώσεις, αρκούσε ένα συγγενικό πρόσωπο του «διαφθορέα», προκειμένου να δοθεί η απάντηση στην προσβολή αυτή. Ακόμη βλέπουμε ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι συγγενείς κατέληγαν στο φόνο, καθώς, όπως παρουσιάζεται από τις αφηγήσεις, ήταν η μόνη επιλογή που είχαν άνδρες συγγενείς, προκειμένου να «απαντήσουν σε συσσωρευμένες προσβολές».⁶⁵

Η Αβδελά παραθέτει και άλλες περιπτώσεις όπου, οι άνδρες ζήτησαν απάντηση σε προσβολή της οικογενειακής τιμής μέσω της βίας. Αναφέρει λοιπόν περιπτώσεις όπου, σύμφωνα με τον αθηναϊκό Τύπο, άνδρες είτε αρνήθηκαν είτε αθέτησαν κάποια

⁶⁰ Εφ. Ταχυδρόμος, 8.9.1931.

⁶¹ Στο ίδιο, 17.10.1934.

⁶² Εφ. Δημοκράτης, 23.6.1934.

⁶³ Εφ. Ταχυδρόμος, 14.7.1935.

⁶⁴ Στο ίδιο, 12.9.1935.

⁶⁵ Αβδελά, ό.π., σ. 51.

υπόσχεση γάμου που είχαν δώσει σε κάποια κοπέλα. Σύμφωνα με αφηγήσεις, υπήρχε και πάλι μια δυνατότητα διαπραγμάτευσης μεταξύ του μέλλοντα γαμπρού και των ανδρών της οικογένειας της κοπέλας, η οποία όμως όταν απέτυχε είχε ως αποτέλεσμα τη σωματική βία.⁶⁶ Παράλληλα σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, όμοιες με αυτές που παραθέτει η Αβδελά, οι άνδρες συγγενείς επιτίθενται στον άνδρα που φέρεται να εγκατέλειψε την κοπέλα της οικογένειας. Αρκετές φορές μάλιστα, ο άνδρας όχι μόνο εγκαταλείπει την κοπέλα, αφού έχει πρώτα συνάψει ερωτικό δεσμό μαζί της, αλλά ταυτόχρονα παντρεύεται κάποια άλλη.⁶⁷

Στις παραπάνω λοιπόν περιπτώσεις, η κοπέλα δεν φέρεται να έχει κάποια συμμετοχή στην προσβολή της οικογένειας της, καθώς συνήθως είναι η αδικημένη ή η ατιμασμένη. Ωστόσο σε μία άλλη κατάσταση που παρουσιάζει η Αβδελά, αποδίδεται στη γυναίκα πολύ μεγάλο μερίδιο ευθύνης. Η κατάσταση αυτή είναι εκείνη όπου η γυναίκα απιστεί και ο σύζυγος της ζητάει απάντηση για αυτή τη προσβολή της τιμής του. Η πράξη του απατημένου Έλληνα συζύγου να επιτεθεί στον εραστή της γυναίκας του για λόγους τιμής θεωρείται λιγότερο αποδεκτή, επειδή η σχέση του με τη γυναίκα είναι εξ' αγχιστείας. Ωστόσο η νομοθεσία της εποχής είναι με το μέρος του, αφού η μοιχεία θεωρείται ποινικό αδίκημα.⁶⁸ Αναφορικά με τη Λέσβο, μπορούμε να επιβεβαιώσουμε ότι είχαν συμβεί συμπλοκές μεταξύ ανδρών λόγω μοιχείας της συζύγου, όπως φανερώνουν τα ακόλουθα παραδείγματα. Δύο άνδρες συνεπλάκησαν στη περιοχή Ίππειος στη Λέσβο, όταν ο ένας εξ αυτών επιτέθηκε με περίστροφο στον άλλο επιχειρώντας να τον σκοτώσει τραυματίζοντας τον τελικά, διότι ανακάλυψε πως η σύζυγος του τον απατούσε με εκείνον. Στη συνέχεια ο σύζυγος διέφυγε τη σύλληψη.⁶⁹ Ταυτόχρονα ένα δεύτερο παράδειγμα αφορά μια απόπειρα φόνου στο Συνοικισμό στη Μυτιλήνη. Ένας γαλακτοπώλης συζούσε με τη σύζυγο ενός πρόσφυγα, όταν εκείνος είχε πάει στην Αθήνα για να παρακολουθήσει κάποια θεραπεία. Ο πρόσφυγας τραυμάτισε τον γαλακτοπώλη με μια πέτρα και έπειτα παραδόθηκε στις αρχές.⁷⁰

Ωστόσο όταν αναφερόμαστε στην οικογενειακή τιμή, δεν εννοούμε μόνο τις περιπτώσεις όπου οι άνδρες υπερασπίζονται τις γυναίκες της οικογένειας. Ο λόγος

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 55 – 56.

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 62.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 71.

⁶⁹ Εφ. Ταχυδρόμος, 19.8.1929.

⁷⁰ Εφ. Νέος Κήρυξ, 31.8.1931.

που δώσαμε περισσότερη έμφαση σε αυτό είναι επειδή οι σχετικές βιβλιογραφικές έρευνες έχουν εστιάσει περισσότερο εκεί. Σε πολλά όμως από τα κρούσματα βίας που έχουμε συλλέξει για τη Λέσβο, ένας άνδρας επιτίθεται σε κάποιον άλλο, ο οποίος έθιξε την ατομική τιμή του αδελφού, του πατέρα ή του γιού του, πλήττοντας έτσι κατ' επέκταση την τιμή της οικογενείας. Παράλληλα σε άλλες καταγεγραμμένες συγκρούσεις είναι δύο οι άνδρες συγγενείς, που επιτίθενται προκειμένου και πάλι να προστατέψουν ή να αποκαταστήσουν την οικογενειακή τιμή. Τα ακόλουθα παραδείγματα είναι ενδεικτικά των καταστάσεων αυτών. Μια συμπλοκή μεταξύ δύο ανδρών έλαβε χώρα σε ένα καφενείο στην περιοχή της Αγιάσου στη Λέσβο, όταν ο ένας εξ αυτών πρόσβαλε τον μικρό αδελφό του άλλου. Αποτέλεσμα ήταν ο δεύτερος να τον τραυματίσει με μαχαίρι και στη συνέχεια να διαφύγει.⁷¹ Επιπλέον σε μια εφημερίδα, αναγράφεται η είδηση ενός φόνου που σημειώθηκε στη Στύψη της Λέσβου. Ένας άνδρας μαζί με τον θείο του ζήτησαν το λόγο από άνδρα που μιλούσε με την αδελφή του πρώτου προ ημερών. Ο άνδρας με τον θείο τον δολοφόνησαν με μαχαίρι και διέφυγαν τη σύλληψη.⁷² Ακόμη ένα παράδειγμα σχετίζεται με έναν φόνο στην Άργενο της Λέσβου. Ένας κτηνοτρόφος είχε ξυλοκοπήσει στο παρελθόν τον μικρότερο αδελφό ενός άλλου κτηνοτρόφου και ο δεύτερος του ζήτησε εξηγήσεις. Ο πρώτος του επιτέθηκε με περίστροφο και τον δολοφόνησε, ενώ στη συνέχεια παραδόθηκε στις αρχές.⁷³ Ένα τελευταίο ενδεικτικό συμβάν είναι αυτό στη Στύψη. Ένας άνδρας σκότωσε τον αδελφό του ανθρώπου που ο ίδιος είχε σκοτώσει προ τριών μηνών. Συναντώντας τυχαία στο δρόμο ο αδελφός του θύματος τον δολοφόνο του αδελφού του, ο οποίος είχε αφεθεί με εγγύηση, θέλησε να του ζητήσει εξηγήσεις για το θάνατο του αδελφού του. Έπειτα ο αδελφός του θύματος επιτέθηκε με τσεκούρι στον δολοφόνο και εκείνος τον πυροβόλησε αρχικά στο χέρι και ενώ ο αδελφός του θύματος θέλησε να αποχωρήσει από το διαπληκτισμό ο δολοφόνος τον πυροβόλησε ακόμη δύο φορές σκοτώνοντας τον. Ο φονιάς κατάφερε να διαφύγει.⁷⁴ Έχοντας λοιπόν δει μέσα από τα πολυάριθμα παραδείγματα που παραθέσαμε την έμφυλη διάσταση και τη λειτουργία της οικογενειακής τιμής, μπορούμε να υιοθετήσουμε την επακόλουθη άποψη του Campbell. Μια οικογένεια που δεν είχε γιούς, θα ήταν πιο δύσκολο να προστατεύσει τη τιμή της, ενώ παράλληλα

⁷¹ Εφ. Ταχυδρόμος, 19.2.1929.

⁷² Στο ίδιο, 18.6.1930.

⁷³ Στο ίδιο, 3.9.1930.

⁷⁴ Στο ίδιο, 8.3.1932.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

θεωρούνταν πιο συνετό να προκαλέσει κάποιος την τιμή ενός άνδρα, ο οποίος δεν είχε αδελφούς, καθώς οι δεύτεροι θα έσπευδαν να βοηθήσουν στη διατήρηση της τιμής. Μία οικογένεια χωρίς άνδρες θεωρούνταν αδύναμη και αυτό από μόνο του έτεινε να μειώσει το κύρος της.⁷⁵

3.2 Ζητήματα προίκας και κληρονομιάς

Είδαμε στο προηγούμενο ότι οι άνδρες μέλη μιας οικογένειας έσπευδαν είτε σε προστασία είτε σε βοήθεια των υπόλοιπων μελών, προκειμένου να υπερασπιστούν την οικογενειακή τιμή. Αυτό όμως το οποίο δεν αναφέραμε προηγουμένως είναι ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι άνδρες συγγενείς συγκρούονταν και μεταξύ τους. Σε αυτές όμως τις περιπτώσεις οι λόγοι των συμπλοκών έχουν οικονομικό περιεχόμενο, καθώς σχετίζονται συνήθως με την κληρονομιά και την προίκα. Ωστόσο, αυτό ίσως να μην αναιρεί την προσβολή της τιμής, καθώς μέσα από μια σειρά συγκρούσεων που έχουμε καταγράψει, φαίνεται και πάλι ότι η τιμή αποτελεί διακύβευμα. Αυτό που αλλάζει είναι ότι η απειλή προέρχεται από κάποιον συγγενή και ο άνδρας που απειλείται δεν δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην τιμή της οικογένειας αλλά στην ατομική του τιμή. Για παράδειγμα, ο γιος που επιτίθεται στον πατέρα του ή στα αδέρφια του επειδή δεν του έχουν δώσει μερίδιο της οικογενειακής περιουσίας, φαίνεται ότι δεν προέβη στη σωματική βία λόγω του οικονομικού ζητήματος, αλλά ίσως επειδή η πράξη αυτή των συγγενών του προσβάλλει την τιμή του και κατ' επέκταση την εικόνα και την αντιμετώπιση του από το κοινωνικό σύνολο, το οποίο όπως έχουμε αναφέρει ξανά κατέχει καίρια θέση στα εγκλήματα που διαπράχθηκαν για λόγους τιμής.

Ωστόσο, η Safilios-Rothschild υποστηρίζει ότι σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν και οικονομικά κίνητρα, οι άνδρες που προέβησαν σε σωματική βία, χρησιμοποίησαν ως αιτιολογία τη προσβολή της τιμής, χωρίς να ισχύει πάντοτε κάτι τέτοιο. Αναφέρει συγκεκριμένα τις περιπτώσεις, όπου τα εγκλήματα έγιναν αναφορικά με την προίκα.⁷⁶ Σύμφωνα με την ελληνική παράδοση οι άνδρες της οικογένειας έπρεπε να παρέχουν προίκα στις μη δεσμευμένες κοπέλες της οικογένειας. Σε περιπτώσεις όμως που πλήττονταν η τιμή της κοπέλας, δεν φαινόταν να απασχολεί τον άνδρα συγγενή

⁷⁵ Campbell J.K., ό.π., σ.152.

⁷⁶ Safilios-Rothschild, ό.π., σ. 213.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

ιδιαίτερα η προσβολή της τιμής αλλά, όπως λέει η Safilios-Rothschild, οι πρακτικές συνέπειες του γεγονότος αυτού. Η σημαντικότερη συνέπεια ήταν ότι ο πατέρας ή ο αδελφός έπρεπε να παρέχουν ένα πολύ μεγαλύτερο ποσό ως προίκα, προκειμένου να παντρευτεί η «ατιμασμένη» κοπέλα. Ο λόγος όμως που χρησιμοποιούνταν από τους εμπλεκόμενους άνδρες η αιτιολόγηση της τιμής, είναι επειδή στην ελληνική κουλτούρα, τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν για αυτό τον λόγο, αντιμετωπιζόνταν με επιείκεια, όχι μόνο από το κοινωνικό σύνολο, αλλά και σε ορισμένες περιπτώσεις από τη δικαιοσύνη.⁷⁷ Χαρακτηριστικά η Safilios-Rothschild, μας πληροφορεί, ότι εκείνοι που διέπρατταν εγκλήματα για λόγους τιμής, λάμβαναν μικρότερες ποινές, ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν και περιπτώσεις όπου απαλλάσσονταν ακόμη και αν είχαν διαπράξει φόνο.⁷⁸

Μολονότι η τοποθέτηση αυτή της Safilios-Rothschild σχετικά με τα εγκλήματα για λόγους τιμής, που στην ουσία συγκάλυπταν εγκλήματα που είχαν άλλο κίνητρο, φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση της Λέσβου, δεν μπορούμε να την υιοθετήσουμε απόλυτα. Ο λόγος είναι ότι δεν γνωρίζουμε αν όντως οι άνδρες της Λέσβου, οι οποίοι επιτέθηκαν σε κάποιον άλλο για οικονομικούς λόγους, ισχυρίστηκαν στη δικαιοσύνη ή στην κοινωνία ότι προέβησαν στη πράξη τους για λόγους τιμής. Αν γνωρίζαμε τις καταθέσεις των ανδρών και των μαρτύρων, θα μπορούσαμε ταυτόχρονα να γνωρίζουμε αν τελικά τα εγκλήματα που είχαν οικονομικό περιεχόμενο, συμπεριλάμβαναν μέσα τους και την έννοια της τιμής, ή εάν χρησιμοποιούταν ο όρος από τους εμπλεκόμενους ως ελαφρυντικό στοιχείο. Το μόνο που μπορούμε να γνωρίζουμε είναι οι αφηγήσεις του Τύπου, οι οποίες στη προκειμένη μιλούν για άνδρες που επιτέθηκαν σε κάποιον συγγενή τους, λόγω κληρονομικών ζητημάτων ή ζητημάτων προίκας.

Σύμφωνα με τη Σταματογιαννοπούλου, το σύστημα μεταβίβασης της οικογενειακής περιουσίας στη Λέσβο ευνοούσε τις κόρες και «*μάλιστα κατά την τάξη γέννησης*», ενώ οι γιοί κληρονόμοι δεν έπαιρναν αντίστοιχο μερίδιο. Γι' αυτό τον λόγο, κατά τον 19^ο αιώνα έγιναν και αρκετές ενέργειες, προκειμένου να υπάρξει ισομοιρία στο διαμοιρασμό της περιουσίας.⁷⁹ Τη μελετώμενη όμως περίοδο η χορήγηση προίκας αποτελούσε ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία για τη σύναψη ενός γάμου και έτσι οι

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 214.

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 215.

⁷⁹ Σταματογιαννοπούλου, Μαρία, «Μακράν Κοίτης και Τραπέζης, Οι Συζυγικές Συγκρούσεις στη Λέσβο του 1900», *Μνήμων* 16 (1994), σ.107-138.

κοπέλες φαίνεται να έπαιρναν και πάλι το μεγαλύτερο μέρος της οικογενειακής περιουσίας. Η οικογένεια της κοπέλας έπρεπε να καταβάλει ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας της ως προίκα για το γάμο, ενώ αρκετές φορές έπρεπε να έχει γίνει αντίστοιχη συμφωνία με τον μέλλοντα γαμπρό, όπως φανερώνεται μέσα από την χρήση των προικοσύμφωνων. Ο Αντωνάκης ο οποίος μεταξύ άλλων μελετάει τις οικογενειακές συγκρούσεις στη Λέσβο, αναφέρει ότι αρκετές ήταν οι περιπτώσεις διαφωνίας αναφορικά με την προίκα, οι οποίες εξετάστηκαν από τις αρμόδιες δικαστικές αρχές. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι σε αρκετές από αυτές τις περιπτώσεις ο γαμπρός καταγγέλλει την οικογένεια της συζύγου, επειδή δεν του είχαν δώσει την προίκα που του είχαν υποσχεθεί.⁸⁰ Στον αντίλογο η οικογένεια της συζύγου του επιρρίπτει επίσης ευθύνες, υποστηρίζοντας ότι δεν έχει τηρήσει και εκείνος με τη σειρά τους όρους της συμφωνίας που είχαν κάνει πριν από το γάμο, συνήθως μέσω προικοσύμφωνου.⁸¹ Μέσα από τις τοπικές εφημερίδες της Λέσβου, μπορούμε επίσης να απαριθμήσουμε μία σειρά από παραδείγματα τέτοιων συγκρούσεων που έλαβαν χώρα όμως έξω από τις αίθουσες δικαιοσύνης. Σύμφωνα, λοιπόν, με μια εφημερίδα, ένας άνδρας τραυμάτισε τον σύζυγο της αδελφής του στο Καγιάνι της Λέσβου, επειδή ο άνδρας ζητούσε από τον σύζυγο της αδελφής του να του επιστρέψει ένα κτήμα, το οποίο του είχαν δώσει ως προίκα για το γάμο. Κατά τη διάρκεια του επεισοδίου χρησιμοποιήθηκαν περίστροφο, ρόπαλο και πέτρες, με αποτέλεσμα τον τραυματισμό του ενός άνδρα και τη σύλληψη του άλλου.⁸² Ανάλογο είναι ένα περιστατικό που συνέβη στην συνοικία Νιοχωριό στη Μυτιλήνη. Ένας ράφτης είχε υποσχεθεί γάμο στη ξαδέλφη ενός υποδηματοποιού, αλλά την παράτησε διότι δεν του έδιναν την υποσχόμενη προίκα. Ο υποδηματοποιός προσπάθησε να μεταπείσει το ράφτη, αλλά εκείνος δεν άλλαζε γνώμη και έτσι ο πρώτος του επιτέθηκε με φαλτσέτα. Ο υποδηματοποιός συνελήφθη.⁸³ Τέλος, ένας άνδρας τραυμάτισε με μαχαίρι τον πεθερό του στους Πύργους Θερμής. Ο πεθερός δεν έδωσε την προίκα που είχε υποσχεθεί στον άνδρα και εκείνος διαμαρτυρήθηκε. Στη συνέχεια ο πεθερός του επιτέθηκε και ο άνδρας τον μαχαίρωσε.⁸⁴

⁸⁰ Αντωνάκης Γιώργος, *Μεταβίβαση Περιουσίας και Ενδοοικογενειακές Συγκρούσεις στη Λέσβο από το 1910 έως το 1930*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, σ.37.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 37.

⁸² Εφ. Ταχυδρόμος, 10.8.1926.

⁸³ Εφ. Δημοκράτης, 14.9.1934.

⁸⁴ Εφ. Ταχυδρόμος, 24.8.1935.

Η δεύτερη αιτία των συμπλοκών μεταξύ συγγενών, όπως ήδη αναφέραμε, είναι οι διαφορές που σχετίζονται με την κληρονομιά της οικογενειακής περιουσίας. Συνήθως οι διαθέτες μεταβιβάζουν την περιουσία τους στη σύζυγο, τα παιδιά και τα εγγόνια τους, ενώ αν είναι άτεκνοι τη μεταβιβάζουν στα αδέρφια τους, τα ανίψια τους ή άλλους μακρινούς συγγενείς.⁸⁵ Ο Αντωνάκης μελετώντας τις δικαστικές αποφάσεις σχετικά με διαμάχες που αφορούν την κληρονομιά, επισημαίνει ότι συνέβησαν αρκετές διενέξεις για αυτόν τον λόγο. Πολλές φορές οι κληρονόμοι κατέφυγαν στη δικαιοσύνη θεωρώντας ότι έχουν αδικηθεί συγκριτικά με άλλους συγγενείς και χρησιμοποίησαν ποικίλους τρόπους, ώστε να ανατρέψουν την διαθήκη.⁸⁶ Όπως συνέβη και με την περίπτωση των προικών προηγουμένως, έτσι και τώρα αρκετές συγκρούσεις για κληρονομικά ζητήματα καταγράφηκαν και στον τοπικό Τύπο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στο οποίο ένας άνδρας επιχείρησε να δολοφονήσει τον αδελφό του στα Μυστεγνά της Λέσβου. Όπως αναφέρει η εφημερίδα, ο λόγος της απόπειρας ήταν ότι ο επιτιθέμενος αδελφός, ο οποίος είχε αποκληρωθεί από τον πατέρα του, απαιτούσε από τους υπόλοιπους συγγενείς να γίνει προσβολή της διαθήκης. Η άρνηση του αδελφού του τον εκνεύρισε και του επιτέθηκε με περίστροφο με αποτέλεσμα ο επιτιθέμενος άνδρας να συλληφθεί.⁸⁷ Σε μια άλλη περίπτωση, ένας άνδρας τραυμάτισε με περίστροφο τον πατέρα του μέσα στο καφενείο «Κουτσομούτης» στη περιοχή του Συνοικισμού στη Μυτιλήνη. Αιτία της επίθεσης αυτής ήταν η απόφαση του πατέρα να πωλήσει κτήμα του, το οποίο ήθελε να κληρονομήσει και να εκμεταλλευτεί ο γιός του.⁸⁸

4. Το τελετουργικό των διαπληκτισμών και οι συμμετέχοντες

Σε όλο το μέγεθος του δείγματος το μεγαλύτερο ποσοστό των διαπληκτιζόμενων φαίνεται να ανήκουν στα ασθενέστερα οικονομικά λαϊκά στρώματα. Πρόκειται κυρίως για άνδρες που συγκρούονται σε δημόσιους χώρους με αφορμή λόγια ή πράξη που θεωρήθηκε προσβολή της τιμής τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Gallant σε αντίστοιχη μελέτη που έχει κάνει για τα νησιά του Ιονίου, γενικότερα η

⁸⁵ Αντωνάκης, ό.π., σ. 45.

⁸⁶ Στο ίδιο, σ.47.

⁸⁷ Εφ. Ταχυδρόμος, 16.10.1926.

⁸⁸ Εφ. Δημοκράτης, 26.7.1934.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

Ελλάδα αποτελεί συχνά παράδειγμα μιας κουλτούρας στην οποία η τιμή κατέχει καίριο λόγο. Παράλληλα πολλοί ακόμη μελετητές, οι οποίοι έχουν προσπαθήσει να ερμηνεύσουν τη διαπροσωπική βία μεταξύ των ανδρών, έχουν διεξαγάγει ή έχουν βασιστεί σε ανθρωπολογικές έρευνες αναφορικά με την τιμή.⁸⁹ Στην έρευνα του ο Gallant προσπάθησε να αναδείξει τη σύνδεση ανάμεσα στη βία και την τιμή. Γι' αυτό το λόγο συσχέτισε τις μονομαχίες που συνέβησαν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, με τους διαπληκτισμούς των λαϊκών στρωμάτων που λάμβαναν χώρα στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση της μελέτης του στα νησιά του Ιονίου. Ο λόγος της μελέτης του αυτής, ήταν να εξηγήσει πώς η άσκηση βίας από τον μέσο Έλληνα άνδρα, χρησιμοποιούταν ως μέσο προστασίας της τιμής, η οποία, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ήταν «ο ακρογωνιαίος λίθος της αρρενωπότητας».⁹⁰

Ο Gallant παραλληλίζει τις μονομαχίες των αριστοκρατών της Ευρώπης με τους διαπληκτισμούς των Ελλήνων των λαϊκών κατά κύριο λόγο στρωμάτων, έχει σκιαγραφήσει κατ' αντιστοιχία ένα άγραφο τελετουργικό το οποίο χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες. Στην περίπτωση μας, δεν είναι ξεκάθαρο από τις σύντομες περιγραφές στον Τύπο αν οι συγκρούσεις με μαχαίρι αποτελούν μονομαχίες μεταξύ δύο ανδρών, με κύριο χαρακτηριστικό το λεκτικό στοιχείο της πρόκλησης από τη μια και την υποχρέωση της απόκρισης από την άλλη ως απόδειξη θάρρους και αποφασιστικότητας. Υπάρχουν ωστόσο πολλές πτυχές του σεναρίου του Gallant αλλά και παραλλαγές του που παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με την περίπτωσή μας.

Υιοθετούμε λοιπόν το σενάριο, αλλά με τις αναγκαίες και απαραίτητες επιφυλάξεις.

Το βασικό σενάριο του Gallant ήταν το ακόλουθο. Οι άνδρες που διαπληκτιζόνταν ήταν γνώριμοι και προϋπήρχε ήδη κάποια αντιπαλότητα από το παρελθόν. Επίσης οι συμπλοκές λάμβαναν χώρα σε δημόσιους χώρους, όπου οι λοιποί παρευρισκόμενοι γνώριζαν τους διαπληκτιζόμενους, ενώ η συμπλοκή συχνά ξεκινούσε έπειτα από μια ανταλλαγή φιλικών λεκτικών παραβολών, οι οποίες εν συνεχεία γίνονταν προσβολές. Στις περιπτώσεις που χρησιμοποιούσαν κάποιο μέσο τραυματισμού, οι άνδρες που το χρησιμοποιούσαν δεν είχαν ως σκοπό να σκοτώσουν, αλλά να τραυματίσουν και να αφήσουν στον αντίπαλό τους κάποιο σημάδι. Οι παρευρισκόμενοι δεν συμμετείχαν ενεργά στην αρχή της συμπλοκής μέχρι να ολοκληρωθεί ο τραυματισμός, που ήταν

⁸⁹ Gallant Thomas W., «Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece», *The American Historical Review* 105 (2000), σ.359-384.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 361.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

και ο σκοπός εκείνου που επιτίθονταν, αλλά επενέβαιναν μετά το πέρας του τραυματισμού για να αποτρέψουν σοβαρότερες απόρροιες. Τέλος ο νικητής της συμπλοκής θριάμβευε και εξευτέλιζε τον αντίπαλό του, ενώ δεν προσπαθούσε να αποφύγει τη σύλληψη, αλλά αντίθετα την αποζητούσε θέλοντας να φτάσει ενώπιον του δικαστηρίου.⁹¹ Στο βασικό αυτό σενάριο αξίζει να αναφερθεί και μια σημαντική παρατήρηση της Conley, η οποία εξετάζει τη βία ως μορφή ψυχαγωγίας στην Ιρλανδία του 19^{ου}. Παρατηρεί λοιπόν ότι αυτές τις συμπλοκές δεν συνεπάγονταν απαραίτητα ύπαρξη εχθρότητας ανάμεσα στους συμμετέχοντες, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις οι άνδρες ήταν φίλοι πριν τη διαμάχη και συχνά συνέχιζαν να είναι και μετά από αυτή.⁹²

Η Conley αναφέρει κι εκείνη ότι ακόμη και στη βία ως μέσο ψυχαγωγίας, ακολουθούνταν κάποιες τελετουργίες οι οποίες έχουν ομοιότητες και με εκείνες των μονομαχιών αλλά και με το τελετουργικό του Gallant. Αναφέρει ότι το τελετουργικό της ψυχαγωγικής βίας στην Ιρλανδία περιλάμβανε την αφαίρεση του παλτού και κάποιες φορές την ονομασία δευτέρων, την ονομασία δηλαδή ενός ατόμου που θα έπαιρνε τη θέση εκείνου που μονομαχούσε με περίπτωση τραυματισμού ή θανάτου του του πρώτου, προκειμένου να συνεχιστεί η μονομαχία. Οι πράξεις αυτές παραπέμπουν στις μονομαχίες. Συνεχίζοντας αναφέρει, όπως και ο Gallant, ότι συχνά οι συμπλοκές ξεκινούσαν από προσβολές ή αναφορές σε παρεκτροπές του παρελθόντος. Επισημαίνει ότι μία τέτοια κίνηση ήταν αρκετή ως πρόκληση για να προσπαθήσει ο εκάστοτε άνδρας να αποδειχθεί καλύτερος.⁹³

Το τελετουργικό αυτό που παρουσιάζει ο Gallant και κάποια από τα στοιχεία που προσθέτει η Conley φαίνεται, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, να ακολουθείται και σε αρκετά περιστατικά που έχουν σημειωθεί στη Λέσβο. Για παράδειγμα αναφέρεται στον Τύπο ότι σε ένα επεισόδιο που συνέβη σε ένα καφενείο στην Επάνω Σκάλα μεταξύ ενός άνδρα και ενός στρατιώτη, η αιτία ήταν ότι ο στρατιώτης παρότρυνε τον άνδρα να σταματήσει να παίζει χαρτιά. Ο άνδρας προσβλήθηκε και επιτέθηκε στον στρατιώτη με αποτέλεσμα τη σύλληψη του επιτιθέμενου.⁹⁴

Παράλληλα σε μια ακόμη σύγκρουση που συνέβη στην αποβάθρα διαβατηρίων στη

⁹¹ Στο ίδιο σ. 363.

⁹² Conley Carolyn, «The Agreeable Recreation of Fighting», *Journal of Social History* 24 (1999), σ. 57-72.

⁹³ Στο ίδιο σ. 61 – 62.

⁹⁴ Εφ. Λέσβος 21.2.1914.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

Μυτιλήνη, μεταξύ ενός τελωνειακού υπαλλήλου και ενός λεμβούχου, αιτία ήταν ότι όταν ο τελωνειακός ζήτησε από τον λεμβούχο να τον μεταφέρει σε ένα κοντινό πλοίο, εκείνος ζήτησε αμοιβή, με συνέπεια αυτό να προκαλέσει την επίθεση του τελωνειακού με περίστροφο. Το συμβάν έληξε με την παρέμβαση κάποιων λεμβούχων.⁹⁵ Ένα τρίτο παράδειγμα αφορά μια συμπλοκή σε ένα καφενείο στην Επάνω Σκάλα ανάμεσα στον καφεπώλη και δύο θαμώνες. Οι θαμώνες ζήτησαν από τους μουσικούς να συνεχίσουν να παίζουν κατά τη διάρκεια του διαλλείματός τους και ο καφεπώλης αρνήθηκε. Η συμπλοκή έληξε με την παρέμβαση της αστυνομίας.⁹⁶ Ακόμη σε ένα άλλο συμβάν, δυο άνδρες συνεπλάκησαν σε ένα οινομαγειρείο στο χωριό Αγ. Παρασκευή της Λέσβου. Οι άνδρες είχαν παλαιότερες διαφορές μεταξύ τους, αλλά η αφορμή δόθηκε όταν ο ένας έριξε ένα ποτήρι με κρασί επάνω στον άλλον άνδρα. Αποτέλεσμα του τσακωμού ήταν ο τραυματισμός του ενός από μαχαίρι.⁹⁷ Παράλληλα σε μια συμπλοκή που έλαβε χώρα σε καφενείο στο χωριό Παράκοιλα της Λέσβου, ένας θαμώνας του καφενείου επενέβη σε συζήτηση ενός άλλου θαμώνα για να πει τη γνώμη του. Ο πρώτος επιτέθηκε με μαχαίρι, αλλά τραυμάτισε τον εαυτό του και ο δεύτερος άνδρας διέφυγε.⁹⁸ Ένα άλλο παράδειγμα αφορά μια συμπλοκή που σημειώθηκε σε ένα καφενείο στο δημοτικό κήπο της Μυτιλήνης. Ένας υπάλληλος του καφενείου ζήτησε από δύο θαμώνες να μετακινηθούν, προκειμένου να καθαρίσει. Οι δυο άνδρες το εξέλαβαν ως προσβολή και του επιτέθηκαν με καρέκλα, με αποτέλεσμα να τον τραυματίσουν και έπειτα να συλληφθούν.⁹⁹ Σε μια άλλη περίπτωση, όταν δύο άνδρες ζήτησαν από έναν τρίτο άνδρα να τους παίξει κιθάρα και εκείνος τους απάντησε: «Για τι με περάσατε? Κανένα γραμμόφωνο?», εκείνοι εξέλαβαν την απάντηση του ως προσβολή και του επιτέθηκαν αρχικά με την κιθάρα του και εν συνεχεία τραυματίζοντας τον θανάσιμα με μαχαίρι. Οι δύο άνδρες συνελήφθησαν.¹⁰⁰ Αν και το τελετουργικό του Gallant σημειώνει ότι η συμπλοκή έχει στόχο να τραυματίσει μόνο, δεν εξαιρούνται και οι περιπτώσεις όπου τελικά κατέληξαν σε φόνο, όπως έγινε δηλαδή και στο προαναφερθέν παράδειγμα. Τέλος μια ακόμη συμπλοκή στην οποία σκιαγραφείται το τελετουργικό είναι εκείνη που έλαβε χώρα μεταξύ δύο ανδρών σε ένα καφενείο στην περιοχή Γαϊδαρνήφορας στη

⁹⁵ Στο ίδιο, 28.12.1914.

⁹⁶ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 13.7.1926.

⁹⁷ Εφ. Ταχυδρόμος, 3.12.1930.

⁹⁸ Εφ. Ταχυδρόμος, 12.9.1931.

⁹⁹ Στο ίδιο, 9.8.1934.

¹⁰⁰ Εφ. Νέος Κήρυξ, 24.7.1934.

Μυτιλήνη. Οι δύο άνδρες ήρθαν σε ρήξη κατόπιν μίας λογομαχίας με πολιτικό περιεχόμενο. Αποτέλεσμα του τσακωμού ήταν ο τραυματισμός του ενός άνδρα με σουγιά και η σύλληψη και των δύο από τις τοπικές αρχές.¹⁰¹ Όλα τα ανωτέρω παραδείγματα φανερώνουν ότι συνήθως μία απλή πράξη ή λεκτική αντιπαράθεση, αρκούσε για να ξεκινήσει η συμπλοκή. Επίσης αναδεικνύουν ότι οι συμμετέχοντες ήθελαν να έχουν «θεατές» κατά τη διάρκεια του επεισοδίου και ότι αρκετά συχνά δεν προσπαθούσαν να αποφύγουν τη σύλληψη.

Το πρότυπο τελετουργίας του Gallant, όπως αναφέρει ο ίδιος, έχει και εναλλακτικές εκδοχές. Στη μια εναλλακτική εκδοχή του σεναρίου οι συμμετέχοντες ήταν μεν γνωστοί αλλά προϋπήρχε κάποια διαμάχη ανάμεσα τους.¹⁰² Αυτό φαίνεται να το παρατηρεί και ο Τσαντηρόπουλος στη μελέτη του για τις βεντέτες στη σύγχρονη Κρήτη, καθώς αναφέρει ότι η αιτιολόγηση της ύπαρξης παλαιότερων διαφορών, δίνονταν συχνά σε φόνους και συγκρούσεις. Η αιτιολόγηση αυτή δήλωνε ότι είχε ήδη προϋπάρξει μια κατάσταση σύγκρουσης στο παρελθόν, η οποία θα εκδηλωνόταν αργότερα μέσω πράξεων ή λέξεων που αποτελούσαν στην ουσία την αφορμή και όχι την αιτία.¹⁰³ Αυτή η εναλλακτική εκδοχή, είναι και εκείνη που συναντάται ίσως πιο συχνά στο δείγμα για τη Λέσβο, καθώς η αιτιολόγηση που δίνεται σε πολλές συμπλοκές από τον τοπικό Τύπο είναι η ύπαρξη παλαιότερων αφορμών. Σε μια απόπειρα δολοφονίας στο Πλωμάρι της Λέσβου, δύο άνδρες οι οποίοι είχαν προηγούμενες αφορμές ήρθαν σε διαμάχη, έχοντας όπλα στην κατοχή τους. Το συγκεκριμένο επεισόδιο έληξε με την επέμβαση ενός τρίτου άνδρα.¹⁰⁴ Επίσης σε έναν άλλο τσακωμό μεταξύ δύο ανδρών στο χωριό Στύψη της Λέσβου, αιτία ήταν οι «παλιοί λογαριασμοί» σύμφωνα με την εφημερίδα και το αποτέλεσμα ο τραυματισμός του ενός άνδρα και η σύλληψη και των δύο εμπλεκομένων.¹⁰⁵ Ένα ακόμη παράδειγμα συνέβη στην περιοχή του Άνω Χάλικα της Μυτιλήνης, μεταξύ ενός εργάτη και κάποιων συναδέλφων του εξαιτίας μιας έριδας. Ως αποτέλεσμα του διαπληκτισμού αυτού, ήταν ο τραυματισμός ενός τρίτου ατόμου, που επενέβη με σκοπό να δώσει τέλος στη διαμάχη.¹⁰⁶ Παράλληλα μια συμπλοκή έλαβε χώρα στο

¹⁰¹ Εφ. Δημοκράτης, 6.10.1934.

¹⁰² Gallant, *ό.π.*, σ. 364.

¹⁰³ Τσαντηρόπουλος Άρης, *Η Βεντέτα στη Σύγχρονη Ορεινή Κεντρική Κρήτη*, Πλέθρον: Αθήνα 2004, σ. 252.

¹⁰⁴ Εφ. Λέσβος, 1.8.1914.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, 6.12.1914.

¹⁰⁶ Εφ. Λαϊκός Αγών, 15.6.1912

ελαιοτριβείο του οικισμού Μόριας Λέσβου μεταξύ δυο ανδρών, οι οποίοι φαίνεται να είχαν προηγούμενες διαφορές. Αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν ο τραυματισμός του ενός άνδρα από ξιφολόγχη που χρησιμοποίησε ο δεύτερος.¹⁰⁷ Επίσης μια ακόμη σχετική περίπτωση αφορά απόπειρα δολοφονίας σε ένα καφενείο στον οικισμό του Παλαιόκηπου Γέρας. Ένας άνδρας, λόγω προηγούμενων αφορμών, προσπάθησε να δολοφονήσει με μαχαίρι τον γαμπρό του. Ωστόσο, με την επέμβαση θαμώνων του καφενείου δεν τα κατάφερε, καθώς εκείνοι τον συγκράτησαν.¹⁰⁸ Τέλος, ένα ακόμη αντίστοιχο παράδειγμα σχετίζεται με μια επίθεση ενός εφαπλωματοποιού κατά του πρώην υπαλλήλου του, στη περιοχή Γενί Τζαμί της Μυτιλήνης. Ο εφαπλωματοποιός επιτέθηκε στον πρώην υπάλληλο του με κυνηγετικό όπλο θέλοντας να τον σκοτώσει, διότι έφυγε από κείνον και πήγε σε άλλον εφαπλωματοποιό να δουλέψει. Όταν ο νυν εργοδότης είδε την επίθεση επενέβη, με αποτέλεσμα ο πρώην εργοδότης-εφαπλωματοποιός να τραυματίσει τον υπάλληλο του αλλά και τον συνάδελφο του. Ο επιτεθείς εφαπλωματοποιός συνελήφθη.¹⁰⁹

Μια δεύτερη και εξίσου σημαντική παραλλαγή του βασικού σεναρίου του Gallant είναι εκείνη στην οποία οι συμμετέχοντες δεν γνωρίζονται μεταξύ τους ή, αν γνωρίζονται, δεν υπάρχει προηγούμενη αντιπαλότητα ανάμεσα τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις σύμφωνα με τον Gallant, οι συμμετέχοντες ήταν συχνά υπό την επήρεια αλκοόλ και η ανταλλαγή χλευασμών σεξουαλικού περιεχομένου ήταν και αυτό που οδηγούσε στη σύγκρουση.¹¹⁰ Παρόλο που το δείγμα μας δεν παρέχει αρκετές πληροφορίες σε σύγκριση με τα δικαστικά αρχεία, καθώς προέρχεται από τον τοπικό Τύπο, σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό των συμπλοκών, οι συμμετέχοντες υπήρξαν όντως υπό την επήρεια αλκοόλ, κάτι το οποίο οδηγεί να υιοθετήσουμε πιθανώς και αυτή τη παραλλαγή την οποία αναφέρει ο Gallant. Κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα. Δυο άνδρες ήρθαν σε σύγκρουση μέσα σε ένα οινοπωλείο της Μυτιλήνης. Πιο συγκεκριμένα ο τσακωμός έγινε ανάμεσα σε έναν άνδρα και στον αδελφό του οινοπώλη. Ως αιτία φέρεται η μέθη του άνδρα και με τη χρήση ενός πήλινου δοχείου, η έκβαση του επεισοδίου ήταν ο τραυματισμός του αδελφού του οινοπώλη και η σύλληψη του άλλου άνδρα.¹¹¹ Παράλληλα, σύμφωνα με ένα άλλο

¹⁰⁷ Εφ. Λέσβος, 16.3.1915.

¹⁰⁸ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 13.10.1928.

¹⁰⁹ Εφ. Το Φως, 12.1.1937.

¹¹⁰ Gallant, ό.π., σ. 366.

¹¹¹ Εφ. Λέσβος, 4.8.1914.

δημοσίευμα εφημερίδας, έλαβε χώρα ένας φόνος στο καφενείο «Κέντρον» στην προκουμαία της Μυτιλήνης. Σύμφωνα με το άρθρο, ένας άνδρας εισήλθε εντός του καφενείου και ξεκίνησε να προκαλεί ζημιές στο χώρο, όντας υπό την επήρεια αλκοόλ. Ο καφεπώλης ζήτησε από τον άνδρα να φύγει από το κατάστημα και έτσι ο άνδρας εξοργίστηκε με αποτέλεσμα να σκοτώσει τον καφεπώλη με μαχαίρι και στη συνέχεια να συλληφθεί.¹¹² Ακόμη σε ένα άλλο γεγονός, ένας άνδρας όντας σε κατάσταση μέθης, επετέθη λεκτικώς με υβριστικά σχόλια σε άλλους θαμώνες του καφενείου στο χωριό Πηγή της Λέσβου και προκάλεσε τη σύλληψη του.¹¹³ Επίσης, σε μια άλλη διαμάχη σε ένα καφενείο στη Πηγή της Λέσβου, ένας άνδρας λόγω μέθης δημιουργούσε αναταραχή μέσα στο καφενείο και ένας χωροφύλακας του έκανε σύσταση να σταματήσει. Τότε ο άνδρας επιτέθηκε στο χωροφύλακα με μαχαίρι και έπειτα συνελήφθη.¹¹⁴ Ένα τελευταίο παράδειγμα αφορά μια συμπλοκή σε ένα καφενείο στον οικισμό Αλυφαντά της Λέσβου. Ένας άνδρας, όντας υπό την επήρεια αλκοόλ, πυροβόλούσε άσκοπα με ένα περίστροφο και απειλούσε έναν άλλον άνδρα με τον οποίο είχαν παλαιότερες διαφορές. Ο δεύτερος επιχείρησε να αντεπιτεθεί με μαχαίρι. Αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν η σύλληψη και των δυο ανδρών.¹¹⁵

Ο Gallant τονίζει ότι οι συμπλοκές των λαϊκών στρωμάτων των Ιόνιων νησιών ήταν συμπλοκές με μαχαίρι, καθώς αυτό ήταν το μέσο που χρησιμοποιούνταν, και δεν είχαν στόχο να δολοφονήσουν οι συμμετέχοντες τους αντιπάλους τους. Γενικότερα το μέσο τραυματισμού που χρησιμοποιούνταν είναι εξαιρετικά σημαντικό και για αυτό το λόγο θα το εξετάσουμε εκτενέστερα στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου. Πέραν των συμπλοκών με μαχαίρι, ο Gallant αναφέρεται επίσης στις βεντέτες και στη διαφορετικότητα τους από τις συμπλοκές με μαχαίρι. Μπορεί και οι δύο να είναι βίαιες, ωστόσο, σύμφωνα με τον Gallant, στις βεντέτες χρησιμοποιείται όπλο (τύπου περίστροφο), καθώς επιδιώκεται ο θάνατος του αντιπάλου. Στις βεντέτες η μυστικότητα και οι ενέδρες είναι αποδεκτές και ο αγώνας δεν χρειάζεται να είναι δίκαιος, σε αντίθεση με τις συμπλοκές με μαχαίρια. Οι πράξεις είναι εκείνες που σηματοδοτούν την έναρξη μιας βεντέτας, αντί των λεκτικών προσβολών και προκλητικών χειρονομιών που συναντώνται στις συμπλοκές. Οι πράξεις αυτές όμως για να αποτελέσουν προσβολή πρέπει να θεωρούνται παραβίαση των κοινωνικών

¹¹² Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 6.5.1922.

¹¹³ Στο ίδιο, 6.3.1929.

¹¹⁴ Στο ίδιο, 17.4.1931.

¹¹⁵ Εφ. Ταχυδρόμος, 5.7.1935.

κανόνων. Το θύμα σε μια βεντέτα δεν είναι απαραίτητα το ίδιο άτομο που προέβη σε μια προκλητική πράξη εξαρχής, αλλά μπορεί να είναι και κάποιος συγγενής του. Αντίθετα, από τις συμπλοκές με μαχαίρια, σε μια βεντέτα ο δολοφόνος προσπαθεί να αποφύγει τη σύλληψη και οι μάρτυρες διατηρούν τη σιωπή τους. Στις συμπλοκές με μαχαίρια οι μάρτυρες αρέσκονται να συζητούν για αυτές, ενώ συχνά δεν έχουν πρόβλημα να υποβάλουν κατάθεση και στο δικαστήριο.¹¹⁶ Παρόλο που δεν είναι σαφές από τις πηγές μας, κατά πόσο κάποια από τα περιστατικά που καταγράφηκαν στον Τύπο θα μπορούσαν να θεωρηθούν είδος βεντέτας, υπάρχουν κάποια παραδείγματα τα οποία φαίνεται να ακολουθούν τα χαρακτηριστικά που επισήμανε ο Gallant. Για παράδειγμα ένας άνδρας αποπειράθηκε να δολοφονήσει με περίστροφο έναν άλλον άνδρα στον Αφάλωνα της Λέσβου, επειδή, σύμφωνα με την εφημερίδα, ο δεύτερος είχε συλληφθεί στο παρελθόν με την κατηγορία ότι είχε δολοφονήσει τον αδερφό του επιτιθέμενου. Ο δράστης μετά την απόπειρα διέφυγε.¹¹⁷ Ένα δεύτερο παράδειγμα σχετίζεται με μια δολοφονία στην περιοχή της Παγανής της Μυτιλήνης. Επίσης σε μία άλλη δημοσίευση, αναφέρεται ότι σημειώθηκε ένας φόνος στη περιοχή Άργενος της Λέσβου. Ένας κτηνοτρόφος είχε ξυλοκοπήσει στο παρελθόν τον μικρότερο αδελφό ενός άλλου κτηνοτρόφου και ο δεύτερος του ζήτησε εξηγήσεις. Ο πρώτος του επιτέθηκε με περίστροφο και τον δολοφόνησε, ενώ στη συνέχεια παραδόθηκε στις αρχές.¹¹⁸ Ένα τελευταίο παράδειγμα αφορά έναν φόνο μέσα στην αγορά της Μυτιλήνης. Το περιστατικό ξεκίνησε σε ένα καφενείο στη προκουμαία μεταξύ δύο λεμβούχων, ο ένας εκ των ήταν, σύμφωνα με την εφημερίδα, «φιλήσυχος πολίτης» και ο άλλος «κοινωνικό απόβρασμα». Ο φιλήσυχος πολίτης θεωρούσε υπεύθυνο τον άλλον άνδρα για μια επίθεση που δέχτηκε από αντίπαλη ομάδα λεμβούχων και γι' αυτό ο άνδρας τον δολοφόνησε με περίστροφο και έπειτα συνελήφθη.¹¹⁹

Το μοτίβο λοιπόν που έχει σκιαγραφήσει ο Gallant τόσο για τις συμπλοκές με μαχαίρι όσο και για τις βεντέτες φαίνεται σε ένα βαθμό να ακολουθείται και από τους διαπληκτιζόμενους της Λέσβου, παρόλο που δεν υπάρχουν αρκετές σχετικές λεπτομέρειες. Επιπλέον ο Gallant διακρίνει ομοιότητες με τις μονομαχίες των

¹¹⁶ Gallant, ό.π., σ. 368 – 369.

¹¹⁷ Εφ. Ταχυδρόμος, 23.8.1926.

¹¹⁸ Εφ. Ταχυδρόμος, 3.9.1930.

¹¹⁹ Εφ. Δημοκράτης, 17.8.1933.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

αριστοκρατών της Νότιας Αμερικής, των βρετανών στρατιωτών και των Γερμανών φοιτητών και συνάμα πολλές παραλλαγές.¹²⁰

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι στη διάρκεια της μελετώμενης περιόδου πρόσφυγες κατέφθαναν μαζικά στο νησί. Το γεγονός αυτό επηρέαζε τόσο στη σύσταση του τοπικού πληθυσμού όσο και την κανονικότητα της καθημερινής ζωής. Θα ήταν ενδεχομένως αναμενόμενο σε ένα τέτοιο κλίμα οι συγκρούσεις μεταξύ ανδρών να είναι πιο έντονες ανάμεσα σε πρόσφυγες και γηγενείς όπως έχει συμβεί σε άλλες περιοχές. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά ότι σε αντίστοιχη μελέτη που έχει κάνει ο Breckenridge για τα ορυχεία της Νότιας Αφρικής, όπου υπήρξε και εκεί έντονη κινητικότητα πληθυσμών με διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία, το αποτέλεσμα ήταν όντως η εμφάνιση βιαιοτήτων ανάμεσα στις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Πιο συγκεκριμένα, στα ορυχεία αυτά εργάζονταν και μαύροι και λευκοί άνδρες. Ωστόσο οι λευκοί εργαζόμενοι, είχαν συνάψει ένα είδος άτυπης συμφωνίας με τη διοίκηση και είχαν εγκαταλείψει τα πόστα τους στην παραγωγή, αναλαμβάνοντας θέσεις ως υπεύθυνοι και επόπτες των μαύρων εργαζομένων, γεγονός το οποίο τους εξασφάλιζε καλύτερες παροχές. Οι συχνές εκδηλώσεις βίας στα ορυχεία είχε ρατσιστικό χαρακτήρα. Ακόμη και οι συγκρούσεις μεταξύ μαύρων, ήταν και εκείνες με τη σειρά τους βασισμένες σε μια φυλετική ιεραρχία.¹²¹ Ωστόσο η βία αυτή, δεν ήταν αποκλειστικά φυλετική και ταξινομική. Όπως αναφέρει ο Breckenridge ήταν μια πολύ πιο περίπλοκη πολιτισμική πρακτική, ενώ αποτελούσε κεντρικό χαρακτηριστικό της ανατροφής, τόσο των λευκών όσο και των μαύρων ανδρών και ήταν επίσης κεντρικό στοιχείο στον ορισμό της αρρενωπότητας και των δύο ομάδων.¹²²

Στη περίπτωση όμως της Λέσβου, δεν είναι ευδιάκριτο αν τα διάφορα περιστατικά βίας μεταξύ ντόπιων και προσφύγων είχαν πολιτισμική αφετηρία. Σε όλο το μέγεθος του δείγματος της παρούσας εργασίας υπάρχουν πολύ λίγες καταγραφές στις οποίες αποδίδεται ο χαρακτηρισμός του πρόσφυγα σε κάποιον εμπλεκόμενο διαμάχης. Ένα παράδειγμα είναι ένας φόνος που συνέβη στο καφενείο «Πανελλήνιο» της Μυτιλήνης. Όταν ένας πρόσφυγας με την παρέα του εισήλθαν στο καφενείο, ένας «βιοπαλαιστής» τους καλωσόρισε λέγοντας: «Καλώς τους ανθρώπους». Η έκφραση

¹²⁰ Gallant, ό.π., σ. 371.

¹²¹ Breckenridge Keith, «The Allure of Violence: Men, Race and Masculinity on the South African Goldmines, 1900-1950», *Journal of Southern African Studies* 24 (1998), σ. 669-693.

¹²² Στο ίδιο, σ. 674.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

αυτή εκνεύρισε τον πρόσφυγα, ο οποίος σκότωσε τον βιοπαλαιστή και στη συνέχεια συνελήφθη.¹²³ Σε μια συμπλοκή στην περιοχή του ταχυδρομείου της Μυτιλήνης ένας πρόσφυγας τραυμάτισε με μαχαίρι έναν άνδρα και διέφυγε της σύλληψης.¹²⁴

Σύμφωνα με άλλο δημοσίευμα προκλήθηκε ένα επεισόδιο εντός του καφενείου «Κρυστάλλ» της Μυτιλήνης, όταν ένας πρόσφυγας προέτρεψε τον καφεπώλη να κατεβάσει μία αναρτημένη εικόνα του Ι. Μεταξά που είχε τοποθετήσει εντός του καφενείου. Ο καφεπώλης εκνευρίστηκε και πυροβόλησε με ένα περίστροφο που είχε στην κατοχή του, με αποτέλεσμα να δολοφονήσει από απροσεξία έναν άνδρα που περνούσε έξω από το καφενείο και να τραυματίσει δύο άλλους. Ο καφεπώλης συνελήφθη.¹²⁵ Ένα τελευταίο παράδειγμα αφορά τον τραυματισμό ενός άνδρα από έναν πρόσφυγα με μαχαίρι. Σύμφωνα με την εφημερίδα οι δύο άνδρες είχαν προηγούμενες διαφορές και ήταν υπό την επήρεια αλκοόλ. Ο πρόσφυγας μετά την επίθεση συνελήφθη.¹²⁶

Αν κάποιος εστιάσει σε αυτά τα παραδείγματα, φαίνεται ότι ο πρόσφυγας είναι εκείνος που επιτίθεται, σε αντίθεση με την περίπτωση των ορυχείων, όπου οι λευκοί – προνομιούχοι, ήταν εκείνοι που επιτίθονταν κατά κύριο λόγο. Ωστόσο η εξαγωγή ενός τέτοιου συμπεράσματος, δεν είναι δόκιμη, καθώς όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως είναι πολλοί λίγες οι περιπτώσεις όπου ο συμμετέχοντας της συμπλοκής αναγράφονται ως πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες όμως δεν έπαψαν να μένουν στη Λέσβο, ούτε έπαψαν να συμμετέχουν σε συγκρούσεις, επειδή δεν αναφέρονται στον τοπικό Τύπο της εποχής. Αντίθετα σε ένα μεγάλο ποσοστό του δείγματος πολλές από τις συμπλοκές σημειώθηκαν σε περιοχές, όπου είναι γνωστό ότι κατοικούσαν κατά κόρον πρόσφυγες, όπως θα δούμε και στη συνέχεια μέσω χαρτών που έχουμε δημιουργήσει.

Η έρευνα του Breckenridge, αν και δε μας βοηθάει ιδιαίτερα στην κατανόηση της βίας στη Λέσβο, μετά την έλευση των προσφύγων, μας βοηθάει σε δύο άλλους τομείς. Ο ένας εκ των δύο είναι οι ηλικιακές ομάδες των εμπλεκομένων. Ο Breckenridge αναφέρει την πορεία των νεαρών αφρικανών ανδρών προς την ανδρική ωριμότητα. Αναφέρει την απορρόφηση των νέων αυτών ανδρών σε κάποιες οργανώσεις, οι οποίες έδιναν έμφαση στη διδασκαλία της αξιοποίησης του θάρρους

¹²³ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 7.10.1922.

¹²⁴ Εφ. Σάλπιγξ, 22.9.1922.

¹²⁵ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 31.7.1923.

¹²⁶ Στο ίδιο, 17.2.1924.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

και των δεξιοτήτων μάχης, καθώς η εσωτερίκευση τεχνικών, κωδικών και συναισθημάτων της διαπροσωπικής βίας θεωρούνταν πολύ σημαντικό στοιχείο της ανδρικής κοινωνικοποίησης στο περιβάλλον της υπαίθρου.¹²⁷ Και ο Shoemaker στην έρευνα του για την ανδρική τιμή και τη δημόσια βία στο Λονδίνου του 18^{ου} αιώνα, αναφέρεται επίσης στο νεαρό της ηλικίας των ανδρών που προέβαιναν σε βιαιοπραγίες. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ακόμη και οι νέοι σπουδαστές είχαν πάντα μαζί τους τα ρόπαλα τους τα οποία και χρησιμοποιούσαν για να μάχονται μεταξύ τους, θεωρώντας τη βία ως μια μορφή παιγνίου. Σύμφωνα με τον Shoemaker « η αίσθηση του φανατισμού που συναντάμε στους ενήλικες ήταν ήδη εμφανής» στους νεαρούς άνδρες. Αν και η βία των νεαρών γίνονταν κάποιες φορές ανεξέλεγκτη, υπάρχουν στοιχεία στην έρευνα του Shoemaker που φανερώνουν ότι οι νεαροί άνδρες μάθαιναν να μιμούνται και να ασπάζονται τους κανόνες των ενηλίκων.¹²⁸ Στην περίπτωση της Λέσβου δεν γνωρίζουμε επακριβώς τις ηλικίες των εμπλεκόμενων σε συμπλοκές, καθώς δεν καταγράφονται από τον Τύπο. Ωστόσο από τους χαρακτηρισμούς του Τύπου, μπορούμε να καταλάβουμε σε κάποια καταγεγραμμένα περιστατικά, ότι επρόκειτο για νεαρούς άνδρες. Για παράδειγμα σε μια εφημερίδα καταγράφεται ένας διαπληκτισμός μέσα στην αγορά της Μυτιλήνης, ανάμεσα σε δύο ανήλικους (χαμίνια όπως αναφέρονται συγκεκριμένα) χωρίς την ύπαρξη κάποιας αιτίας. Έγινε χρήση μαχαιριού από τους ανήλικους και αποτέλεσμα ήταν η σύλληψη τους.¹²⁹ Σε ένα άλλο παράδειγμα, δυο έφηβοι επιτέθηκαν με περίστροφο και μαχαίρι σε δυο άλλους συνομηλικούς τους για ερωτικούς, όπως αναφέρεται, λόγους. Ο διαπληκτισμός αυτός είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο ενός εκ των τεσσάρων και τον τραυματισμό ενός δευτέρου. Το γεγονός αυτό έλαβε χώρα στο Παλαιόκηπο Γέρας στη Λέσβο.¹³⁰ Μέσα από αυτά τα παραδείγματα, φανερώνεται ότι και στη Λέσβο η άσκηση βίας από τους άνδρες ξεκινούσε από νεαρή ηλικία, όπως επίσης και ότι η βία όπως αναφέρει και ο Breckenridge, ήταν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της διαδρομής προς την ενήλικη ανδρική ζωή.

Ο δεύτερος τομέας στον οποίο συνεισφέρει στην έρευνα μας η μελέτη του Breckenridge είναι ότι οι συμμετέχοντες στους διαπληκτισμούς ανήκουν κατά κύριο

¹²⁷ Breckenridge, ό.π., σ. 677.

¹²⁸ Shoemaker Robert, «Male Honour and the Decline of Public Violence in Eighteenth-Century London», *Social History* 26(2001), σ. 190-208.

¹²⁹ Εφ. Λαϊκός Αγών 28.10.1912.

¹³⁰ Εφ. Ταχυδρόμος, 12.10.1932.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

λόγο στην εργατική τάξη. Είναι άνδρες που ασχολούνται συνήθως με χειρωνακτικές εργασίες, που διαθέτουν σωματική δύναμη και διάπλαση. Όπως ο Breckenridge, έτσι και αρκετοί ακόμη μελετητές έχουν υπογραμμίσει ότι η βία κατείχε σημαντική θέση στη ζωή των ανδρών της εργατικής τάξης. Η Pamela Haag, σε έρευνά της για τη βία της εργατικής τάξης στη Νέα Υόρκη, υιοθετεί την άποψη του Elliott Gorn για την προπολεμική περίοδο του αμερικανικού εμφύλιου πολέμου ότι «η βία που εφαρμόζονταν ήταν σχεδόν πάντα ενδημική στην αστική ζωή της εργατικής τάξης.» Συνεχίζοντας η Haag αναφέρει ότι αρκετοί είναι οι ερευνητές οι οποίοι έχουν ταυτίσει τις πρακτικές βίας των ανδρών της εργατικής τάξης με εξέγερση ή μια νέα πρακτική που θα μπορούσε να αποφέρει χρήματα, κύρος και δύναμη, με προαπαιτούμενο τη χρήση σωματικής βίας.¹³¹ Η εργατική τάξη, ωστόσο, δεν τοποθετείται μόνο σε αστικά περιβάλλοντα όπως αυτό της Νέας Υόρκης. Όπως φαίνεται και στη μελέτη του Breckenridge, τα ορυχεία, αν και θυμίζουν μικρούς αστικούς χώρους, στην ουσία σχετίζονται περισσότερο με την ύπαιθρο. Σύμφωνα με τους Carrington και Scott, οι οποίοι μελετούν τη βία σε μη αστικούς χώρους, οι άνδρες αγρότες, σε μία σχετικά μεγάλη κλίμακα, αποτελούν απειλή τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους.¹³² Στη περίπτωση της Λέσβου έχουμε το αστικό περιβάλλον της Μυτιλήνης αλλά πρόκειται για έναν χώρο οργανικό δεμένο με την ύπαιθρο και τις αγροτικές εργασίες. Επιπλέον, ένας σημαντικός αριθμός διαπληκτισμών μεταξύ ανδρών συμβαίνει στην ύπαιθρο. Ο χώρος των συμπλοκών είναι εξαιρετικά σημαντικός, καθώς προσφέρει αρκετές πληροφορίες σχετικά με το ύφος της βίας και τους συμμετέχοντες.

Πρώτου όμως προχωρήσουμε στην διερεύνηση του χώρου πρέπει να δούμε και τις εναπομείνουσες «κατηγορίες», με βάση τις οποίες μπορούν να τοποθετηθούν οι συμμετέχοντες στους διαπληκτισμούς της Λέσβου. Μια από αυτές τις κατηγορίες είναι οι άνδρες που κατέχουν κάποιο αξίωμα. Στρατιωτικοί και άλλοι με επαγγελματική θέση κοινωνικού κύρους συμμετείχαν εξίσου στους διαπληκτισμούς, καθώς ήθελαν ενδεχομένως να επιδείξουν την ανώτερη κοινωνική τους θέση. Όπως αναφέρει η Βασιλειάδου στη μελέτη της για τις μονομαχίες στην Αθήνα, οι άνδρες

¹³¹ Haag Pamela, 1992, «The "Ill-Use of a Wife:" Patterns of Working-Class Violence in Domestic and Public New York City, 1860-1880 », *Journal of Social History* 25 (1992), σ. 447-477.

¹³² Carrington Kerry and Scott John, «Masculinity, Rurality and Violence», *Brit. J. Criminol* 48 (2008), σ. 641-666.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

του στρατού συμμετείχαν συχνά σε αυτές λόγω του ότι ήταν πολύ εξοικειωμένοι με τη χρήση των όπλων. Ένας άλλος λόγος, ίσως πιο σημαντικός, ήταν η αντίληψη ότι η «ανδρεία βρισκόταν στον πυρήνα του στρατιωτικού κώδικα αξιών». ¹³³ Γενικότερα λοιπόν οι αξιωματούχοι θέλοντας συχνά να διατηρήσουν την εξουσία τους και να επιβάλουν το σεβασμό των άλλων προς το πρόσωπό τους, αλληλοεπιδρούσαν με τη χρήση βίας τόσο με άλλους αξιωματούχους όσο και με άλλους άνδρες. Η εμπλοκή σε πρακτικές βίας ήταν εξίσου αναμενόμενη και από τους Gentlemen στην περίπτωση του Λονδίνου, οι οποίοι ήταν πολύ πιθανό να προβούν σε βιαιοπραγίες, θέλοντας επίσης να διατηρήσουν το κύρος τους και να επιβεβαιώσουν την κοινωνική τους θέση. ¹³⁴

Αν και στη περίπτωση της Λέσβου απουσιάζει μια τάξη ευγενών, συναντώνται κάποια από τα ανωτέρα χαρακτηριστικά σε περιπτώσεις στις οποίες συμμετέχουν στρατιωτικοί, αστυνομικοί και άλλοι υπάλληλοι επιβολής του νόμου. Η εμφάνιση αυτών μάλιστα στο μέγεθος του δείγματος της Λέσβου είναι ιδιαίτερα συχνή. Συναντάμε για παράδειγμα την καταγραφή μιας δίκης για ένα συμβάν που έγινε ανάμεσα σε χωροφύλακα και πολίτη. Ο λόγος ήταν ότι ο πολίτης έβρισε τον χωροφύλακα, λέγοντας τον «γάιδαρο» και ο δεύτερος του επιτέθηκε και τον χτύπησε. Το αποτέλεσμα ήταν να υποβληθεί πρόστιμο στον πολίτη. ¹³⁵ Επίσης, σε ένα εστιατόριο της Μυτιλήνης ένας αξιωματικός χτύπησε έναν «ελεύθερο Λέσβιο πολίτη» όπως χαρακτηρίστηκε υποδεικνύει η εφημερίδα, επειδή ο δεύτερος δεν έκανε κράτηση σε κάποιο τραπέζι του εστιατορίου για τον αξιωματικό. ¹³⁶ Ακόμη ένα επεισόδιο συνέβη μεταξύ ενός αξιωματικού του ναυτικού και ενός μουσικού στο Θέατρο Αλκαίος στη Μυτιλήνη. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η αιτία του επεισοδίου ήταν ο τρόπος και η στάση του μουσικού. ¹³⁷ Σε μια άλλη περίπτωση δυο αγροφύλακες τραυμάτισαν ο ένας τον άλλο με πυροβόλα όπλα. Σύμφωνα με την εφημερίδα οι δυο άνδρες είχαν διαφορές σχετικά με την αγροφυλακή και συνελήφθησαν μετά το συμβάν. ¹³⁸ Ένα τελευταίο χαρακτηριστικό γεγονός σχετίζεται

¹³³ Βασιλειάδου Δήμητρα, «Άνδρες, ανδράρια ή ρεκλαματζήδες; Μονομαχία και πολιτική στην ελληνική πρωτεύουσα (1870 – 1910)», στο Δήμητρα Βασιλειάδου, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Μαρία Κεφαλά, Μαρία Πρέκα (επιμ.) *Αντιμιλώντας στις βεβαιότητες. Φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες*, Αθήνα, ΚΨΜ 2013, σ. 85-115.

¹³⁴ Shoemaker, ό.π., σ.196.

¹³⁵ Εφ. Λαϊκός Αγών, 28.2.1913.

¹³⁶ Εφ. Λέσβος, 3.3.1914.

¹³⁷ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 4.3.1920.

¹³⁸ Εφ. Σάλπιγξ, 21.6.1923.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

με έναν αγροφύλακα που επιτέθηκε με περίστροφο σε έναν συνάδελφό του στη περιοχή των Αλυφαντών Λέσβου, διότι εξαιτίας μιας μαρτυρίας του δευτέρου στο παρελθόν μπήκε φυλακή ο αδελφός του πρώτου. Ο δεύτερος αγροφύλακας υπέκυψε στα τραύματα του και στη συνέχεια ο πρώτος παραδόθηκε στις αρχές.¹³⁹

Στον παρακάτω πίνακα μπορούμε να δούμε τα ποικίλα επαγγέλματα των συμμετεχόντων σε πράξεις διαπροσωπικής βίας.

Επαγγέλματα Διαπληκτιζόμενων			
Άγνωστο	284	Γαλακτοπώλης	1
Καφεπώλης	32	Γραμματέας Τουρκικού Προξενείου	1
Αγροφύλακας	30	Δασοφύλακας	1
Χωροφύλακας	21	Δ/ντης Εφημερίδας	1
Εργάτης	14	Δημοσιογράφος	1
Λεμβούχος	9	Δικηγόρος	1
Αστυνόμος	7	Ελαιομεσίτης	1
Βοσκός	7	Έμπορος	1
Σταθμάρχης	5	Εφαπλωματοποιός	1
Στρατιώτης	5	Λιμενικός	1
Υποδηματοποιός	4	Μουσικός	1
Γεωργός	3	Ναυτικός	1
Καπνοφύλακας	3	Ξενοδόχος	1
Κρεοπώλης	3	Οικοδόμος	1
Κτηνοτρόφος	3	Οπωροπώλης	1
Σοφέρ	2	Πεταλωτής	1
Αξιωματικός	2	Πλανόδιος Μικροπωλητής	1
Αχθοφόρος	2	Πρόεδρος Κοινότητας	1
Ιχθυοπώλης	2	Πταισματοδίκης	1
Κουρέας	2	Σαπωνοποιός	1
Ράφτης	2	Στρατιωτικός	1
Ανθρακοπώλης	1	Τελωνειακός	1
Αρτοποιός	1		
Ασφαλιστής	1		

¹³⁹ Εφ. Ταχυδρόμος, 29.10.1932.

Στην κατηγορία «άγνωστο» (284), στην οποία κατατάσσονται οι περισσότεροι διαπληκτιζόμενοι, περιλαμβάνονται όλες οι συμπλοκές για τις οποίες δεν αναγράφεται το επάγγελμα των συμμετεχόντων. Συχνά σε αυτές τις περιπτώσεις αναφέρεται είτε ο βαθμός συγγένειας, όταν αυτός υπάρχει, ή τις περισσότερες φορές αναγράφονται μόνο τα ονοματεπώνυμα των διαπληκτιζόμενων ανδρών. Ωστόσο, οι περιπτώσεις που το επάγγελμα αναγράφεται (192), είναι πιστεύουμε ένα επαρκές δείγμα προκειμένου να εξετάσουμε σε ποια κοινωνική ομάδα ανήκουν οι άνδρες των συμπλοκών. Έτσι παρατηρούμε ότι ένα μεγάλο μέρος των διαπληκτιζόμενων - περί τους 80 - είναι μικροί επιχειρηματίες ή και εργαζόμενοι σε (καφεπώλες, υποδηματοποιεί, κουρείς κλπ), εργάτες της θάλασσας και της ξηράς, βοσκοί και κτηνοτρόφοι. Θα τους κατατάσσαμε στα λαϊκά στρώματα, που κινούνταν στο χώρο του λιμανιού και γύρω από αυτό. Περί τους 70 είναι και όσοι είχαν αναλάβει την επιβολή του νόμου. Κι αυτοί οι χαμηλόβαθμοί κρατικοί υπάλληλοι (χωροφύλακες, αγροφύλακες, δασοφύλακες) προέρχονταν κατά πάσα πιθανότητα κι αυτοί από το πολυπληθές λαϊκό στρώμα της υπαίθρου και της πόλης. Το γεγονός της εμπλοκής τους σε πράξεις βίας με άλλους άνδρες αποδεικνύει την αίσθηση εξουσίας που τους έδινε η οπλοφορία. Υποθέτουμε όμως ότι αν ήταν φορείς ενός λαϊκού πολιτισμού της διαπροσωπικής βίας, τότε το όπλο «διευκόλυνε» να κάνουν πράξη αυτό που ουσιαστικά ήταν στοιχείο της κουλτούρας τους. Χωρίς να απουσιάζουν, θα λέγαμε παρά όλα αυτά ότι οι συμμετέχοντες που ανήκαν στα μεσαία στρώματα ήταν μάλλον περιορισμένοι σε αριθμό (αξιωματικοί, έμποροι, υπάλληλος προξενείου, πταισματοδίκης).

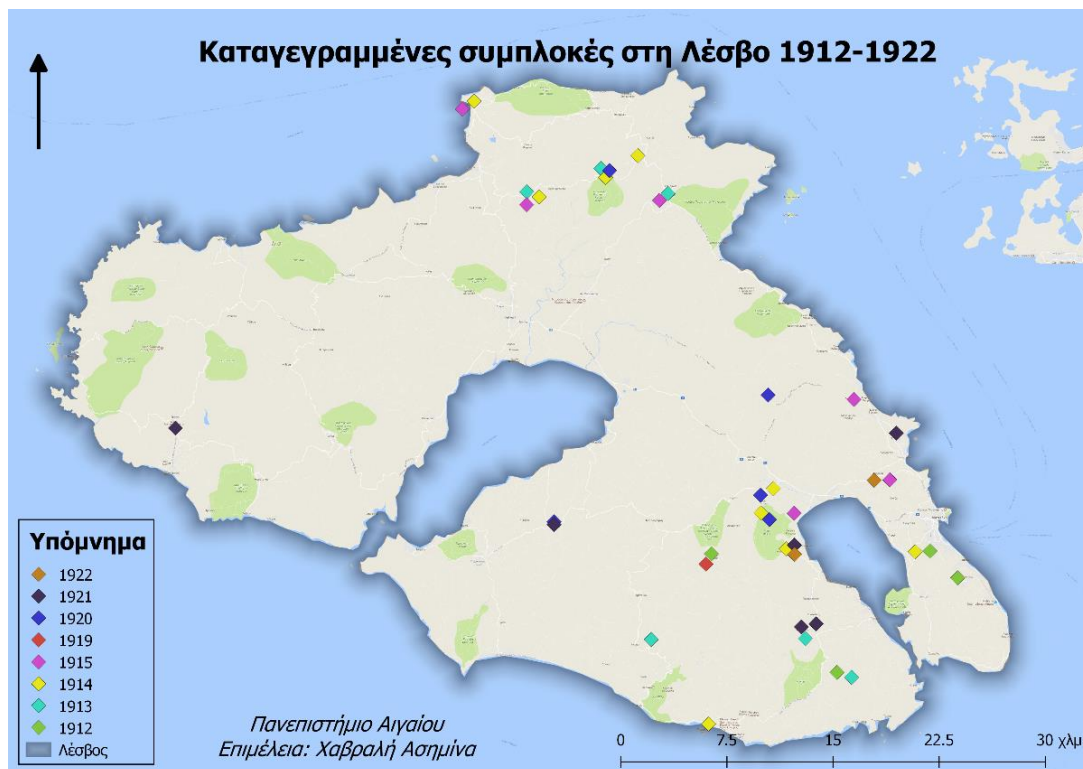
Ωστόσο πέραν των συμμετεχόντων πολύ σημαντικός παράγοντας στη μελέτη των διαπροσωπικών συγκρούσεων είναι και ο χώρος όπου διαδραματίστηκαν, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

5. Οι χώροι της διαπροσωπικής βίας

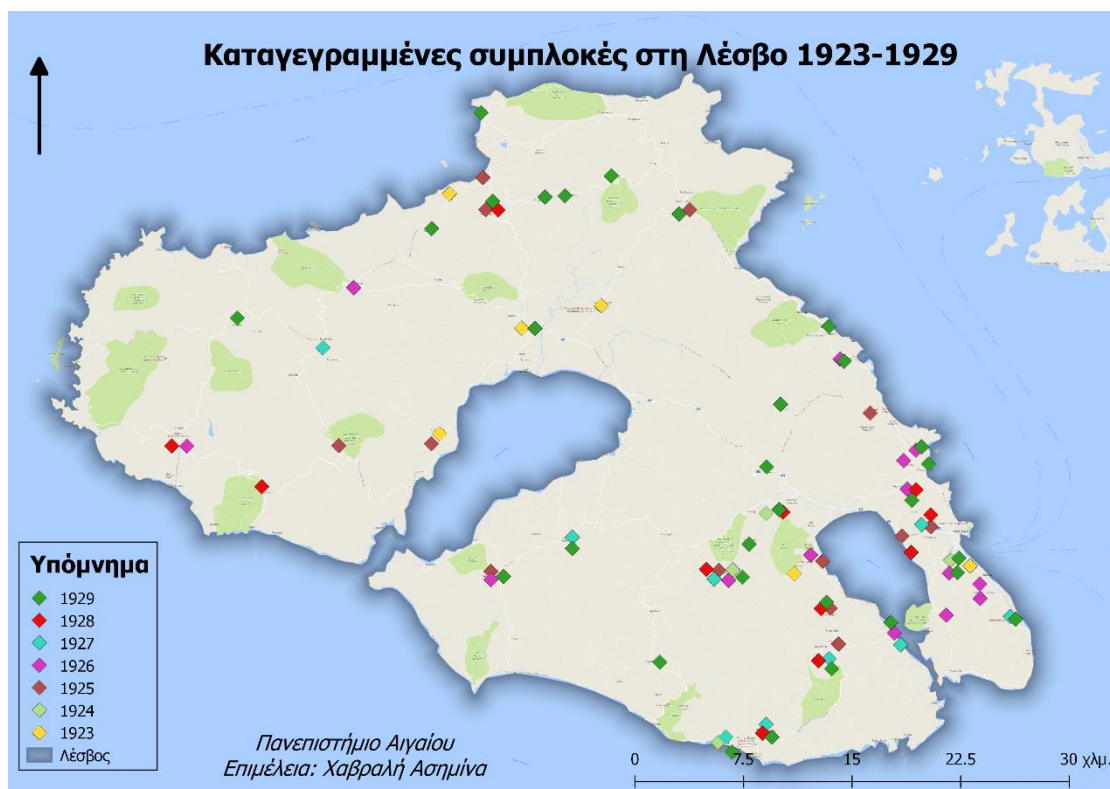
Προκειμένου να γίνει περισσότερο εμφανής ο χώρος που συνέβησαν οι συμπλοκές δημιουργήσαμε μία σειρά χαρτών οι οποίοι παρουσιάζουν το πλήθος των συγκρούσεων που συνέβησαν τόσο στην ύπαιθρο όσο και μέσα στην πόλη της Μυτιλήνης. Οι χάρτες που ακολουθούν παρουσιάζουν τις συμπλοκές που συνέβησαν

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

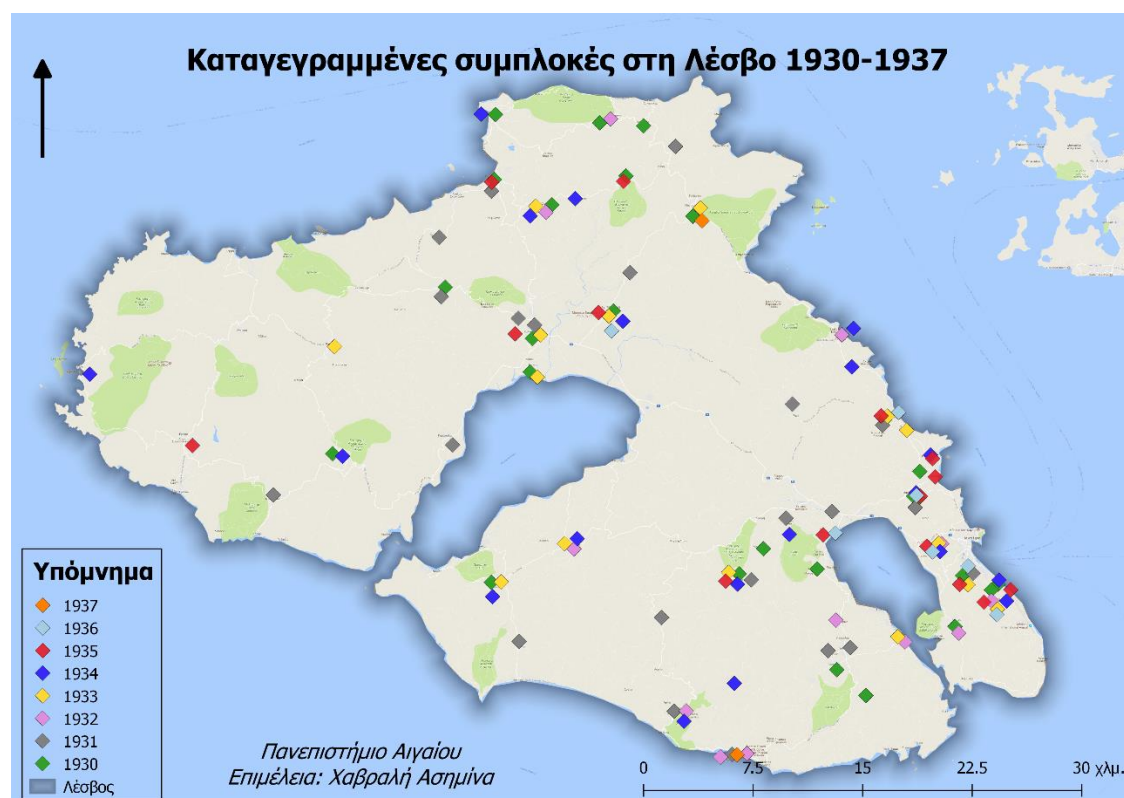
σε περιοχές εκτός της Μυτιλήνης, ενώ στη συνέχεια θα παραθέσουμε και τους χάρτες που σημειώνουν τα καταγεγραμμένα περιστατικά διαπληκτισμών εντός της πόλης.

Χάρτης 1.2 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Λέσβο 1912 -1922

Χάρτης 1.3 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Λέσβο 1923-1929

Χάρτης 1.4 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Λέσβο 1930 -1937

Οι παραπάνω χάρτες απεικονίζουν λοιπόν της συμπλοκές στη Λέσβο, τις οποίες έχουμε κατατάξει σε τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους τις οποίες παρουσιάσαμε στην αρχή του κεφαλαίου. Οι περιοχές αυτές μέχρι και σήμερα έχουν τον χαρακτήρα της υπαίθρου και γι' αυτό θεωρείται ενδιαφέρον να δούμε τι συμβαίνει γενικότερα στις περιοχές αυτές και γιατί τα ποσοστά βίας εκεί φαίνεται να είναι υψηλότερα. Στατιστικές που αφορούν την περιφερειακή κατανομή των ποσοστών ανθρωποκτονίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου, φανερώνουν ότι τα επίπεδα ανθρωποκτονιών ήταν πιο χαμηλά σε εκσυγχρονισμένα τμήματα της Ευρώπης και υψηλότερα στην περιφέρεια. Κάποιοι λόγοι που συνέβαλαν στη διαμόρφωση αυτών των ποσοστών για την ευρωπαϊκή ήπειρο σχετίζονται με τον αναλφαβητισμό, τους υψηλούς δείκτες πενίας, τη χαμηλή αστικοποίηση και τη χαμηλή εκβιομηχάνιση.¹⁴⁰ Αν και το έργο των Carrington και Scott μελετάει τη βία του σήμερα σε περιοχές της υπαίθρου, φαίνεται ότι μπορεί να αντιστοιχηθεί με τη βία του παρελθόντος στο αντίστοιχο χωρικό πλαίσιο. Φέρνοντας

¹⁴⁰ Eisner Manuel, « Modernization, Self- Control and Lethal Violence. The Long-terms Dynamics of European Homicide Rates in Theoretical Perspective», *Brit. J. Criminol* 41 (2001), σ. 618-638.

ως παράδειγμα την ήπειρο της Αυστραλίας, οι δυο μελετητές αναφέρουν ότι οι δείκτες θνησιμότητας από διαπροσωπική βία, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, είναι αρκετά υψηλοί σε απομακρυσμένες από τα μεγάλα αστικά κέντρα περιοχές της ηπείρου.¹⁴¹ Η ύπαιθρος είναι άμεσα συνδεδεμένη με την «αυθεντική αρρενωπότητα» στην εκάστοτε εθνική συνείδηση. Οι άνδρες που κατοικούν στην ύπαιθρο κατά την λαϊκή κουλτούρα χαρακτηρίζονται από σωματική δύναμη και θάρρος. Αν και τα επαγγέλματα που ακολουθούν οι άνδρες δεν είναι απαραίτητα χειρωνακτικά και παραπέμπουν συχνά σε επαγγέλματα που συναντώνται στους αστικούς χώρους, οι αναπαραστάσεις του ανδρισμού της υπαίθρου θέλουν τους άνδρες να εργάζονται σε τομείς κοντά στη φύση όπου απαιτείται σωματική δύναμη. Επαγγέλματα όπως είναι ο ανθρακωρύχος και ο αγρότης προσδίδουν στον άνδρα την ικανότητα να ελέγχει τη φύση και όχι να ελέγχεται από αυτήν, σε συνθήκες όπου δεν υπάρχει σωματικά φυσική άνεση. Σύμφωνα με μελέτες τα μέσα μαζικής ενημέρωσης απεικόνιζαν τον άνδρα- αγρότη ως την επιτομή της αρρενωπότητας, μιας αρρενωπότητας που βασιζόταν στη χειρωνακτική του εργασία στην ύπαιθρο. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι Carrington και Scott στον ορισμού του ανδρισμού ένα σημαντικό στοιχείο είναι ο αέναος αγώνας με τα στοιχεία της φύσης, στη διάρκεια του οποίου ο άνδρας πρέπει να επιδείξει επιθετικότητα και τις μαχητικές του ικανότητες.¹⁴² Αυτή ακριβώς η σχέση του άνδρα με τη φύση φαίνεται να περιγράφεται και στην περίπτωση των ανθρακωρύχων του Breckenridge. Στη περίπτωση της Λέσβου σε ένα μεγάλο ποσοστό των περιπτώσεων, οι εμπλεκόμενοι στις συμπλοκές εξασκούν επαγγέλματα, όπως του κτηνοτρόφου και του αλιευτή, επαγγέλματα τα οποία απαιτούν άμεση επαφή με τη φύση και σωματική δύναμη. Σύμφωνα και πάλι με τους Carrington και Scott, στα αστικά περιβάλλοντα υπάρχει ένα ευρύτερο φάσμα επιλογών, όσον αφορά τους χώρους της ανδρικής βίας. Αντίθετα, το περιβάλλον της υπαίθρου, όντας λιγότερο ετερογενές, παρείχε και λιγότερους χώρους. Η επίδειξη ανδρισμού σε δημόσιους χώρους όπως οι παμπ, τα ορυχεία, οι αθλητικοί σύλλογοι και άλλοι πολιτικοί φορείς, καταγράφονταν με μεγαλύτερη συχνότητα απ' ό,τι στις αγροτικές περιοχές.¹⁴³ Χώροι με παρόμοιο

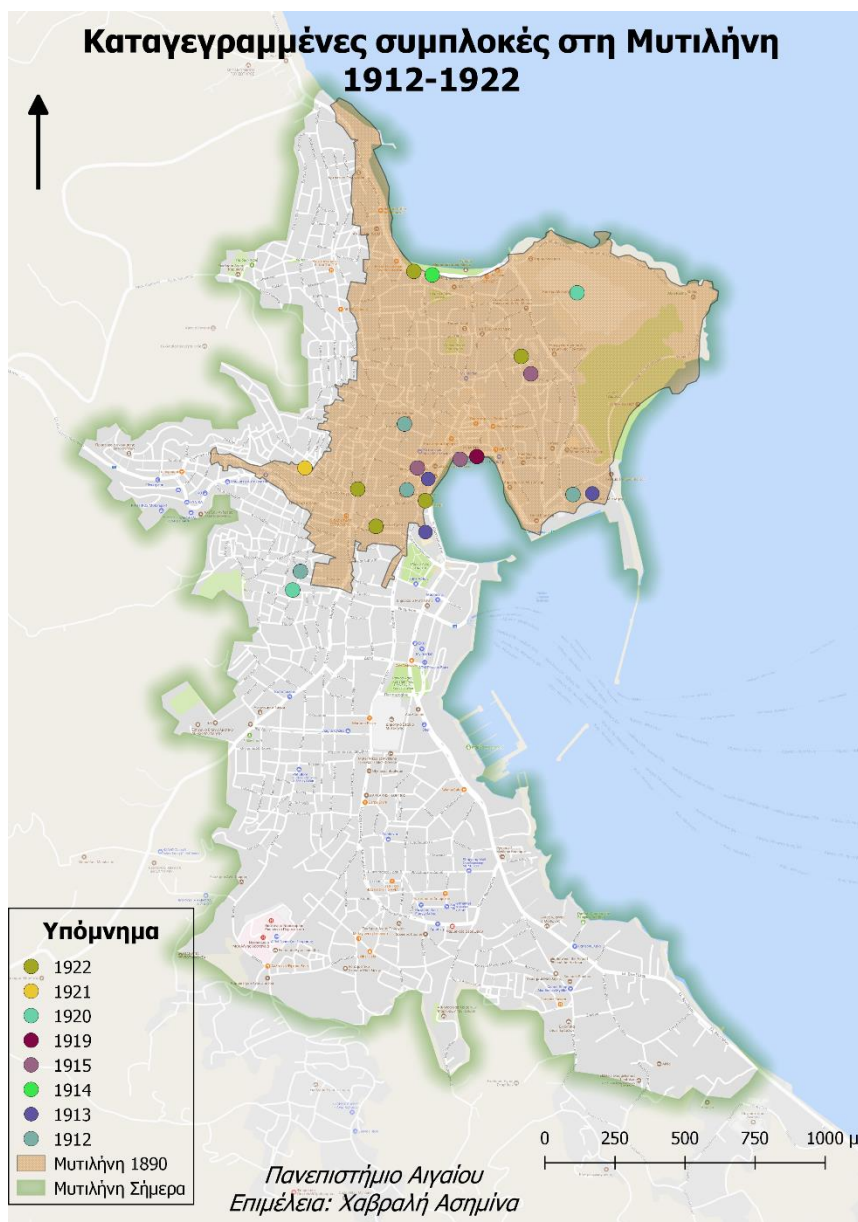
¹⁴¹ Carrington & Scott, ό.π., σ.645.

¹⁴² Στο ίδιο, σ.650.

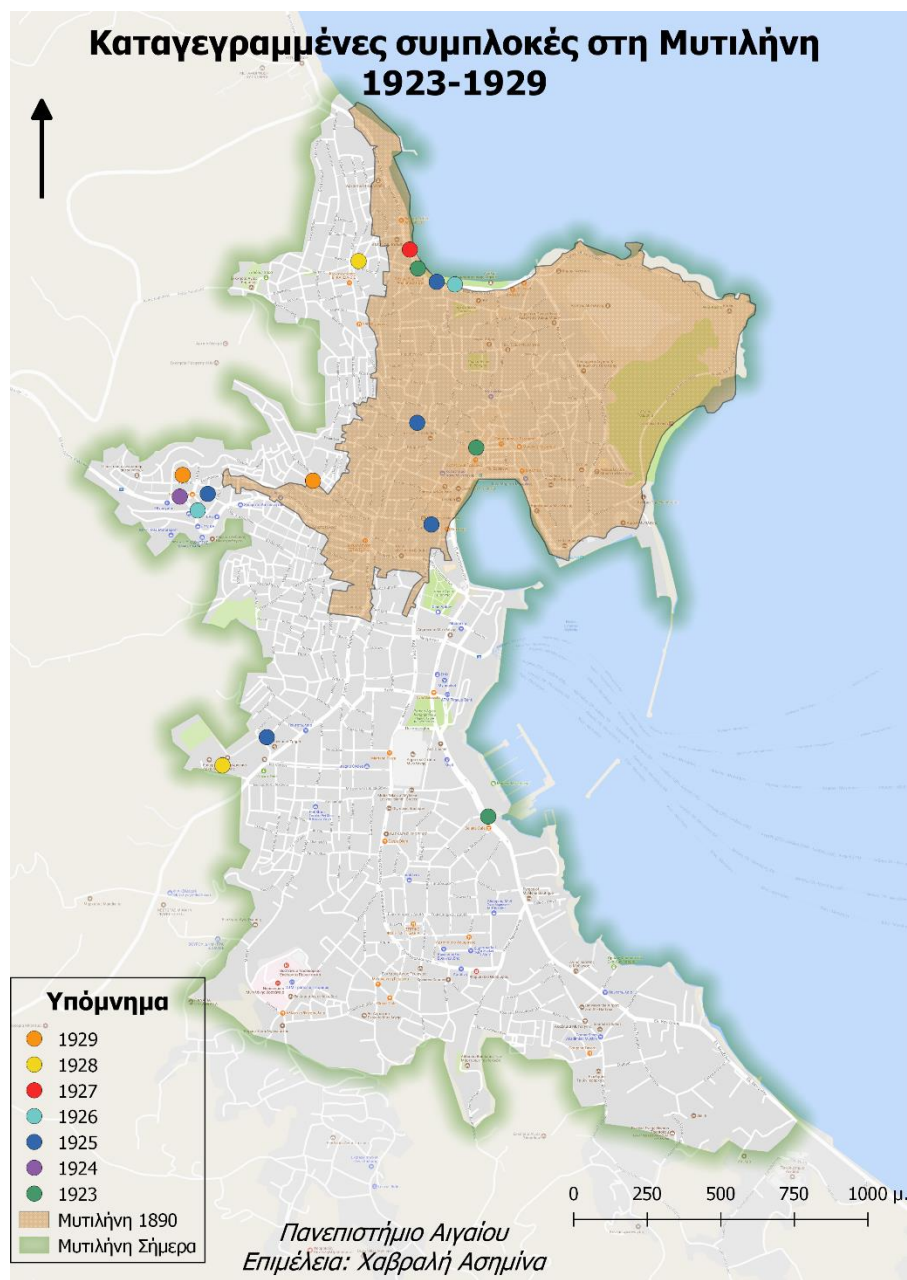
¹⁴³ Στο ίδιο, σ.651.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

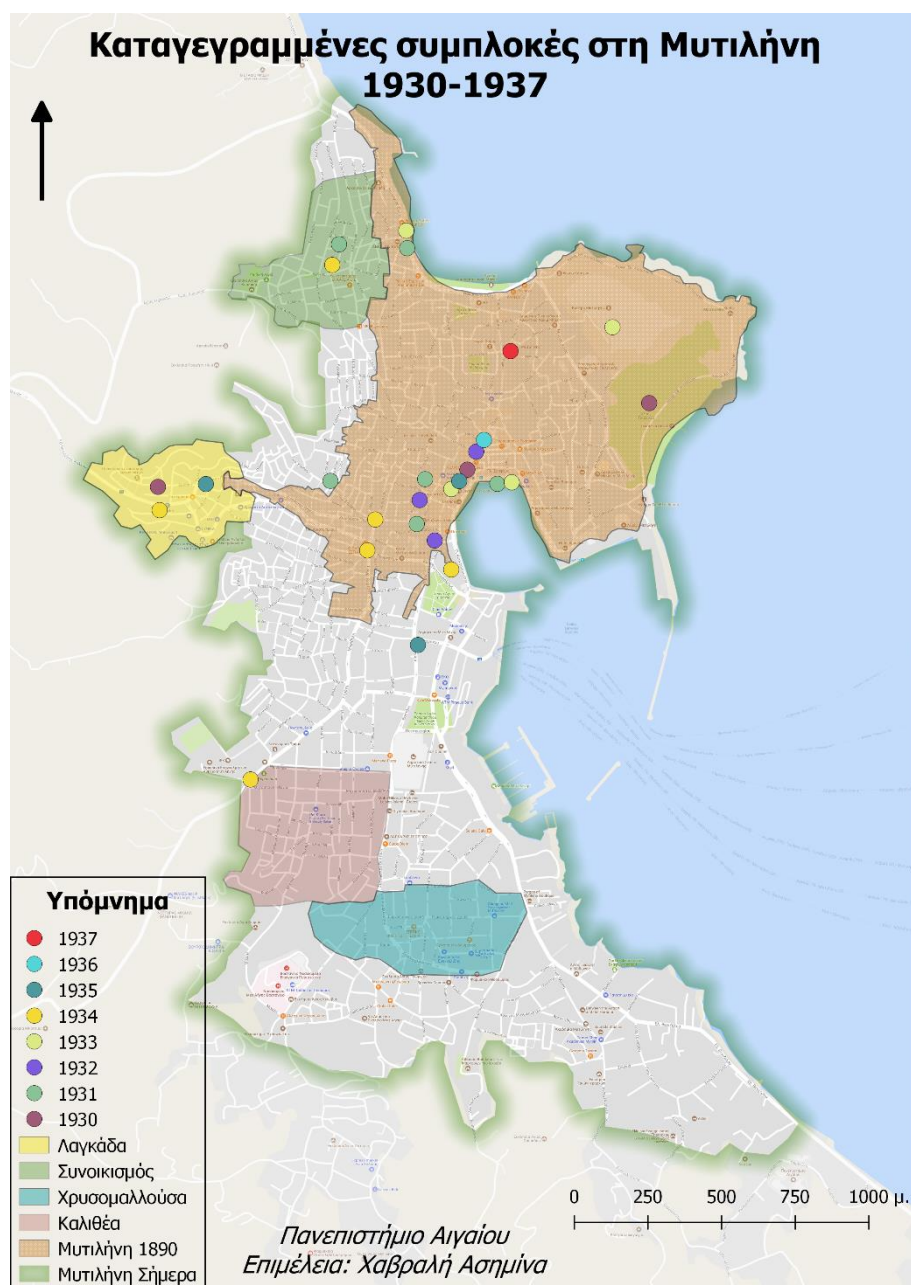
χαρακτήρα, ωστόσο, έχουν χρησιμοποιηθεί και από αρκετούς ακόμη μελετητές, οι οποίοι τοποθετούν εκεί τις συγκρούσεις.

Χάρτης 1.5 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Μυτιλήνη 1912-1922

Χάρτης 1.6 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Μυτιλήνη 1923-1929

Χάρτης 1.7 Καταγεγραμμένες συμπλοκές στη Μυτιλήνη 1930-1937

Οι παραπάνω χάρτες δημιουργήθηκαν σε συσχέτιση με τις χρονικές περιόδους που παραθέσαμε προηγουμένως. Θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η εκτίμηση για τον αστικό χώρο της Μυτιλήνης του 1890 προέρχεται από χάρτη της Λέσβου, τον οποίο έχουμε εισαγάγει στο παράρτημα. Αυτός ήταν και ο μοναδικός χάρτης που βρέθηκε, κοντινός στην περίοδο μελέτης, έπειτα από μια έντονη αναζήτηση. Συνεχίζοντας με τον χώρο που διαδραματίστηκαν οι συμπλοκές στη Μυτιλήνη, βλέπουμε λοιπόν ότι οι περισσότερες συνέβησαν σε κεντρικά σημεία της πόλης.

Μια από τους μελετητές που αναφέραμε προηγουμένως, η Conley, η οποία εξετάζει τη βία ως μέσο αναψυχής στην Ιρλανδία του 19^{ου} επισημαίνει ότι στους άνδρες δινόταν συχνά η ευκαιρία να αποδείξουν τον ανδρισμό τους με τη χρήση βίας σε πανηγύρια, αγορές και αγώνες.¹⁴⁴ Παράλληλα και η Haag στη μελέτη της για τη βία στην εργατική τάξη της Νέας Υόρκης αναφέρει πως οι περισσότερες προσπάθειες ανθρωποκτονίας μεταξύ ανδρών συνέβησαν σε δρόμους, σε saloon ή επιχειρήσεις που βρίσκονταν σε συνοικίες της εργατικής τάξης.¹⁴⁵ Σύμφωνα με τη Haag ο δρόμος χρησίμευε ως «θέατρο στο οποίο κερδίζονταν η κοινωνική ιεραρχία και το στάτους». Η βία γινόταν μία δοκιμασία των ανδρισμών και της αρρενωπότητας και σε ορισμένες επιθέσεις αντανakλώνταν ρατσιστικά αισθήματα και εθνικές προκαταλήψεις, οι οποίες δοκιμάζονταν σε μια «δίκαιη μάχη» δημοσίως.¹⁴⁶ Ο Shoemaker στην έρευνα του για τη βία στο Λονδίνου του 18^{ου} αιώνα αναφέρεται , επίσης στα υψηλά επίπεδα των ανθρωποκτονιών που συνέβησαν σε δημόσιο χώρο, επισημαίνοντας ότι πολλές ανθρωποκτονίες, προήλθαν από δημόσιες διαμάχες που σημειώθηκαν σε χώρους ανδρικής καθημερινότητας, όπως ήταν οι ταβέρνες.¹⁴⁷

Αυτό που φανερώνουν οι προαναφερθείσες μελέτες είναι ότι οι συμπλοκές συμβαίνουν σε δημόσιο χώρο και κυρίως σε χώρους που έχουν καθαρά ανδρικό χαρακτήρα, όπως είναι τα καφενεία. Ο Παπαταξιάρχης σε μελέτη του για τα καφενεία της βόρειας Λέσβου σημειώνει ότι αυτοί οι χώροι μέθεξης έχουν ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθώς αποτελούν τόπο συγκέντρωσης των ανδρών και ταυτοχρόνως τόπο αποκλεισμού των γυναικών. Οι άνδρες εντός των καφενείων πέραν της διασκέδασης, συχνά αναπτύσσουν συζητήσεις οικονομικού και πολιτικού ενδιαφέροντος, όντας πάντοτε «κρίνοντες και κρινόμενοι» για τη στάση τους και τη συμπεριφορά τους.¹⁴⁸ Συνεχίζοντας ο Παπαταξιάρχης παρουσιάζει την ταύτιση της των ανδρών με τον χώρο του καφενείου και των γυναικών με το χώρο του σπιτιού. Με άλλα λόγια παρουσιάζει την τοποθέτηση του ανδρισμού στη σφαίρα του δημόσιου χώρου και της θηλυκότητας στη σφαίρα του ιδιωτικού. Παρόλα αυτά, οι γυναίκες μπορούν να βρίσκονται στο χώρο του καφενείου κάτω από εξαιρετικές

¹⁴⁴ Conley, ό.π., σ. 65.

¹⁴⁵ Haag, ό.π., σ.455.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ.460 -461.

¹⁴⁷ Shoemaker ό.π., σ.191.

¹⁴⁸ Παπαταξιάρχης Ευθύμιος «Ο κόσμος τους Καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό» στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης – Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Καστανιώτης – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1992, σ. 209-251.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

περιπτώσεις, αλλά πάντα πρέπει να είναι υπό τη συνοδεία κάποιου άνδρα με τον οποίον να έχει συγγενικές σχέσεις.¹⁴⁹

Ο ανδρικός χαρακτήρας των καφενείων μπορεί εύκολα να παραλληλιστεί με τις λέσχες των ανδρών της ελίτ του ευρωπαϊκού χώρου. Σύμφωνα με την Βασιλειάδου και τη μελέτη της για την Αθηναϊκή Λέσχη, οι λέσχες αυτές ήταν στην ουσία σύλλογοι στους οποίους συμμετείχαν άνδρες «από ετερογενή περιβάλλοντα», οι οποίοι όμως ακολουθούσαν μια κοινή γραμμή «αδρών, αξιών και απολαύσεων», οι οποίες καθορίζονταν από τις λέσχες. Όπως και στα καφενεία, έτσι και στις λέσχες υπήρχε έντονο το έμφυλο στοιχείο.¹⁵⁰ Πριν τη δημιουργία των λεσχών οι άνδρες συγκεντρώνονταν σε καφενεία και ταβέρνες, προκειμένου να διασκεδάσουν αλλά και να συζητήσουν. Με την ίδρυση όμως των λεσχών οι διάφορες ανδρικές δραστηριότητες μεταφέρθηκαν σε ιδιόκτητες συνήθως εγκαταστάσεις οι οποίες πέρα από μπαρ και εστιατόρια, περιείχαν και άλλους, ειδικά διαμορφωμένους χώρους για τις ανδρικές συζητήσεις.¹⁵¹ Ο χαρακτήρας αυτών των συλλόγων εκτός από ψυχαγωγικός ήταν συχνά και επαγγελματικός, καθώς τα μέλη διεξήγαγαν οικονομικές και επαγγελματικές συμφωνίες. Προκειμένου όμως αυτό να μπορεί να διεκπεραιωθεί ομαλά, υπήρχαν συγκεκριμένα όρια εντός των λεσχών τα οποία αποτρέπουν τις αντιπαλότητες και προήγαγαν ένα πνεύμα συνεργασίας και συναδελφικότητας.¹⁵² Ωστόσο αυτό δεν αποκλείει τη συμμετοχή των μελών τους σε μονομαχίες. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Βασιλειάδου, στην περίπτωση της Ελλάδας και σύμφωνα με τον αθηναϊκό Τύπο, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αρκετά μέλη της Αθηναϊκής Λέσχης εμπλέκονταν σε μονομαχίες, που ήταν συνήθως το αποτέλεσμα της προσβολής της τιμής και της αξιοπρέπειας τους. Η Αθηναϊκή Λέσχη όμως δεν ήταν δεκτική σε αυτή τη συμπεριφορά και γι' αυτό η συμμετοχή σε μονομαχίες μπορεί να είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση ενός μέλους από το σύλλογο, καθώς η λέσχη ήθελε να φαίνεται τουλάχιστον νομιμοφανής και η ελληνική νομοθεσία απαγόρευε τις μονομαχίες.¹⁵³

¹⁴⁹ Στο ίδιο σ. 215.

¹⁵⁰ Βασιλειάδου Δήμητρα, «Ανδρική κοινωνικότητα στην Αστική Αθήνα: Η Αθηναϊκή Λέσχη (1875 -1940)», *Μνήμων* 30 (2009) σελ. 179-211.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 183.

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 190.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 204.

Παρόλες τις ταξικές διαφορές μεταξύ λεσχών και καφενείων, το κοινό τους γνώρισμα είναι ο κυρίαρχος ανδρικός τους χαρακτήρας. Για τη Λέσβο γνωρίζουμε ότι υπήρχαν κάποια καφενεία, στα οποία «σύχναζαν» μέλη της ελίτ. Το καφενείο «Πανελλήνιον» φιλοξενούσε σημαντικές προσωπικότητες της τοπικής κοινωνίας και διανοούμενους. Ωστόσο, παρόλο που είχε αυτόν τον χαρακτήρα, υπάρχουν αρκετές καταγεγραμμένες συμπλοκές στον τοπικό Τύπο που συνέβησαν εντός του. Θα λέγαμε ότι στη Λέσβο οι χώροι των συμπλοκών δεν διαφοροποιούνται από εκείνους της Νέας Υόρκης, του Λονδίνου, της Ιρλανδίας και της Αυστραλίας, καθώς πέραν των καφενείων, εξίσου συχνά, οι συμπλοκές σημειώνονταν μέσα στην αγορά ή σε κάποιο δρόμο συνοικίας της εργατικής τάξης. Και πάλι θα αρκεστούμε σε κάποια μόνο παραδείγματα. Ένα χαρακτηριστικό περιστατικό συνέβη ανάμεσα σε δυο άνδρες μέσα σε ένα οινοπωλείο της Μυτιλήνης. Πιο συγκεκριμένα ο τσακωμός ήταν ανάμεσα σε έναν άνδρα και στον αδελφό του οινοπώλη. Ως αιτία φέρεται η μέθη του άνδρα και ως μέσω τραυματισμού χρησιμοποιήθηκε ένα πήλινο δοχείο. Η έκβαση του επεισοδίου ήταν ο τραυματισμός του αδελφού του οινοπώλη και η σύλληψη του άλλου άνδρα.¹⁵⁴ Ένα ανάλογο συμβάν συναντάμε στην αγορά της Μυτιλήνης ανάμεσα σε δύο άνδρες. Σύμφωνα με την εφημερίδα, οι δυο άνδρες είχαν προηγούμενες διαφορές. Αποτέλεσμα του τσακωμού, ήταν ο τραυματισμός του ενός από φιάλη και η σύλληψη του άλλου.¹⁵⁵ Σε άλλη περίπτωση, σε ένα καφενείο της Μυτιλήνης, ένας άνδρας τραυμάτισε με μαχαίρι έναν χωροφύλακα άνευ λόγου και έπειτα συνελήφθη.¹⁵⁶ Σε μια άλλη συμπλοκή που έλαβε χώρα στο εστιατόριο «Ελπίς» στη προκυμαία της Μυτιλήνης, ένας υπάλληλος του εστιατορίου επιτέθηκε με όπλο στον ιδιοκτήτη, επειδή υπήρχε ανάμεσα τους έριδα εξαιτίας συμφεροντολογικών διαφορών. Ο υπάλληλος μετά την επίθεση διέφυγε.¹⁵⁷ Ένα ακόμη παράδειγμα σχετίζεται με τον τραυματισμό ενός άνδρα, από μαχαίρι, μέσα σε προσφυγικό καφενείο της πόλης. Η αιτία του τραυματισμού ήταν μία έριδα του άνδρα με κάποιον άλλο. Ο άνδρας που τον τραυμάτισε συνελήφθη.¹⁵⁸ Επίσης μια άλλη συμπλοκή συνέβη μέσα σε ένα καφενείο στη περιοχή Λαφιώνα της Λέσβου. Ένας άνδρας επιτέθηκε με μαχαίρι, άνευ αιτίας, σε έναν άλλον άνδρα, με αποτέλεσμα να τον τραυματίσει και στη συνέχεια να

¹⁵⁴ Εφ. Λέσβος, 4.8.1914.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, 5.7.1915.

¹⁵⁶ Εφ. Σάλπιγξ, 1.9.1921.

¹⁵⁷ Στο ίδιο 13.9.1923.

¹⁵⁸ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 25.10.1925.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

διαφύγει τη σύλληψη.¹⁵⁹ Η εκδήλωση διαπροσωπικής βίας μεταξύ ανδρών λαμβάνει χώρα και σε εργασιακούς χώρους. Ένας άνδρας τραυμάτισε με μαχαίρι έναν άλλον για ασήμαντο λόγο, έξω από το εργοστάσιο Κουρτζή στη Μυτιλήνη και έπειτα διέφυγε τη σύλληψη.¹⁶⁰

6. Τα αντικείμενα τραυματισμού

Ο Gallant περιγράφει τις συμπλοκές στα νησιά του Ιονίου ως μονομαχίες με μαχαίρια. Γνωρίζοντας όμως ότι είναι πιθανό να αμφισβητηθεί το τελετουργικό με τη χρήση του μαχαιριού από κάποιους οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι άνδρες επιτέθηκαν με ό,τι είχαν στα χέρια τους, αναφέρει ότι το σενάριο του χρησιμοποιείται και σε περιπτώσεις που δεν καταλήγουν σε μονομαχία με μαχαίρι. Ακόμη όμως και σε αυτές τις περιπτώσεις οι άνδρες και πάλι γνωρίζουν τους ρόλους τους στις συμπλοκές. Επισημαίνει ότι στις περιπτώσεις που δεν χρησιμοποιείται το μαχαίρι κάποιος από τους συμμετέχοντες είναι είτε ξένος είτε από χαμηλότερο κοινωνικό στρώμα. Έτσι το μαχαίρι ήταν το μέσο τραυματισμού που χρησιμοποιούταν κυρίως από τους ντόπιους που ανήκαν στο ίδιο κοινωνικό περιβάλλον.¹⁶¹

Όπως αναφέρει ο Gallant, πολύ μελετητές κάνουν λόγο για άνδρες που χρησιμοποιούσαν ότι ήταν εύκαιρο τη στιγμή της σύγκρουσης, προκειμένου να τραυματίσουν, χωρίς όμως κάποιος από αυτούς να καταργεί το βασικό σενάριο. Ο Hughes για παράδειγμα συγκρίνοντας τις μονομαχίες με τις συγκρούσεις των ανδρών της εργατικής τάξης στην Ιταλία, αναφέρει ότι τα χαμηλά στρώματα χρησιμοποιούσαν ίσως ένα ρόπαλο ή τις γροθιές τους, αλλά και σε κάποιες άλλες περιπτώσεις μπορεί να χρησιμοποιούσαν και ένα μαχαίρι.¹⁶² Παράλληλα η Conley αναφέρει ότι τα όπλα που χρησιμοποιήθηκαν στις περισσότερες περιπτώσεις του δείγματός της για την Ιρλανδία, είτε για να επιφέρουν κάποιο τραυματισμό είτε για να σκοτώσουν, ήταν αυτοσχέδια. Υποστηρίζοντας μάλιστα την άποψη της, παραθέτει τη

¹⁵⁹ Στο ίδιο, 15.10.1928.

¹⁶⁰ Εφ. Ταχυδρόμος, 21.8.1930.

¹⁶¹ Gallant, ό.π., σ. 366.

¹⁶² Hughes, C. Steven, *Politics of the Sword: Dueling, Honor, and Masculinity in Modern Italy*, History of Crime and Criminal Justice, Ohio State University Press, Columbus 2007, σ.153.

δήλωση ενός δικαστή από το Κίλκενεν, ο οποίος λέει ότι «σε συμπλοκές που προέκυψαν είτε υπό την επήρεια αλκοόλ είτε εξαιτίας κάποιας παλιάς διαμάχης, οι άνδρες χρησιμοποίησαν ράβδους, πέτρες, μαχαίρια και σε μία περίπτωση ακόμη και ένα κασκόλ. Χρησιμοποίησαν δηλαδή οποιοδήποτε όπλο ήταν έτοιμο να προσφύγει το χέρι σε αυτό.» Συνεχίζοντας μάλιστα η Conley αναφέρει ότι πέρα από τις γροθιές τα δόντια και τα πόδια, το πιο δημοφιλές όπλο που χρησιμοποιούσαν οι άνδρες ήταν η πέτρα, λόγω της εύκολης διαθεσιμότητάς της. Αναφορικά με τα μαχαίρια η Conley λέει ότι χρησιμοποιώντας τα, αυξάνονταν οι πιθανότητες να σκοτώσουν ή να επιφέρουν κάποιο σοβαρό τραυματισμό και για αυτό οι δικαστές δεν ήταν το ίδιο επιεικείς όπως ήταν σε υποθέσεις που χρησιμοποιούνταν κάποιο άλλο μέσο τραυματισμού. Ωστόσο για την στάση αυτή των δικαστών αναφέρει ότι τουλάχιστον στην ιρλανδική παράδοση, τα μαχαίρια θεωρούνταν κάτι ξένο, σε αντίθεση με τις πέτρες και τους ράβδους που ήταν γνώριμα.¹⁶³

Αντίθετα με την Ιρλανδία, στην Ελλάδα φαίνεται ότι τα μαχαίρια είναι ενταγμένα μέσα στην παράδοση. Αν και δεν γνωρίζουμε τη στάση των δικαστηρίων απέναντι στη χρήση τους, μέσα από την ανάγνωσή του σχετικού τοπικού Τύπου φαίνεται ότι η χρήση μαχαιριού ήταν αρκετά διαδομένη και ήταν κάτι το «συνηθισμένο». Όμως, αν και έχουμε υιοθετήσει το μοτίβο του Gallant, δεν μπορούμε να υιοθετήσουμε και την άποψη του για τη χρήση των μαχαιριών. Ίσως αν γνωρίζαμε περισσότερες πληροφορίες για τις εκάστοτε συμπλοκές να μπορούσαμε να δούμε αν όντως εκείνοι οι οποίοι δεν κάνουν χρήση μαχαιριού είναι ξένοι ή ανήκουν σε μια χαμηλότερη κοινωνική ομάδα. Από τα στοιχεία όμως που προσφέρει ο Τύπος δεν φαίνεται να συμβαίνει κάτι παρόμοιο στην περίπτωση της Λέσβου. Αν και σε πάρα πολλές υποθέσεις, ίσως μάλιστα στις περισσότερες, χρησιμοποιείται το μαχαίρι, οι περιπτώσεις χρήσης κάποιου άλλου μέσου, όπως μια πέτρα, ένα μπουκάλι, ένα ραβδί ή μια καρέκλα είναι εξίσου πολλές. Αυτό μας οδηγεί να συμφωνήσουμε με την Conley ότι ως επί το πλείστον οι άνδρες χρησιμοποιούσαν όποιο αντικείμενο ήταν εύκαιρο εκείνη τη στιγμή. Εξαιρούνται βέβαια η περιπτώσεις δολοφονιών ή απόπειρας δολοφονίας, στις οποίες χρησιμοποιείται κυρίως κάποιο περίστροφο ή με λιγότερη συχνότητα κάποιο μαχαίρι, μέσα δηλαδή τα οποία μπορούν να επιφέρουν τον επιδιωκόμενο θάνατο και όχι μόνο να τραυματίσουν. Αυτό που μας οδηγεί να συμφωνήσουμε με την Conley είναι ότι σε αρκετές περιπτώσεις το αντικείμενο που

¹⁶³ Conley, ό.π., σ. 62-63.

χρησιμοποιείται, ταιριάζει με το χώρο της συμπλοκής. Για παράδειγμα, σε διαπληκτισμούς μέσα σε κάποιο καφενείο βλέπουμε ότι συχνά χρησιμοποιούνται μπουκάλια και καρέκλες, ενώ σε διαπληκτισμούς στο δρόμο χρησιμοποιούνται πέτρες και ξύλα, αντικείμενα δηλαδή τα οποία βρίσκονται ήδη στο χώρο της συμπλοκής. Σε περιπτώσεις πάλι που χρησιμοποιείται το μαχαίρι ή το περίστροφο είναι το επάγγελμα των συμμετεχόντων το οποίο καθορίζει την ύπαρξη αυτών των μέσων. Ένας αγροφύλακας ή χωροφύλακας είναι εκείνος που συχνά χρησιμοποιεί το περίστροφο, ενώ ένας εργάτης χρησιμοποιεί το μαχαίρι ή το σουγιά του, αντικείμενα που φέρουν μόνιμα πάνω τους. Ας δούμε όμως και μερικά παραδείγματα που αναδεικνύουν αυτό που συζητάμε. Μια χαρακτηριστική συμπλοκή συνέβη ανάμεσα σε δυο άνδρες μέσα σε ένα οινοπωλείο της Μυτιλήνης. Πιο συγκεκριμένα, ο τσακωμός ήταν ανάμεσα σε έναν άνδρα και στον αδελφό του οινοπώλη. Ως αιτία φέρεται η μέθη του άνδρα ο οποίος με τη χρήση ενός πήλινου δοχείου τραυματίσε τον αδελφό του οινοπώλη.¹⁶⁴ Σε μια άλλη ανάμεσα σε δύο στρατιώτες και δυο πολίτες, για ασήμαντη αφορμή, τραυματίστηκε ο ένας πολίτης με ξιφολόγχη.¹⁶⁵ Σε ένα άλλο περιστατικό, ένας άνδρας τραυματίστηκε από κάθισμα, μέσα σε ένα καφενείο της Λαγκάδας.¹⁶⁶, ενώ σε καφενείο στη περιοχή του Περάματος, στη Γέρα, ένας μεθυσμένος θαμώνας συνεπλάκη με άλλους δυο τραυματίζοντας τους με γυαλί από μπουκάλι ούζο.¹⁶⁷ Τέλος ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι εκείνο, όπου ένας κουρέας τραυματίσε με σύνεργα κομμωτικής έναν συνάδελφό του λόγω επαγγελματικής αντιζηλίας και έπειτα συνελήφθη. Το περιστατικό συνέβη στην οδό Καβέτσου της Μυτιλήνης.¹⁶⁸

7. Η βία ως μέσω ψυχαγωγίας

Σε αυτό το κομμάτι της εργασίας, θα θέλαμε να δούμε πολύ συνοπτικά την ψυχαγωγική βία στην οποία αναφέρεται η Conley, καθώς είναι πιθανό ένα μέρος των διαπληκτισμών να σχετίζονται με αυτή και να μην αφορούν την προάσπιση της τιμής. Η Conley λοιπόν στη μελέτη της για τη βία ως μορφή ψυχαγωγίας στην Ιρλανδία

¹⁶⁴ Εφ. Λέσβος, 4.8.1914.

¹⁶⁵ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 3.8.1926.

¹⁶⁶ Εφ. Ταχυδρόμος, 6.5.1926.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, 25.7.1929.

¹⁶⁸ Εφ. Ταχυδρόμος, 27.7.1935.

αναφέρει ότι τουλάχιστον στην Ιρλανδία, οι διαπληκτισμοί μεταξύ ανδρών είχαν συχνά ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Γνωρίζοντας ότι αρκετοί μελετητές που έστιασαν στον αμερικανικό νότο και στις περιοχές τη Μεσογείου διερευνώντας τις αιτίες των συγκρούσεων μεταξύ των ανδρών είχαν καταλήξει ότι η κύρια αιτία ήταν η προσβολή της τιμής, επιχειρεί να κάνει μια σύγκριση ανάμεσα στη ψυχαγωγική βία και τη βία ως απόρροια της προσβολής της τιμής. Επισημαίνει λοιπόν ότι η βία ως υπεράσπιση της τιμής και η ψυχαγωγική βία δεν είναι μεν συνώνυμες, αλλά μπορούν να συνυπάρχουν. Τονίζει επίσης ότι τα επίπεδα βίας στους πολιτισμούς της τιμής, ήταν πολύ πιο αυξημένα από εκείνα στην Ιρλανδία, όπου διαδραματίζεται σύμφωνα με την Conley η ψυχαγωγική βία, ενώ παράλληλα επισημαίνει ότι η βία για λόγους τιμής ήταν πολύ πιο συχνά θανατηφόρα από τη ψυχαγωγική βία. Η ψυχαγωγική βία δεν είχε ως στόχο να τραυματίσει ή να σκοτώσει, αλλά ήταν μια αμοιβαία επίδειξη ικανότητας και δύναμης των ανδρών.¹⁶⁹

Ωστόσο η ψυχαγωγική βία είχε αρκετές ομοιότητες με τη βία για λόγους τιμής, καθώς μπορούμε να παρατηρήσουμε αρκετά κοινά στοιχεία. Ένα από αυτά ήταν ότι και στη βία αναψυχής ακολουθούνταν ένα άγραφο τελετουργικό, ενώ ένα δεύτερο κοινό στοιχείο είναι ότι μια προσβολή ή μια αναφορά σε παρεκτροπές του παρελθόντος ήταν ικανή να αποτελέσει πρόκληση για τους εμπλεκόμενους άνδρες για να έρθουν σε σύγκρουση, προσπαθώντας να αποδείξουν το ποιος είναι ο «καλύτερος άνδρας».¹⁷⁰

Παράλληλα, στις φιλονικίες που είχαν ψυχαγωγικό χαρακτήρα συνήθως οι συμμετέχοντες ήταν υπό την επήρεια αλκοόλ, το οποίο αναφέρθηκε μάλιστα ως παράγοντας στο 28% των ανθρωποκτονιών. Όταν σοβαροί τραυματισμοί και θάνατοι ήταν το αποτέλεσμα εκείνων των συμπλοκών, φαίνεται ότι οι ίδιοι οι εμπλεκόμενοι άνδρες το θεωρούσαν ως κάτι το εκπληκτικό, καθώς προέκυπτε από κάτι τόσο ευχάριστο και κοινό όπως δηλαδή την κατανάλωση του αλκοόλ.¹⁷¹

Το παραπάνω χαρακτηριστικό στοιχείο της ψυχαγωγικής βίας, σύμφωνα με την Conley, είναι αυτό το οποίο μας κάνει να αναλογιζόμαστε ότι ίσως ένα μέρος των διαπληκτισμών στη Λέσβο να μπορεί πράγματι να ταυτιστεί και με τη βία ως μορφή ψυχαγωγίας. Σε ένα αρκετά μεγάλο μέρος του δείγματος οι συμμετέχοντες ήταν υπό

¹⁶⁹ Conley ό.π., σ. 59.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 61 – 62.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 64.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

την επήρεια αλκοόλ, ενώ και σε κάποιες επιπλέον περιπτώσεις οι άνδρες φαίνεται να χρησιμοποιούν τη βία ως μέσο διασκέδασης. Ας δούμε όμως κάποια παραδείγματα.

Αναφέρεται, λοιπόν, ένα περιστατικό ανάμεσα σε δύο άνδρες μέσα σε ένα οινοπωλείο της Μυτιλήνης. Πιο συγκεκριμένα ο τσακωμός συνέβη μεταξύ ενός άνδρα και του αδελφού του οινοπώλη. Ως αιτία θεωρήθηκε η μέθη του άνδρα και με τη χρήση ενός πήλινου δοχείου αυτός τραυμάτισε τον αδελφό του οινοπώλη.¹⁷² Επίσης είναι χαρακτηριστική και μία ακόμη συμπλοκή που έλαβε χώρα έξω από ένα καφενείο στην περιοχή Καμάρες της Μυτιλήνης. Εκεί συνεπλάκησαν πέντε άνδρες με κάποιους αστυνομικούς. Αιτία ήταν ότι οι άνδρες πυροβολούσαν άσκοπα στον αέρα και οι αστυνομικοί προσπάθησαν να τους σταματήσουν. Ως αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν ο τραυματισμός ενός αστυνομικού και η σύλληψη ενός εκ των πέντε ανδρών.¹⁷³ Ένα άλλο παράδειγμα αφορά μια σύγκρουση μεταξύ τεσσάρων ανδρών σε ένα καφενείο της Αγιάσου. Οι άνδρες ήταν υπό την επήρεια αλκοόλ και κατά τη διάρκεια της συμπλοκής έγινε χρήση μαχαιριών, με αποτέλεσμα κάποιοι να τραυματιστούν ελαφρά και κάποια να συλληφθούν. Ακόμη σε μια άλλη περίπτωση δύο άνδρες αποπειράθηκαν να δολοφονήσουν έναν άλλον άνδρα στη περιοχή Κάτω Τρίτος της Λέσβου. Οι δύο άνδρες όντας υπό την επήρεια αλκοόλ και έχοντας προηγούμενες διαφορές με τον άνδρα, προσπάθησαν να τον δολοφονήσουν με περίστροφο.¹⁷⁴ Παράλληλα σε μια εφημερίδα, καταγράφεται μία συμπλοκή σε ένα καφενείο στη Βατούσα της Λέσβου. Ένας άνδρας, όντας υπό την επήρεια αλκοόλ, επιτέθηκε με όπλο σε δύο άλλους άνδρες με αποτέλεσμα να τους τραυματίσει. Ο άνδρας συνελήφθη.¹⁷⁵ Τέλος, σε ένα καφενείο στο Πυργί της Λέσβου τέσσερις άνδρες, λόγω μέθης, άρχισαν να πυροβολούν άσκοπα. Ένας άλλος άνδρας έκανε παρατήρηση σε έναν από τους τέσσερις, με αποτέλεσμα ο άνδρας αυτός να θυμώσει και να τραυματίσει εκείνον που έκανε την παρατήρηση με μαχαίρι.¹⁷⁶ Μια άλλη περίπτωση αφορά μια σύγκρουση σε ένα καφενείο στη Συκαμινέα της Λέσβου μεταξύ τριών ανδρών. Ο ένας εκ των τριών υπό την επήρεια αλκοόλ επιτίθεντο λεκτικά στους θαμώνες του καφενείου. Δύο από αυτούς του επιτέθηκαν με μαχαίρι και καθίσματα με αποτέλεσμα να τον τραυματίσουν και οι ίδιοι να συλληφθούν.¹⁷⁷

¹⁷² Εφ. Λέσβος, 4.8.1914.

¹⁷³ Εφ. Σάλπιγξ, 30.10.1921.

¹⁷⁴ Εφ. Ταχυδρόμος, 3.7.1926.

¹⁷⁵ Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 27.12.1928.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, 27.12.1928.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, 21.10.1930.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

Τέλος, ένα ακόμη σχετικό παράδειγμα σύγκρουσης, έλαβε χώρα σε ένα καφενείο της Μυτιλήνης. Ένας αγροφύλακας, όντας υπό την επήρεια αλκοόλ, πυροβολούσε άσκοπα με ένα περίστροφο. Κάποιοι χωροφύλακες του σύστησαν να σταματήσει, αλλά εκείνος έφερε αντίσταση. Ο αγροφύλακας συνελήφθη.¹⁷⁸

Από τα παραπάνω παραδείγματα μπορούμε να δούμε λοιπόν, ότι σε αρκετές περιπτώσεις η αιτιολόγηση που δίνεται από την εφημερίδα είναι ότι οι εμπλεκόμενοι ήταν υπό την επήρεια αλκοόλ και γι' αυτό θα μπορούσαμε ενδεχομένως να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ψυχαγωγική βία. Ωστόσο καθώς δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες από τον Τύπο, δεν μπορούμε να υιοθετήσουμε την άποψη της Conley, επειδή μπορεί να υπήρχαν και επιπλέον λόγοι, οι οποίοι να σχετίζονται και με την τιμή. Γι' αυτό θα αφήσουμε απλώς ανοιχτό το ενδεχόμενο αυτές οι περιπτώσεις να σχετίζονται και με τη βία ως ψυχαγωγία αλλά και με την τιμή.

¹⁷⁸ Εφ. Ταχυδρόμος, 26.1.1935.

Επίλογος

Σε αυτή την εργασία μελετήσαμε τους ανδρισμούς της Λέσβου σε σχέση με το φαινόμενο της διαπροσωπικής βίας. Είδαμε ότι στη Λέσβο τα περισσότερα κρούσματα βίας σημειώθηκαν σε επαρχιακές περιοχές και περιμετρικά της πόλης της Μυτιλήνης από εκείνα εντός πόλεως. Οι εμπλεκόμενοι είναι άνδρες οι οποίοι ανήκουν κυρίως στα λαϊκά στρώματα και συγκρούονται μεταξύ τους είτε σε χώρους με ανδρικό χαρακτήρα, όπως τα καφενεία, είτε σε δημόσιους χώρους, όπως είναι οι δρόμοι, η αγορά και το λιμάνι. Συνήθως δεν προσπαθούν να δολοφονήσουν, αλλά στοχεύουν σε έναν ελαφρύ τραυματισμό του αντιπάλου τους, πράγμα το οποίο φανερώνεται από τα αντικείμενα που χρησιμοποιούν. Τα αντικείμενα αυτά ποικίλλουν και είναι συνήθως εκείνα τα οποία είναι έτοιμα προς χρήση τη στιγμή που διαδραματίζεται ο διαπληκτισμός, όπως ένα μπουκάλι ή μια καρέκλα, στις περιπτώσεις που ο χώρος είναι ένα καφενείο. Ωστόσο όπως είδαμε συχνά το αντικείμενο είναι ένα μαχαίρι ή ένα περίστροφο. Αυτό όμως και πάλι δεν προδιαθέτει μια διαφορετική πρόθεση του επιτιθέμενου άνδρα, καθώς λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός ανδρών ασκούσε χειρωνακτικά επαγγέλματα, το να έχουν μαζί τους ένα μαχαίρι δεν κινεί την περιέργεια, καθώς συχνά αποτελούσε εργαλείο της δουλειάς τους. Ταυτόχρονα το γεγονός ότι σε αρκετές περιπτώσεις συμμετείχαν όργανα επιβολής του νόμου και στρατιωτικοί εξηγεί με τη σειρά του τη χρήση των περιστρόφων. Ο σημαντικότερος λόγος που θεωρείται από τον τοπικό Τύπο ως αιτία των συμπλοκών αυτών, ο οποίος είναι η προσβολή της τιμής. Μάλιστα ο τρόπος που προβάλλεται στις εφημερίδες, φανερώνει το πόσο σύνηθες θεωρούνταν.

Σύμφωνα με την αντίστοιχη βιβλιογραφία η προσβολή της τιμής θεωρείται ο πιο σημαντικός παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει στη διαπροσωπική βία και η στάση του κάθε άνδρα απέναντι στην προσβολή διαδραμάτιζε πολύ σημαντικό ρόλο για το κύρος του, καθώς κρίνονταν συνεχώς από το κοινωνικό σύνολο. Ο άνδρας όφειλε να απαντήσει στην προσβολή για να μη χαρακτηριστεί δειλός ή μαλθακός και χάσει το κοινωνικό του κύρος. Μάλιστα η τιμή διαδραμάτιζε επίσης πολύ σημαντικό ρόλο ανάμεσα στους άνδρες μιας οικογένειας. Ο άνδρας έπρεπε μάλιστα να προστατεύσει την προσωπική του τιμή, αλλά φαίνεται να κρινόταν διπλά από την κοινωνία στην

προστασία της τιμής της οικογένειας του. Αν και οι γυναίκες έπρεπε να προστατεύουν επίσης την τιμή τους ως μέλη μιας οικογένειας, με τη στάση τους και τη συμπεριφορά τους η ευθύνη της προστασίας της τιμής τους έπεφτε κατά κύριο λόγο στους άνδρες συγγενείς. Ο πατέρας, ο αδελφός ή ο σύζυγος, έπρεπε να φροντίσουν την ακεραιότητα της τιμής της κόρης ή της συζύγου, και γι' αυτό δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που επιτέθηκαν σε άλλους άνδρες που τους θεώρησαν ως απειλή, όπως ο "διαφθορέας" της κόρης ή ο "εραστής" της συζύγου. Παράλληλα όμως η διαπροσωπική βία δεν αφορούσε μόνο ανθρώπους εκτός των ορίων της οικογένειας, καθώς είδαμε πολλές συγκρούσεις μεταξύ συγγενών. Οι περιπτώσεις αυτές είχαν επίσης συχνά την αιτιολόγηση της τιμής, όμως αυτό μπορεί να μην ήταν πάντα αληθές. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι λόγοι μπορεί να ήταν απλά οικονομικοί, καθώς σχετίζονταν συνήθως με την απόδοση προίκας ή κληρονομιάς. Ωστόσο συχνά γινόταν επίκληση της τιμής, επειδή έτσι οι νομικές συνέπειες ήταν λιγότερο αυστηρές.

Στη σημερινή εποχή τα κρούσματα βίας για λόγους τιμής δεν αποτελεί πλέον συχνό φαινόμενο, όπως συνέβαινε τον 19ο και τις αρχές του 20ου. Πολλοί μελετητές ερευνώντας την πτώση της διαπροσωπικής βίας απαριθμούν μια σειρά παραγόντων που συντέλεσαν σε αυτή. Ο Eisner λόγω χάρη αναφέρει την ενοποίηση της κρατικής εξουσίας ως έναν από αυτούς τους παράγοντες, όπως επίσης και τον αυξανόμενο θρησκευτικό ζήλο, την επέκταση της εκπαίδευσης, καθώς επίσης και την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας. Κάθε ένας από αυτούς τους παράγοντες επηρέασε το άτομο βοηθώντας το στην ενίσχυση του αυτοέλεγχου και στην παροχή πολιτιστικών και κοινωνικών πόρων, οι οποίοι θεωρούνται απαραίτητοι για την ομαλοποίηση της καθημερινότητας.¹⁷⁹ Παράλληλα ο Eisner παραθέτει την άποψη του Durkheim ο οποίος θεώρησε την μείωση των κρουσμάτων διαπροσωπικής βίας αποτέλεσμα της απελευθέρωσης του ατόμου από τους συλλογικούς δεσμούς, καθώς τα υψηλά επίπεδα βίας όπως αναφέρει " αντικατοπτρίζουν την ένταση των συλλογικών συναισθημάτων". Έτσι συνεχίζοντας θεωρεί ότι η βία μειώνεται όταν το άτομο απελευθερώνεται από τις υποχρεώσεις του σε ένα κοινωνικό σύνολο.¹⁸⁰

Ωστόσο ο Gallant τόνισε τη διαφορετικότητα των ελληνικών νησιών αναφορικά με τη πτώση της διαπροσωπικής βίας, καθώς σε αντίθεση με άλλες περιοχές δεν

¹⁷⁹ Eisner ό.π., σ. 631.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 632.

Οι ανδρισμοί στη Λέσβο τη περίοδο 1912-1940: Η διαπροσωπική βία και ο ρόλος της Τιμής

γνώρισαν την εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση μέχρι πρόσφατα, παράγοντες τους οποίους θεωρεί ως καταλύτες της βίας. Ακόμη επισημαίνει ότι μπορεί μεν να υπήρξε πτώση της βίας και στα νησιά της Ελλάδας, αλλά όχι της τιμής, καθώς το κράτος και η εκκλησία πολέμησαν την βία αλλά όχι την τιμή, ενώ καμία ομάδα ή οργανισμός δεν αμφισβήτησε την ιδέα της τιμής, η οποία βρίσκονταν στον πυρήνα της ελληνικής κοινωνίας. Οι συμπλοκές για λόγους τιμής σύμφωνα με τον Gallant, δεν έπαψαν να υπάρχουν, αλλά μεταφέρθηκαν στις δικαστικές αίθουσες και μετατράπηκαν σε δικαστικές μάχες συκοφαντίας.¹⁸¹

Οι συμπλοκές για λόγους τιμής εμφανίζονταν όλο και με μικρότερη συχνότητα στον Τύπο της δεκαετίας του 60¹⁸², ενώ ταυτόχρονα και η δικαιοσύνη φαίνεται να έπαυσε να είναι το ίδιο επιεικής απέναντι στα εγκλήματα που διαπράχθηκαν για λόγους τιμής. Τα δύο αυτά μάλιστα γεγονότα φαίνεται ότι επηρέασαν και την κοινή γνώμη, η οποία άρχισε να υιοθετεί τη γνώμη της δικαιοσύνης.¹⁸³ Ο σημαντικότερος ίσως λόγος σύμφωνα με την Αβδελά ήταν ότι ένα πλήθος εγκλημάτων επικαλούνταν την προσβολή της τιμής για την άσκηση διαπροσωπικής βίας.¹⁸⁴

Ωστόσο, όπως έχουμε αναφέρει έως τώρα, δεν είμαστε σε θέση σε αυτό το επίπεδο της εργασίας να γνωρίζουμε της στάση της δικαιοσύνης απέναντι στις συμπλοκές της Λέσβου και γι' αυτό μπορούμε μόνο να στηριζόμαστε στις βιβλιογραφικές πηγές και σε αντίστοιχες έρευνες που έχουν γίνει για άλλα μέρη. Αυτό έχει παράλληλα ως αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε αν η στάση της δικαιοσύνης υπήρξε ένας από τους παράγοντες που συνέβαλλαν στην μείωση των κρουσμάτων της διαπροσωπικής βίας. Άλλωστε την περίοδο που μελετάμε δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια πτώση των κρουσμάτων, η οποία να φανερώνεται από τον Τύπο, ούτε γενικότερα συναντάμε κείμενα που να αναφέρονται σε μείωση της βίας ή στην εμφάνιση νέων μη βίαιων τρόπων επίλυσης των διαφορών μεταξύ ανδρών.

¹⁸¹ Gallant ό.π., σ. 381-382.

¹⁸² Αβδελά ό.π., σ. 231.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 232.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 233.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Εφημερίδες

- *Δημοκράτης 1933-1934, 1936*
- *Ελεύθερος Λόγος 1919 – 1932*
- *Λαϊκός Αγών 1912 -1913*
- *Λέσβος 1914 – 1915*
- *Νέος Κήρυξ 1930-1932, 1934-1935*
- *Πρωινή 1936*
- *Σάλπιγξ 1912, 1920-1924*
- *Ταχυδρόμος 1925 – 1926, 1929 – 1936*
- *Το Φως 1936-1937*

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έφη, *Δια Λόγους Τιμής. Βία Συναισθήματα και Αξίες στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Νεφέλη, Αθήνα 2006
- Αντωνάκης, Γιώργος, *Μεταβίβαση Περιουσίας και Ενδοοικογενειακές Συγκρούσεις στη Λέσβο από το 1910 έως το 1930*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Βαρλάμης, Αλέξανδρος, *Η μουσουλμανική περιουσία στη Λέσβο και η τύχη της τον 20ό αιώνα: το παράδειγμα των Μυστεγγών*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2015.
- Βασιλειάδου, Δήμητρα, «Ανδρική κοινωνικότητα στην αστική Αθήνα: η Αθηναϊκή Λέσχη (1875-1940)», *Μνήμων* 2011:179-211.
- Βασιλειάδου, Δήμητρα, «"Άνδρες, ανδράρια ή ρεκλαματζήδες;" Μονομαχία και πολιτική στην ελληνική πρωτεύουσα (1870 – 1910)», στο Βασιλειάδου Δ.,

Ζεστανάκης Π., Κεφαλά Μ., Πρέκα Μ., (Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες. *Φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες*, ΚΨΜ, Αθήνα 2013: 85-115.

- Breckenridge, Keith, «The Allure of Violence: Men, Race and Masculinity on the South African Goldmines, 1900-1950», *Journal of Southern African Studies*, 24/4 (1998).
- Campbell J.K., «Honour and the Devil» στο Peristiany J. G. (επιμ.), 1966, *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Midway reprint, Λονδίνο 1966.
- Conley, Carolyn, «The Agreeable Recreation of Fighting», *Journal of Social History*, 33 (1999).
- Carrington Kerry and Scott John, *Masculinity, Rurality and Violence*. Oxford University Press 2008.
- Eisner, Manuel, *Modernization, Self- Control and Lethal Violence. The Long-terms Dynamics of European Homicide Rates in Theoretical Perspective*, The Centre for Crime and Justice Studies 2001.
- Gallant, Thomas W., «Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece», *The American Historical Review*, 105(2000), σ. 359-382.
- Godfrey, Barry, «Counting and Accounting for the Decline in Non-Lethal Violence in England, Australia, and New Zealand, 1880–1920», *British Journal of Criminology* 43(2003), σ. 340–53.
- Haag, Pamela, *The "Ill-Use of a Wife:" Patterns of Working-Class Violence in Domestic and Public New York City, 1860-1880*, *Journal of Social History*, Vol. 25, Oxford University Press 1992.

- Hughes, C. Steven, «Politics of the Sword: Dueling, Honor, and Masculinity in Modern Italy», στο Johnson R. David, Adler S. Jeffrey (επιμ.) *History of Crime and Criminal Justice*, Columbus: Ohio State University Press 2007.
- Καραβία, Πηγή, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Λέσβο, 1929-1932*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2014.
- Καραβία Χαρά, *Η ανταλλάξιμη περιουσία των μουσουλμάνων της Λέσβου: το παράδειγμα της πόλης της Μυτιλήνης*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2006.
- Κατσαργύρη – Μαρκεζίνη, Ιωάννα, *Λουτρά και Χαμάμ στη Μυτιλήνη: Κοινωνικές και Πολιτισμικές Πρακτικές (τέλη 19ου αι. – τέλη 20ού αι.) Συμβολή στη Λαογραφική Μελέτη της Χρήσης του Νερού και της Σωματικής Καθαριότητας*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2014.
- Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, «Ο κόσμος τους Καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης – Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Καστανιώτης – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 1992: 209-251.
- Peristiany J. G. (επιμ.), 1966, *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Midway reprint, Λονδίνο 1966.
- Pitt-Rivers, Julian, “Honour and Social Status” στο Peristiany J. G. (επιμ.), 1966, *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Midway reprint, Λονδίνο 1966.
- Safilios-Rothschild, Constntina, «'Honour' Crimes in Contemporary Greece», *The British Journal of Sociology*, 20 (1969).

- Shoemaker, Robert, «Male Honour and the Decline of Public Violence in Eighteenth-Century London», *Social History*, 26 (2001).
- Σταματογιαννοπούλου, Μαρία, «Μακράν Κοίτης και Τραπέζης, Οι Συζυγικές Συγκρούσεις στη Λέσβο του 1900», *Μνήμων* 16 (1994), σ. 107-138
- Ταστάνη, Ελπινίκη, «Το ούρλιασμα της πείνας»: Οι συνέπειες τις οικονομικής κρίσης του μεσοπολέμου στη Λέσβο, όπως αναπαριστώνται στον τοπικό τύπο της εποχής, «Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία; Ιστορικές – συγκριτικές προσεγγίσεις», Πρακτικά: 7ου επιστημονικού συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσής με Διεθνή συμμετοχή, Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 28-29 Ιουνίου 2014, Θεματική: Τύπος Περιοδικά και Σχολική γνώση.
- Τσαντηρόπουλος, Άρης, *Η Βεντέτα στη Σύγχρονη Ορεινή Κεντρική Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα 2004.
- Χατζηλίας, Χρήστος, *Η Λέσβος και ο πολιτισμός της πέτρας (1850-1950). Η περίπτωση του Σκαλοχωρίου και της Ανεμότιας*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2009.

Παράρτημα

Ο παρακάτω χάρτης της Μυτιλήνης του 1890 είναι εκείνος που χρησιμοποιήσαμε για την δημιουργία των ψηφιοποιημένων χαρτών της εργασίας αυτής.

